

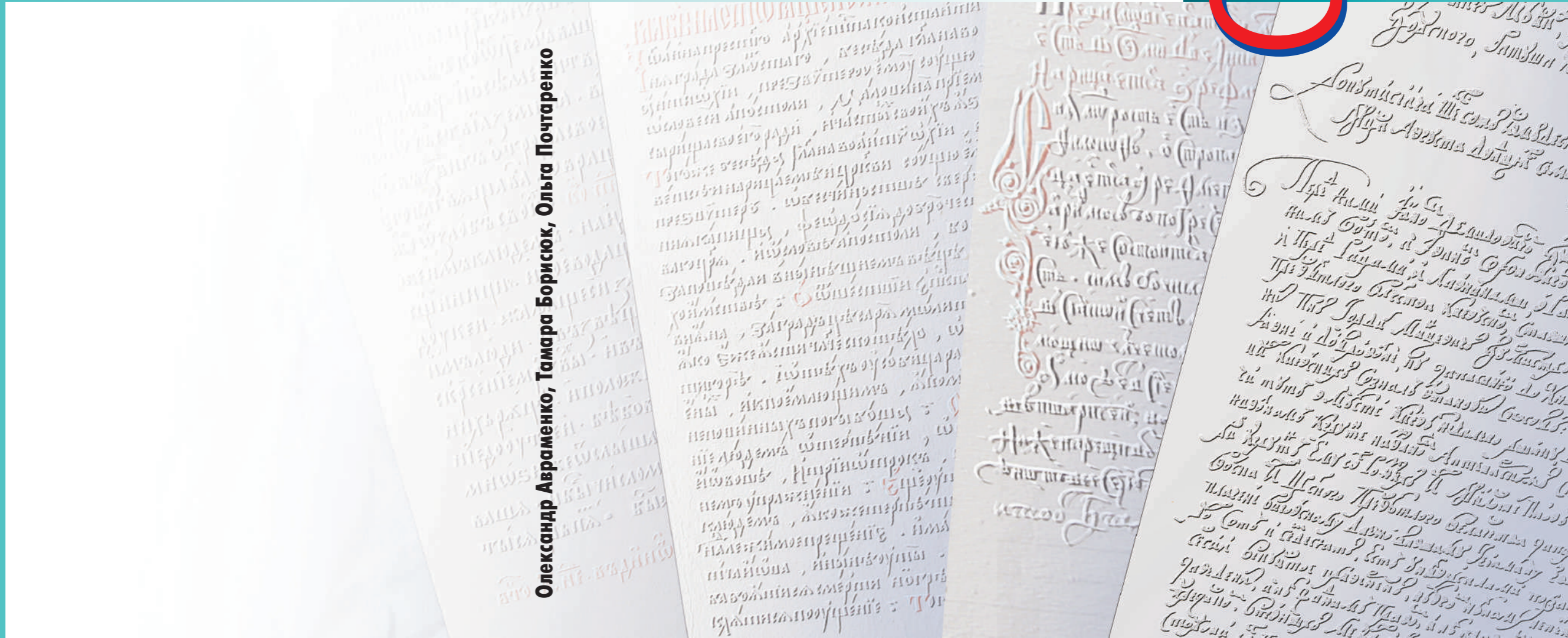
8

УКРАЇНСЬКА МОВА

Олександр Авраменко
Тамара Борисюк
Ольга Почтаренко

УКРАЇНСЬКА МОВА

2016

ISBN 978-966-349-584-2

9 789663 495842

ЧАСТИНИ МОВИ

САМОСТІЙНІ

Іменник — хто? що? кого? чого?..
(Метелик, кава, метелика, кави...)

Прикметник — який? чий?
(Шоколадний, Ольжин)

Числівник — скільки? котрій?
(Сім, сороковий)

Займенник — хто? що? який? чий?
(Я, цей, інший, свій)

Дієслово:
• **неозначена форма** (інфінітив) — що робити? що зробити?
(Синіти, посиніти)

• **особова форма** — що роблю? що робимо? що робиш? що робите? що робить? що роблять?
(Синію, синіємо, синієш, синієте, синіє, синіють)

• **безособові дієслова й форми на -но, -то** — що відбувається? що зроблено?
(Світає, охоплено, розбито)

• **дієприкметник** — який?
(Посинілий)

• **дієприслівник** — що роблячи? що зробивши?
(Синіючи, посинівши)

Прислівник — як? де? коли? з якої причини? з якою метою?
(Швидко, тут, учора, згарячу, навмисне)

СЛУЖБОВІ

Прийменник уживається при іменниках і займенниках і виражає відношення між словами в реченні.
(Бути в школі, стати біля неї)

Сполучник поєднує (сполучає) однорідні члени й частини складного речення.
(Їж та хвали, щоб іще дали)

Частка додає слову відтінків або служить для творення граматичних форм.
(Казала ж, хай читає)

Вигук (особлива частина мови) виражає почуття, волевиявлення мовця, не називаючи їх.
(Ох! Ах! Кукуріку! Будь ласка! Перепрошую!)

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПІДМЕТ

хто? що?

ПРИСУДОК

що робить? що робитиме?
хто він є? який він є?

ОЗНАЧЕННЯ

який? чий? котрій?

ДОДАТОК

кого? чого? кому? чому?
кого? що? ким? чим?
на кому? на чому?

ОБСТАВИНА

як? якою мірою? де? куди?
звідки? коли? доки? навіщо?
чому? за якої умови?

ОЗНАЧЕННЯ

який? чий? котрій?

ОЗНАЧЕННЯ

який? чий? котрій?

ВИДИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

За метою висловлювання

РОЗПОВІДНЕ / ПИТАЛЬНЕ / СПОНУКАЛЬНЕ

За емоційним забарвленням

ОКЛИЧНЕ / НЕОКЛИЧНЕ

За складом граматичної основи

ОДНОСКЛАДНЕ / ДВОСКЛАДНЕ

За наявністю другорядних членів

ПОШИРЕНЕ / НЕПОШИРЕНЕ

За наявністю ускладнювальних компонентів

УСКЛАДНЕНЕ / НЕУСКЛАДНЕНЕ

За наявністю членів речення, необхідних для розуміння його змісту

ПОВНЕ / НЕПОВНЕ

Олександр АВРАМЕНКО, Тамара БОРИСЮК, Ольга ПОЧТАРЕНКО

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2016

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 10.05.2016 р. № 491)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа
«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Мотрук Л. І., учитель Лінгвістичної гімназії ім. Т. Г. Шевченка м. Ужгорода, учитель-методист;

Авраменко Н. І., методист методичного кабінету відділу освіти Борзнянської районної державної адміністрації Чернігівської області;

Николаєску І. О., доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук.

Авраменко О.

А21 Українська мова : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. — К. : Грамота, 2016. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-349-584-2

Основу цього підручника становить матеріал із синтаксису словосполучення й простого речення, а також із розвитку мовлення (згідно з вимогами чинної програми для восьми-класників). У цій навчальній книжці більш спрощено подано теоретичні відомості, а дидактичний матеріал, за яким учні мають засвоювати мовні знання, уміння й навички, дібрано за тематичним принципом: людина, вдача й поведінка людини, страви, одяг, сучасна музика, мистецтво, вишиваний рушник, Україна, замки України, мультфільми, подорожі та ін.

Рубрики «Культура слова», «До речі...», «Зауважте!», «YouTube» містять цікавий і важливий матеріал із мовних тонкощів, подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо. У підручник інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками, які сприятимуть розвитку мовної компетентності учнів.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922

Дорогі восьмикласники!

Цього року ви починаєте вивчення синтаксису й пунктуації, тобто переходите на ще вищий рівень вивчення української мови, адже речення стоїть значно ближче до мовної реальності, у якій ви живете. Звуки, слова та їх особливості, які ви детально вивчали в попередніх класах, є будівельним матеріалом для речення, за допомогою якого ви вже можете передавати свої думки, інтонації та емоції. Ми з вами дійшли до розділу науки про мову — синтаксису, який уже повною мірою вступає у взаємодію з реальним спілкуванням, необхідним, як повітря, у нашому житті.

Цей підручник допоможе вам у цікавій і сучасній формі опанувати крок за кроком знання із синтаксису словосполучення й речення, а також навчатиме правильно ставити розділові знаки, від яких багато що залежить, коли нам доводиться висловлювати думки (у цьому ви найближчим часом переконаєтеся).

Особливістю цієї книжки є, з одного боку, більш спрощений і доступний підхід до вивчення граматичних явищ, а з іншого — новий формат підручника — той, який використовують у Німеччині, Великій Британії, США й інших країнах світу з високим рівнем життя та освіти. Такий варіант підручника дає широкі можливості для використання ілюстрацій, таблиць і схем.

Сподіваємося, що вам цікаво буде вивчати синтаксис і пунктуацію за тематичним принципом добору навчального матеріалу. Це означає, що кожен граматичну тему ви будете вивчати на мовному матеріалі з якоїсь конкретної галузі життя: людина, вдача й поведінка людей, спорт, вода, страви, одяг, сучасна музика, вишиваний рушник, замки України, мультфільми та ін.

Грамотне мовлення — невід’ємна ознака успішної людини. Підвищити свій мовний рівень вам допоможе рубрика «Культура слова», у якій ви знайдете типові помилкові (часто суржикові) конструкції; проблемні наголоси, колоритні приказки. Ми пропонуємо для вивчення мови й матеріали мережі Інтернет. Це зробить вашу роботу на уроці чи вдома більш різноманітною й цікавою. Переглядайте експрес-уроки в YouTube (у пошукове вікно досить увести тему конкретного уроку) — вони сприятимуть якнайкращому засвоєнню мовних нюансів.

Вправа для спостережень — правила — вправи для тренування — рубрика «Культура слова» — домашнє завдання — це типова будова кожного уроку, який розміщено на двох розворотах. Сподіваємося, що такий формат сприятиме чіткості й організованості в опануванні української мови. Ознайомтеся з піктограмами, які, як маяки в морі, орієнтуватимуть вас на різні види роботи. Успіхів!

Автори

Умовні позначення:

 — повторення;

 — спостереження;

 — творче завдання;

 — ключ-відповідь;

 — культура слова;

 — домашнє завдання;

 — матеріали мережі Інтернет.

§ 1. **МОВА — НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ, ПІЗНАННЯ І ВПЛИВУ**

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Проведіть дослідження, зробивши такі кроки.

Крок 1. Прочитайте речення й визначте, якою частиною мови є кожне слово.

Котажна мартинка пронутивила бунадцять стуранок.

- Усі слова цього речення вигадані, їх немає в словниках, проте вам, напевно, вдалося впоратися із завданням. Поміркуйте, за якими ознаками ви змогли визначити, до якої частини мови належать слова.

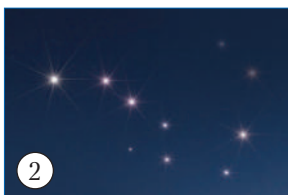
Крок 2. Прочитайте набір слів.

Урок, фізкультура, математика, о, а, закінчуватися, починатися, опівдні, десятий.

- Якби з цих слів ви утворили речення, то про що в ньому йшлося б?

Крок 3. Якої з трьох ілюстрацій стосується речення?

Нарешті ми знайшли Велику Ведмедицю!

Результат. Виконавши попередні три завдання, поміркуйте, які мовні знання треба мати, аби було легко висловлювати думки, спілкуватися, розуміти почуте й прочитане.

Б. Прочитайте текст і поміркуйте, чому мову називають *системою знаків*.

Цікаво, що українці й болгари тим самим жестом позначають абсолютно протилежні відповіді: ми, кивнувши головою, кажемо «так», а наші південні сусіди — «ні». На Мальті, висловлюючи заперечення «ні», злегка торкаються кінчиками пальців до підборіддя, повернувши кисть уперед, а у французів та італійців цей жест означає, що в людини щось болить. Так само буває із словами: у різних мовах те саме слово може мати абсолютно різні значення. Порівняйте слова в таблиці.

булка	<i>укр.</i> хліб із пшеничного борошна	<i>болг.</i> наречена
кава	<i>укр.</i> ароматний тонізуючий напій	<i>япон.</i> ріка
кабан	<i>укр.</i> дика чи свійська тварина	<i>фр.</i> хатина

Отже, слова — це своєрідні знаки: француз, почувши слово *кабан*, уявляє хатину, українець — тварину, а японець, уявить (!) — портфель.

Мова — вид знакової діяльності людини, який полягає в застосуванні усталених у певній спільноті слів для позначення предметів, понять і явищ дійсності з метою обміну інформацією та фіксації за допомогою звукозапису чи письма.

За допомогою мови ми *спілкуємося* й *пізнаємо* світ. Словом ми можемо людину розчутити, порадувати й, навпаки, засмутити, тобто за допомогою мови ми можемо на людину *впливати*.

- У попередніх класах ви вже навчилися розрізняти поняття «мова» і «мовлення». Як ви розумієте думку?

Мовлення — це мова в дії.

1. Прочитайте легенду й дайте відповідь на запитання.

Якось один вельможа, запросивши до себе гостей, поцікавився в мудреця, що на світі найкраще. Мудрець відповів:

— Найкраще у світі — це мова. За допомогою мови будують міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми вивчаємо науки, здобуємо знання. А ще за допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлювати радість, оспівуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Такі думки припали до душі присутнім. Тоді вельможа поцікавився в мудреця, що ж на світі найгірше. Мудрець відповів:

— Найгірше у світі — це мова.

Усі здивувалися такій відповіді, а мудрець пояснив:

— За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може приносити в наше життя горе й зло, принижувати, ображати. Чи може бути щось гірше за мову?!

Не всім було приємно слухати таку відповідь...

- Які слова мудреця свідчать про те, що мова є засобом: а) спілкування; б) пізнання; в) впливу?

2. Випишіть народні вислови, у яких ідеться про мову як засіб впливу. Розкрийте зміст одного з них, навівши приклад із художнього твору, історії або власного життя (*три-чотири речення*).

1. Не кидай слова на вітер. 2. Байка байкою, а борщ стигне. 3. Шабля ранить тіло, а слово — душу. 4. Від теплого слова й лід розмерзається.

3. Прокоментуйте кожен пункт пам'ятки вправного оратора.

Пам'ятка вправного оратора

1. Короткі речення.
2. Чіткий план у голові — і якомога менше на папері.
3. Факти або звернення до почуттів.
4. Оратор не енциклопедія: енциклопедія є в людини вдома.
5. Не шукайте ефектів, які не ведуть до головної мети.
6. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.
7. Пам'ятайте: що коротша промова, то менше шансів провалитися.

Навчіться переказувати текст про Демосфена так, щоб слухачам було цікаво його слухати. Скористайтеся порадами *вправи 3*.

Мабуть, найбільш яскравим прикладом того, чого може досягнути людина, є Демосфен. Його перша промова провалилася, та інакше й бути не могло: природа наділила його якостями, що були не сумісні з ораторською діяльністю. Маленький зріст, слабкий голос, погана дикція, нервові посмикування плеча... Здавалося б, дорога до трибуни для нього закрита назавжди. Але Демосфен не опустив рук: щодня він приходив на берег моря й, набравши в рот каміння, відпрацьовував дикцію. При кожному неправильному положенні язика каміння впиалося в піднебіння; говорив так голосно, щоб заглушити шум морського прибою. Аби подолати смикання тіла, підвішував до стелі меча, який щоразу при надмірному рухові колов плече. Неймовірно, але завдяки таким тренуванням Демосфен позбувся своїх недоліків і став одним із найбільш блискучих ораторів (*За Л. Зубенко*).

До речі...

Розрізняйте слова *книга* й *книжка*. Зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість друкованих або рукописних аркушів називається **книжкою**.

Книга — це велика за обсягом або особливо важлива за змістом книжка. Наприклад: *Серед стосів різних книжок явно вирізнялася енциклопедія — книга досвіду багатьох поколінь*.

§ 2. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «лексикологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Лексикологія — розділ науки про мову, що вивчає наявні в ній слова.

Lexikos — словесний, словниковий і **logos** — вчénня.

- Б.** Прочитайте речення. Який із поданих нижче розборів лексичний?

За переказами, апостол Андрій спочатку проповідував у Криму, а потім по Дніпру дійшов до місця, де згодом виник славний Київ.

- 1) *славний* — прикметник, поч. ф. — славний, якісн., ч. р., Н. в., одн., тв. гр., повна ф., означ.
- 2) *славний*
- 3) *славний* — прикметник, багатозн., ужитий у прям. зн. «той, що має велику славу, знаменитий», загальножив., власне українське слово.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Поміркуйте й скажіть, за якими ознаками слова об'єднано у дві групи (за потреби скористайтеся довідкою). Випишіть не відомі вам слова в робочий зошит.

А

Київ, минуле, пращури, Святослав, звичаї, вивчати, собор, пам'ятка	Мелітополь, історія, архітектура, Тарас, магістрат, ера, архаїчний, прогресувати
--	--

Б

десниця, князь, печеніги, боярин, перст, рамено, ратний, єсть	хмарошкряб, ясносоколово, гуглити, юзер, забанити, хештег, блютуз, онлайн
---	---

В

околиця, будинок, непередбачений, чергувати, добірний, сонячний, човен, поважний	інфінітив, котяра, п'ятакати, ведмежатко, асимілювати, суспільно-політичний, возвелений
--	---

Г

стежка, господар, картопля, гарний, півень, парубок, вогнище	плай, газда, бараболя, файний, когут, лєгінь, ватра
--	---

Довідка: загальнонародні й діалектні слова; застарілі слова й неологізми; загально-вживані й стилістично забарвлені слова; власне українські й запозичені слова.

- 1.** Прочитайте текст. Знайдіть у кожному реченні слова, ужиті в переносному значенні, назвіть їх.

Сонце сіло. Землю обняла тиха ніч. Небо розгорнуло намет свій — синій, широкий, глибокий. Зорі, мов малі діти, видивлялися з нього своїми блискучими очима. Місяць плыв по небу, розливаючи білуватий світ, котрий мішався з вечірніми померками. Безжурно він дивився на гори, долини, на втихаюче місто (*Панас Мирний*).

- Поміркуйте, що втратив би текст, якби всі слова, ужиті в переносному значенні, замінили на їхні відповідники з прямим значенням.

- 2.** Прочитайте слова. Випишіть архаїзми й доберіть до них сучасні відповідники.

Поміщик, князь, перст, повіт, очіпок, гетьман, уста, глаголити, хорунжий, кріпак, ратуша, вельможа, аероплан, кожум'яка, печеніги, чумац, чоло.

- Підкресліть першу букву кожного виписаного слова. З них має вийти назва птаха, що гніздиться в Поліссі й інших регіонах України.

- 3.** Прочитайте два тексти з однаковим змістом, де не повторюється жодна з повнозначних частин мови, і виконайте завдання.

Текст 1. Ішов мисливець лісом. Побачив на гілці білку. Скинув із плеча рушницю й націливсь *у/вись*. Білка — скік! — та й визирає здаля з віття. Він мерщій *у/слід* — звірятко ще далі. Мисливець поспішив навпростець через кущі, та тільки й бачив пустунку. Огледівся — навколо хаща. Раптом — гвалт! — угруз у яму. А білка *з/гори*: ках-ках (*О. Пономарів*).

Текст 2. Простував ловець гаєм. Уздрів на галузці вівірку. Зняв із рамена гвинтівку й направив *до/гори*. Вивірка — плиг! — і виглядає оддалік із гілля. Той хутчій слідом — тваринка знову *в/далеч*. Ловець поквапився прямцем крізь чагарі, а її, капосниці, і слід пропав. Подивився — кругом гуц'авина. Зненацька — ой леле! — застряв у виб'їні. А вивірка *з/верху*: ха-ха (*А. Матвієнко*).

- A.** Доведіть, що синоніми можуть мати однакове значення, а можуть бути близькими за значенням (мати різні відтінки). Проілюструйте свої думки прикладами з наведених текстів.
- B.** Який текст, на вашу думку, колоритніший? Чому ви так вважаєте?
- B.** Яке з виділених слів треба написати окремо? Чому?

До речі...

1934 року в Парижі на лінгвістичному конгресі провідні фахівці світу визнали українську мову третьою з-поміж усіх мов світу (після французької та фарсі). Переможців визначали за різними критеріями: милозвучність, синтаксична гнучкість, лексичні можливості... Саме синонімічне багатство української мови є однією з її прикметних ознак. Скажімо, дієслово *бити* має аж 45 синонімів! А скільки віршів побудовано на цьому мовному багатстві...

Балакуни

Будував Базіка дім —
сім дверей і вікон сім.
Торохтій допомагав:
язиком дошки тесав.
Метушився Пустомеля:
— Скоро будуть стіни й стеля.
Говорун клав на словах
з жерсті цинкової дах.

І Патякало не плакав:
— Я усе покрию лаком.
Балакун все щебетав,
нахвалявся, обіцяв
для гостей спекти в печі
пиріжки та калачі.
В дім без вікон, без дверей
Лепетун скликав гостей.

О. Сенатович

- 4.** Згадайте, що таке *омоніми* й *багатозначні слова*. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Сьогодні футболісти покинули поле без *голів*.
У *полі* зору тепер було футбольне *поле*.

Ой піду я в чисте *поле*, там дівчина просо *поле*.

— У нашому лісі багато *лисичок*, — почав брат розмову.
— Коли маленькі, вони не хижі, навіть я їх не боюся, —
заявила молодша сестричка.
— Та й коли великі, вони смачні! Чого їх боятися? — за-
перечив брат.

— Хлопче, що робиш?
— *Їм*.
— Усе *їм*, а собі?

- А.** У яких реченнях омоніми стали причиною непорозуміння, а в яких вони використані для створення суто комічного ефекту?
Б. У якому реченні використано багатозначні слова?

- 5.** Згадайте, які слова називають *антонімами*. Заповніть пропуски потрібними за змістом словами й запишіть утворені вислови в робочий зошит.

Хто вчиться змолоду, не знає ... голоду.
Сумний грудень і в свято, і в ... .
Знаєш — кажи, не знаєш — ... .
На чорній землі ... хліб родить.
Скупий складає, а ... споживає.

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Світові винаходи українців

Винахідником *гелікоптера* є київський авіаконструктор Ігор Сікорський. 1931 року він запатентував проект машини з двома пропелерами — горизонтальним на даху та вертикальним на хвості. Понад півстоліття всі президенти США користуються послугами гелікоптерів Ігоря Сікорського.

Уродженець Житомира Сергій Корольов є конструктором ракетно-космічної техніки й засновником космонавтики. 1957 року він запустив на навколосезну орбіту перший в історії супутник Землі.

Харківський учений Анатолій Малихін придумав, як зробити аналіз крові безкровним. Він створив *прилад*, п'ять датчиків якого прикріплюються на певні ділянки тіла людини, після чого на екран комп'ютера виводиться 131 показник здоров'я.

Мало хто знає, що прообраз компакт-диска наприкінці 1960-х років винайшов науковець Київського інституту кібернетики В'ячеслав Петров. Тодішня *розробка* не мала нічого спільного з музикою, її використовували для суто наукових потреб.

На початку 1870-х років полтавець Федір Піроцький розробив технологію передавання електроенергії через залізний дріт, а 1880 року він представив проект застосування електрики для руху залізничних *потягів*. Через рік у Берліні поїхав перший трамвай, вироблений компанією Siemens за схемою українця.

А. Випишіть у робочий зошит приклади таких груп лексики (по два-три слова).

Власне українські слова: _____

Запозичені слова: _____

Загальноживані слова: _____

Стилістично забарвлені слова: _____

Антоніми: _____

Б. Доберіть і запишіть синоніми до виділених слів.

7. Напишіть невеликий роздум (п'ять–сім речень) для шкільного сайта. Тема повідомлення: «Суржик і просторічні слова в телефонних повідомленнях ровесників — це незнання мови, мовні лінощі чи підліткова хвороба?».

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Український, вибоїна, гушавина, підлітковий, учення.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
являється пам'яткою
не знати історію
дякуючи знанням
жити на Україні
на протязі століть

ПРАВИЛЬНО
є пам'яткою
не знати історії
завдяки знанням
жити в Україні
протягом (упродовж) століть

ЗАУВАЖТЕ!

Добираючи один із паронімів, будьте особливо уважними.

Пам'ятка — предмет матеріальної культури минулого, який зберігся.

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь.

1. Запишіть п'ять–сім діалектизмів вашого регіону або одного з прочитаних на уроках літератури художніх творів. Розкрийте лексичне значення цих слів.

2. Перегляньте експрес-уроки на теми: «Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?», «Гривна чи гривня?», «Питання чи запитання?» й підготуйте розповідь про ці пароніми (за бажанням).

§ 3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «фразеологія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Фразеологія — розділ науки про мову, що вивчає стійкі сполуки слів.

Phrasis — зворот, вислів і **logos** — вчénня.

- Б.** За яким принципом записано сполуки слів у дві колонки?

кіт наплакав
крокодилячі сльози
жити чужим розумом
два чоботи — пара

кіт нашкодив
мамині сльози
жити з оптимізмом
батькові чоботи

- В.** Випишіть стійкі сполуки слів (фразеологізми).

Сидіти на шиї, боки відлежувати, товаришувати з ровесниками, плакати від побаченого, байдики бити, часто тренуватися, упертий хлопець, жити на широку ногу, робити з мухи слона, читати цікаву книжку.

- Г.** Установіть відповідність між фразеологізмами й джерелами походження.

Фразеологізм

- А** бути чи не бути
Б теревені правити
В нести свій хрест
Г ахіллесова п'ята

Джерело походження

- 1** Біблія
2 мова народу
3 антична міфологія
4 вислови письменників

Прислів'я й приказки вважаються фразеологізмами: *Баба з воза — кобилі легше. Бережи честь змолоду.*

Стійкими сполуками слів, які в певних ситуаціях повторюються без змін, є **мовні кліше** й **складені найменування**. Від власне фразеологізмів вони відрізняються тим, що їхні складники зберігають своє пряме лексичне значення і їм не властиве емоційне забарвлення: *брати участь, відігравати роль, добрий день, на добраніч, пленарне засідання* (мовні кліше); *волоський горіх, петрів батіг* (складені найменування).

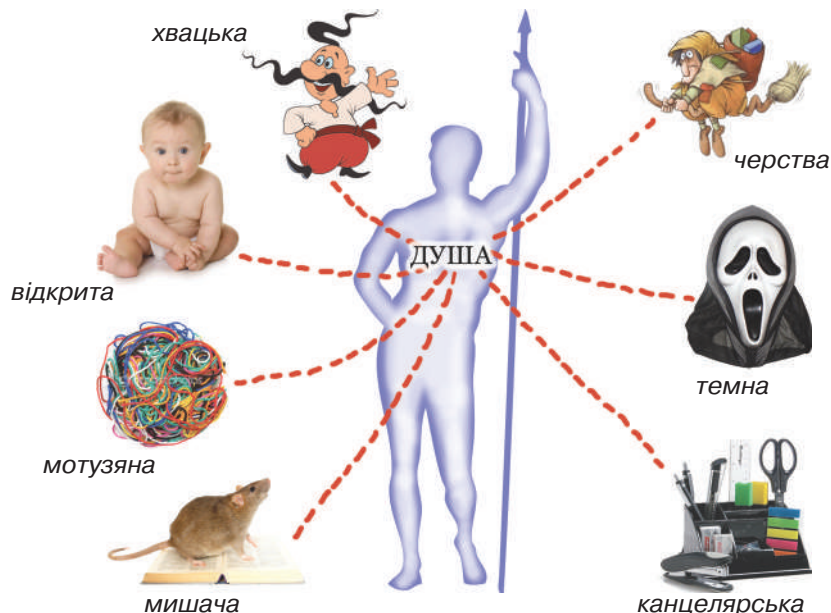
- 1.** Поясніть значення фразеологізмів одним словом, скориставшись матеріалом із довідки.

Не із заячого пуху, хоч картину малюй, на сьомому небі, не видавиш і слова, стріляна птиця, голова варить, не всі вдома, мов у воду опущений.

Довідка: неговіркий, дурний, розумний, сміливий, пригнічений, щасливий, досвідчений, красивий.

2. Прочитайте прикметники, якими описують людську вдачу, і виконайте завдання.

- привітний
- хоробрый
- байдужий
- бездушний
- підступний
- дріб'язковий
- непринциповий

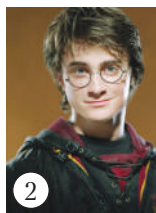

А. Доберіть до кожного з прикметників фразеологізм (скориставшись малюнком) із таким самим значенням і запишіть їх.

Б. Наділіть літературних персонажів, поданих на ілюстраціях, фразеологізмами зі словом *душа*.

1 Снігова королева

2 Гаррі Поттер

3 Федько-халамидник

4 Шапокляк

5 П'єро

3. Прочитайте твір вашого ровесника й випишіть фразеологізми. Розкрийте їхнє значення (усно).

Яким має бути товариш?

Я так улаштований, що жити в самоті мені не цікаво й важко, тому я, як і більшість нормальних людей, шукаю собі товариша. А яким він має бути?

Ця людина повинна мати велике серце. Хлібом і сіллю в дружбі має стати приємне спілкування, а не одноманітні сірі будні. Хочу, щоб товариш був дотепним і не в тім'я битим, а ще — начитаним, щоб за словом не ліз у кишеню. Десь прочитав, що добре, коли друг гострий на язик... Так, це те, що треба. Важливо, щоб умів і язика за зубами тримати, бо язикатої Хвеськи я не витерплю. До речі, не люблю тих, хто по життю пасе задніх і не вміє досягати поставленої мети, тому моє гасло: хай там як, але працею до сьомого поту! Звичайно ж, спорт! А як же без нього?

А що ж має стати вишенькою на тортіку в наших стосунках? Порядність і довіра! Тільки тоді ми будемо тими, кого називають не розлий вода.

ЗАУВАЖТЕ!

Фразеологізми й сполуки слів, ужиті в переносному значенні, не одне й те саме. Часто плутають стійкі сполуки слів із художніми засобами (метафора, персоніфікація, епітет).

Порівняйте вислови: *ховати голову в пісок* і *засипаний піском часу*.

Першу сполуку слів знають багато мовців, її часто можна почути в кіно, від друзів чи батьків.

Засипаний піском часу означає: *забутий; такий, що давно минув*. Це — метафора, зазвичай такі художні перлини придумують митці слова.

4. Прочитайте сполуки слів. Випишіть лише фразеологізми й поясніть їхнє значення одним словом (за зразком).

Зразок. *Хоч око виколи — темно.*

Заколисаний звуками пісні, любо оком глянути, голова варить, оповитий серпанком загадковості, не всі вдома, оранжевий вечір, жовтодзьобе горобеня, два чоботи — пара, солодка таємниця, глянути гидко, гортати сторінки історії, сам не свій, сповідувати любов.

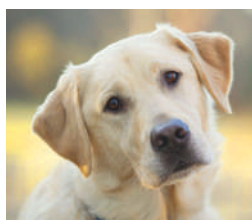
5. Відновіть фразеологізми, уписавши на місці пропуску назви тварин із довідки. Розкрийте їхнє значення.

Пригріти ... за пазухою, де ... зимують, давати ... дулі, брати ... за роги, убити двох ... , як ... наплакав, і ... не їдять, як ... у воді, ... на сні.

Довідка: собака, кіт, заєць, рак, риба, бик, горобець, гадюка, свиня.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Собача фразеологія

Багато фразеологізмів утворилося на основі спостережень за поведінкою, зовнішнім виглядом, життям тварин, за умовами полювання на них. Наша мова була б значно збіднена, коли б у ній не вживали зоофразеологізмів, наприклад: *гострити зуби, скалитути зуби, і вухом не веде, ходити на задніх лапках, лізти зі шкіри.*

Цікава й повчальна історія багатьох подібних зворотів, таких знайомих... і незнайомих. З-поміж тварин людина, мабуть, найбільше любить собаку. Здається, кинь палицю — і попадеш у фразеологізм із цим словом: *як собаці печена цибуля; ... як собаці п'ята нога; ... як собаці другий хвіст ...* Використовуючи їх, можна навіть побудувати твір-мініатюру. Хоча б такий: *«У собачий холод, коли добрий хазяїн і собаки не вижене (правда, і в хаті хоч собаки гони), він вискочив на мороз у коротенькому, мов собаки обгризли, кожушку. Голодний і злий мов собака. Кругом ні душі — і собака не гавкне».*

Ми ще не згадали висловів: *і собаками не піймаєш; жити як собака з кішкою; присохне як на собаці; дражнити собак; собак ганяти; ось де собака заритий ...* Словом, цьому фразеологічному виводкові немає кінця. Бо цих сполук — *як нерізаних собак (За В. Ужченком).*

- А.** Кого характеризують використані в тексті фразеологізми — собак чи людей? Аргументуйте свою думку.
- Б.** Випишіть фразеологізми, значення яких не пояснено в тексті. Письмово розкрийте значення виписаних сполук слів.

До речі...

Вдача й удача — пароніми.

Удача — це позитивний, бажаний результат чого-небудь, щасливий збіг обставин для когось; успіх. А **вдача** — це сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини, які проявляються в її діях, поведінці; характер.

У кожного свій характер (вдача): хтось оптиміст, веселий, але не завжди приємний у спілкуванні, а хтось — песиміст, трохи відлюдькуватий, але творча особистість. Кожен має свої переваги й недоліки.

- Розгляньте на ілюстраціях вирази обличчя, які передають внутрішній стан людини, і до кожного з них доберіть по два фразеологізми з довідки.

відраза

контрольований гнів

страх

саркастична посмішка

Довідка: братися за живіт, важким духом дихати, вернути ніс, волосся стає дибки, душа не приймає, кров холодне, рвати й метати, скалити зуби.

7. Опишіть двома-трьома реченнями зовнішність і вдачу артистів, фото яких подано на с. 10. Використайте у своїх описах по одному-два фразеологізми з довідки.

Довідка: з голочки, кров з молоком, очей не відірвати, світла голова, золоті руки, мало каші з'їсти, з чистим серцем, з відкритою душею, народитися під щасливою зіркою, бісики в очах грають, утерти носа, навіть бровою не поведе, залізна леді, у розквіті сил.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Фаховий, кóсий, уподóбання, обіц'янка, віднес'ї.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кидатися в очі
залишати в спокої
бути правим
моє діло сторона
перший млинець комом

ПРАВИЛЬНО
впадати в очі
давати спокій
мати рацію, ваша правда
моя хата скраю
перший млинець нанівець

В. Перегляньте експрес-урок «Приказки» й перекажіть його.

Приказки

Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Яку якість Ви найбільше цінуєте в людях?
- Найбільше ціную глибоких людей. Слухаючи мої пісні, вони бачать мене наскрізь.
- Як проходять концерти нового туру?
- Якщо рахувати у відсотках, то старих пісень співаємо більше. Здебільшого концерт проходить на одному диханні.
- Що Ви відчуваєте, коли виходите на сцену й з Вами в унісон співають десятки тисяч людей? Від такого визнання стріха не їде?
- Іноді обсипає жаром, але думаю, що з «Океаном Ельзи» цього ніколи не станеться. Як і двадцять років тому, я і зараз заплющую очі, це дуже допомагає, коли співаєш (*За матеріалами інтернет-видання*).

А. Знайдіть і выпишіть фразеологізми, розкрийте їхнє значення.

Б. Висловте письмово міркування про те, як змінився б текст, якби на місці цих фразеологізмів були звичайні слова.

§ 4. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПРАВОПИСУ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «орфографія» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Орфографія — це система правил про способи передачі усного мовлення на письмі; правила написання слів.

Orthos — правильний і **grapho** — пишу.

- Б.** Прокоментуйте зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» й значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить.

Пунктуація — це система правил про вживання розділових знаків.

Punctuatio — крапка.

- В.** Правильне написання за конкретним правилом називають **орфограмою**, а вживання розділового знака за певним правилом — **пунктограмою**.

- Установіть відповідність між орфограмами та прикладами.

Орфограма

- 1 правопис префіксів
- 2 спрощення в групах приголосних
- 3 ненаголошені голосні
- 4 правопис дієслівних закінчень

Приклад

- А печеня, грибний, великий
- Б місити, спікши, замішано
- В неспроста, розтерти, зцідити
- Г пісний, тиснути, якісний
- Д варишся, товчемо, миєш

- Установіть відповідність між пунктограмами та прикладами.

Пунктограма

- 1 відокремлення вставного слова
- 2 кома між частинами складного речення
- 3 відокремлення обставини
- 4 відокремлення звертання

Приклад (розділові знаки пропущено)

- А Піч варила а я солила.
- Б Гречана каша сама себе хвалить.
- В Кажуть хрін від редький не солодший.
- Г Споживай Хведьку то хрін то редьку.
- Д Не розбивши крашанки не спечеш яєчні.

До речі...

Розрізняйте слова *їда* і *їжа*.

їжа — це те, що їдять і п'ють; харчі, а **їда** — це процес споживання їжі.

Пам'ятайте, що, на відміну від російської мови, слово *блюдо* позначає посуд, а не страву.

- Прочитайте речення, вибравши з дужок потрібне слово.

Зазвичай саме другі (блюда/страви) тверді, тому під час (їди/їжі) ретельно пережовуйте (їду/їжу).

Подвоєння літер

при збігові на межі $\neg i \curvearrowright$	<i>беззахисний, відділити</i>
при збігові на межі $\curvearrowright i \wedge$	<i>ранній, вагонний</i>
при збігові на межі $\wedge i \wedge$	<i>письменник, іменник</i>
при збігові на межі частин складних слів	<i>фіззарядка, юннат</i>
при збігові на межі дієслівної основи на -с і ся	<i>розрісся, нісся</i>
у наголошених суфіксах прикметників -'єнн- , -'єнн- (-'єнн-), -'єнн- зі значенням збільшення ознаки, можливості чи неможливості дії	<i>стар'єнний, здоров'єнний, неказ'єнний, невгомо'єнний</i>
у старослов'янізмах	<i>блаженний, священний (але священник), огненний, мерзенний, стражденний</i>
у словах, написання яких треба запам'ятати	<i>бовван, бовваніти, овва, ссавець, ввічливий</i>

Подовження м'яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш** між голосними

в іменниках середнього роду (II відміна) на -я	<i>волосся, узбіччя, знання</i>
в іменниках жіночого роду (III відміна) в орудному відмінку однини	<i>маззю, люттю, сіллю</i>
у словах, написання яких треба запам'ятати	<i>лєш, зрання, навмання, спросоння, попідвіконню</i>

Подвоєння літер на позначення приголосних у словах іншомовного походження

у власних назвах і похідних від них	<i>Голландія, голландець</i>
при збігові на межі $\neg i \curvearrowright$	<i>іммігрант, ірраціональний</i>
у загальних назвах, написання яких треба запам'ятати	<i>алло, аннали, білл, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панна, панно, пенні, тонна</i>

Спрощення відбувається у вимові й позначається на письмі в групах приголосних

стн → сн	<i>честь — чесний</i>
стл → сл	<i>щастя — щасливий</i>
ждн → жн	<i>тиждень — тижневий</i>
здн → зн	<i>проїзд — проїзний</i>
скн → сн	<i>тиск — тиснути</i>
зкн → зн	<i>бризки — бризнути</i>

Спрощення на письмі не позначається

у словах іншомовного походження	<i>контраст — контрастний агент — агентство</i>
у групах приголосних сти, стч	<i>невістці, невістчин, артистці, кістці</i>
у словах, написання яких треба запам'ятати	<i>кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк, випускний, шістнадцять</i>

- 1.** Випишіть слова, у яких на місці пропуску *не треба* вставляти букву.

Хвас..нути, гіган..ський, студен..ство, цінніс..ний, хворос..няк, медаліс..ці, улес..ливий, кількіс..ний, очис..ний, фігурис..ці, невіс..чин, радіс..ний, турис..ці.

- Підкресліть першу букву кожного виписаного слова. З них має вийти назва харчового продукту.

- 2.** Перепишіть слова, уставивши на місці пропуску букву **е** або **и**.

П..трушка, р..дис, шп..нат, пер..ць, з..рно, л..мон, гр..йпфрут, ап..льсин, пш..ниця, смо-род..на, ч..решня, л..монад, с..тро, п..льмені, в..рмішель, смал..ць, пер..чниця, п..ч..риця, с..лера, ц..буля, ш..пшина, в..делка.

- 3.** Перепишіть слова, розкривши дужки.

Картопля(н/нн)ий, невблага(н/нн)ий, вівся(н/нн)ий, да(н/нн)ий, кип'яче(н/нн)ий, зробле(н/нн)ий, варе(н/нн)ий, бездога(н/нн)ий, студе(н/нн)ий, здорове(н/нн)ий, розміша(н/нн)ий, (л/лл)ється, смаже(н/нн)ий, копче(н/нн)ий, то(н/нн)а, ма(с/сс)а, гра(м/мм), пі(ч/чч)ю, сі(л/лл)ю, якіс(т/тт)ю, зеле(н/нн)ю, пі(ц/цц)а, спаге(т/тт)і, хо(б/бб)і, кмітливіс(т/тт)ю.

- 4.** Перепишіть речення, розкривши дужки й використавши лапки, де потрібно.

1. У багатьох ресторанах світу дуже популярна (К/к)отлета (П/п)о-(К/к)іївськи. 2. Смаколики (Л/л)ьвівської (К/к)ондитерської (Ф/ф)абрики (С/с)віточ любить не тільки малеча, а й дорослі. 3. Щосуботи ми всією родиною п'ємо (К/к)акао й ласуємо (Н/н)аполеоном у кав'ярні неподалік (С/с)офії (К/к)іївської. 4. Для приготування (Ш/ш)арлотки потрібні такі інгредієнти: (П/п)шеничне (Б/б)орошно, цукор, яйце (К/к)уряче, (В/в)ершковé масло, яблука й ванілін. 5. У подарунковому наборі були льодяники, печиво (Ш/ш)ахматне й цукерки (П/п)ташине (М/м)олоко. 6. Щороку на (І/і)вана (К/к)упала наша родина влаштовує пікнік на (Д/д)ніпровому березі. 7. Ніхто з хлопців нашого класу не записався на (К/к)улінарний (Г/г)урток (П/п)ерепічка.

- 5.** Напишіть у робочому зошиті рецепт приготування чаю, використавши подані слова та вставивши в них, де потрібно, апостроф.

Духм..яний, м..ята (м..ятний), всухом..ятку, прив..ялий, закип..ятити, медв..яний, любов..ю, об..ємний, трав..яний, пор..ядок.

- 6.** Перепишіть у робочий зошит українську народну пісню, розставивши розділові знаки.

Іди іди дощику
зварю тобі борщику
у новому горщику.
Винесу на дуба
покличу голуба.
Голуб буде пити
дощик буде лити.
Поки голуб прилетить
то голубка відлетить.
Тобі каша а нам борщ
щоб ішов густенький дощ!

7. Перепишіть народні вислови, розставивши розділові знаки.

1. Калач приїється а хліб ніколи. 2. Вари горщику борщ а я з хлопцями погомоню. 3. Гречана каша хвалилась ніби вона з коров'ячим маслом родилась. 4. Де сало шкварчить там людей кишить. 5. Без солі без хліба немає обіда. 6. І я вчений на хліб печений бо їм хліб троякий чорний білий і ніякий. 7. Хліб і на ноги поставить і з ніг звалить. 8. Не хвали кашу коли просо не посіяне. 9. Паляниця хлібова сестриця. 10. Сьорбайте хлопці юшку а риба насподі.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

На́чинка, куліна́рія, фарту́х, піала́, ку́рятина.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
жарити по рецепту
яйце всмятку
свіжий творог
кофе зі сливками
Приємного апетиту!

ПРАВИЛЬНО
смажити за рецептом
рідке/некруте яйце
свіжий сир
кава з вершками
Смачного!

В. Перегляньте експрес-урок «Швидкий сніданок» і під час повторного перегляду детально опишіть процес приготування омлету із сосисками.

Перепишіть текст, уставивши пропущені букви **е** та **и**. Розставте розділові знаки.

Бувальщ..на

Павло Петрович пр..був першим поїздом. Підгорецький палац Паскевичів пр..вітно пр..йняв пр..їжджого поета. Пр..н..сли п..чені поросята пр..правл..ні перцем півники пахучі паляниці п..чінковий пащтет пухкі пампушки під п..ч..ричною підливкою п..роги підсмажені пляцки. Потім подали порцелянові полумиски полуниць порічок.

Почувши приємну повноту Павло Петрович подумав про прогулянку. Поліна Полікарпівна попросила прогулятися по Підгорецькому парку пом..луватися пр..родою послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла поетові. Походили погуляли...

Прадавній парк порослий папороттю подарував приємну прохолоду. Повітря п'янило пр..надними пахощами. Побродивши по парку пара пр..сіла під порослим плющем платаном. Пос..діли помріяли позітхали пош..пталися... (П. Столярчук).

До речі...

Саме на букву **п** в нашій мові найбільше слів — їх понад 30 тисяч, а найменше слів починається з літери **й**, їх у нашому словнику всього 40. Також мало слів із буквою **ф**, адже вона здебільшого живиться в словах іншомовного походження, яких у нашій мові близько 10 %.

§ 5. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

ПОВТОРЕННЯ

А. Розгляньте таблицю й коротко охарактеризуйте ознаки кожного типу мовлення.

Тип мовлення		
розповідь	опис	роздум

Б. Який із стилів мовлення (див. довідку) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — громадсько-політичне життя.
- 2) *Функція* — повідомлення, вплив на читача.
- 3) *Форма*: монолог, діалог.
- 4) *Мовні особливості*: суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, художні засоби, фразеологізми, риторичні запитання, тон мовлення пристрасний, оцінний.

Довідка: стилі мовлення: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У підвалі будинку, що на вулиці Стельмаха, у вентиляційному отворі застряг кіт. Виручати бідолашного заходилися мешканці сусідніх будинків. Близько сьомої вечора в четвертій пожежній частині повідомили, що кіт засунув голову у вентиляційний отвір і самотужки не може звільнитися.

— Ми не зобов'язані їхати на такі виклики, це мають робити комунальні служби й природоохоронні організації, — каже інспектор прес-центру служби «101» Ірина Курінна. — Порушуючи всі інструкції й норми, наша бригада з доброї волі допомогла тій тваринці. На місці події за допомогою електроперфоратора розширили отвір і звільнили kota (Г. Хомуляк).

А. У якому стилі написано текст? Який тип мовлення?

Б. Перекажіть цей текст стисло, скориставшись способами ущільнення тексту:

- 1) відкиньте другорядну інформацію;
- 2) визначте найважливіші факти;
- 3) за можливості передавайте матеріал абзацу (*три–п'ять речень*) одним-двома реченнями.

В. Порівняйте ваш стислий переказ із поданим варіантом. Більш чи менш стислою була ваша розповідь? Зробіть висновки.

У вентиляційному отворі одного з будинків на вулиці Стельмаха застряг кіт. Лише увечері його звільнили... пожежники.

Інспектор прес-центру служби «101» Ірина Курінна повідомила, що їхнім працівникам довелося порушити всі інструкції, аби врятувати бідолашного kota, хоча це мають робити інші організації.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Рятівники

Щороку 17 вересня українські рятувальники відзначають своє професійне свято. Ці люди гідні особливої поваги, адже іноді вони ризикують здоров'ям і життям, виконуючи свої професійні обов'язки.

Рятувальникам-людям часто допомагають спеціально навчені собаки. Підготовка чотирилапих помічників — доволі непростий процес, який триває близько року. Але результати того варті.

Здатність реагувати в непередбачуваних ситуаціях, коли на кону стоїть життя, властива багатьом чотирилапим героям. Вони діють усупереч своєму інстинкту самозбереження, не вимагаючи за свої подвиги ні похвали, ні нагород. А є й такі собаки, які не проходили спеціального навчання для рятувальників, проте показали себе справжніми героями. Це вияв просто-таки фантастичної відданості людині.

Колись давно, ще в тринадцятому столітті, в Альпах монахи вивели породу собак спеціально для порятунку людей у гірських районах. Монастир був названий на честь Святого Бернара. Тож не важко здогадатися, від чого походить назва великих благородних і добрих сенбернарів. Вони рятували життя тисячам людей.

Є легенда, яка оповідає про сенбернара, що рятував сорок людей, а сорок перший урятований завдав йому тяжкої травми.

Ніч в Альпах. Собаки, що після снігового бурану були спрямовані на пошуки людей у гірських снігових завалах, нікого не знаходили й, знесилені, поверталися додому — у монастир. Тієї ночі не повернувся тільки Баррі. Він відчував, що під снігом є люди й вони потребують допомоги.

Чуття не підвело — Баррі знайшов людину. Він ліг поряд, аби зігріти чоловіка своїм тілом, і став лизати йому обличчя, щоб той прийшов до тями. Чоловік прокинувся й подумав, що перед ним вовк. У результаті Баррі був тяжко поранений.

Залишаючи після себе криваві сліди й збираючи останні сили, Баррі дістався до монастиря, але через важке поранення він більше не міг рятувати людей. Баррі похований на одному з паризьких кладовищ. На його пам'ятнику напис: «Баррі, що рятував сорок чоловік і був убитий сорок першим».

Таких історій безліч... Пес Мухтар у роки Другої світової війни витягнув з окопів понад чотириста поранених солдатів. Сибірський хаскі Болто рятував сотні життів від дифтерії! Глухий далматинець витягнув із річки дівчинку, яка тонула. Пес із кличкою Роско рятував хлопчика під час пожежі, а сам при цьому дістав 30 % опіків шкіри.

Собаки рятують людину на суходолі, у воді, під землею й навіть у небі. Останнім часом рятувальникам на допомогу приходять найсучасніша техніка, але чуття та інтуїцію, якими володіють собаки, ніщо не здатне замінити. Їхні дії — це прояви найвищого ступеня відданості й любові до людини (*За С. Бровченком*).

- А.** Що виражає заголовок — тему чи основну думку тексту? Хто адресат і яка мета висловлення? До якого стилю належить цей текст?
- Б.** Прочитайте текст ще раз і підготуйте до нього складний план. За цим планом стисло перекажіть прочитане вголос. Скористайтеся планом роботи над стислим переказом.

План роботи над стислим переказом

1. Прочитайте (прослухайте) текст.
2. З'ясуйте стиль і тип мовлення, жанр тексту.
3. Подумки визначте найважливішу інформацію, відкинувши другорядну.
4. Прочитайте (прослухайте) текст удруге.
5. Складіть план переказу.

- 3.** Перекажіть текст за планом, не скорочуючи його надмірно й не перевантажуючи другорядною інформацією.

До речі...

Рятувальник і рятівник — ці слова розрізняють за значенням.

Рятівник — той, хто рятує або рятував кого- або що-небудь.

Рятувальник — той, хто професійно рятує кого-, що-небудь, тобто працює в рятувальній службі.

- Поміркуйте, чому текст вправи 2 названо словом *рятівники*, а не *рятувальники*.

- 4.** Прослухайте фрагмент телепередачі «Як підгодувати птахів». Підготуйте складний план почутого тексту. Перекажіть цей текст за планом (*усно*).

Як підгодувати птахів

§ 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Поміркуйте, чи є зв'язок між визначенням поняття «синтаксис» і значенням цього слова в грецькій мові, з якої воно походить.

Синтаксис — це розділ науки про мову, який вивчає будову й значення словосполучень і речень.

Syntaxis — поєднання, складання.

- Якщо основною одиницею фонетики є звук, лексикології — слово, то які ж одиниці синтаксису?
- Б.** Чи є зв'язок між визначенням поняття «пунктуація» та значенням цього слова в латинській мові, з якої воно походить?

Пунктуація — це розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків.

Punctum — крапка.

- Поміркуйте, чому важливо знати правила пунктуації. Використайте на підтвердження своїх думок розміщений під фото заклик без розділових знаків.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А.** Згадайте, що таке *словосполучення*, вибравши для правила матеріал із довідки.

Довідка: кілька слів, не менше двох повнозначних слів; поєднання, протиставлення; одне з яких головне, а друге залежне.

- Б.** Серед поданих сполук слів є лише одне словосполучення. Виберіть і назвіть його.

Ріки й озера; навколо озера; не замерзає; над струмком; Дніпро-ріка; чисте озеро; поблизу моря.

- В.** Перевірте за алгоритмом, чи правильно ви зробили вибір.

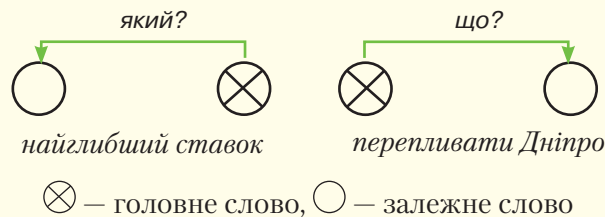
**ОЗЕРО ЗАСМІЧУВАТИ НЕ МОЖНА
ОБЕРІГАТИ ПРИРОДУ**

Словосполучення поєднує два або більше повнозначних слова, одне з яких — головне, а інше — залежне.

Питання ставлять від головного до залежного слова, наприклад: *найглибший ставок, перепливати Дніпро*.

Схематично наведені словосполучення мають такий вигляд.

Залежне слово поглиблює значення головного.

Отже, слова в словосполученні поєднуються **за змістом** (залежне слово поширює чи поглиблює значення головного) і **граматично** (за допомогою закінчень і прийменників).

Слова в словосполучення можуть поєднуватися **тільки за змістом**: *стрімко текти, бажання полавати, вдихати пірнаючи*. Як видно, залежне слово в таких випадках не має закінчення, бо воно незмінне (*стрімко* — прислівник, *полавати* — неозначена форма дієслова, *пірнаючи* — дієприслівник).

Не вважають словосполученнями:

- 1) підмет із присудком: *крига розтає, пливуть брижі*;
- 2) однорідні члени речення: *моря й озера, холодний і слизький*;
- 3) повнозначне слово із службовим: *поблизу затоки, за нею*; тут: *за, поблизу* — прийменники;
- 4) стійкі сполуки слів — складні власні назви й фразеологізми: *Кривий Ріг, море по коліна*;
- 5) складені форми слів: *найменш бурхливий, будемо занурюватися*.

1. Знайдіть і прочитайте вголос тільки словосполучення.

Чорне море, дуже глибоко, навпроти джерельця, швидко заливати, товкти воду в ступі, річки й канали, понад лиманом, стрибати квакаючи, будуть напивати, океан мрій, найбільш солоне, гірські річки, води в рота набрати, страшний торнадо, спадає вода, затоки й протоки, ті струмки.

2. Випишіть словосполучення у дві колонки: у першу — у яких слова пов'язані й за змістом, і граматично, у другу — тільки за змістом.

Вода з криниці, глибоко пірнати, бажання пити, щедро зволожувати, кручі Дніпра, добре орошений, поема про море, океан мрій, дощова вода.

3. Випишіть із кожного речення по одному словосполученню, уставивши пропущені букви **е (є)**, **и (і)**.

1. Море п..р..плисти — не кусок хліба з'їсти. 2. Ложкою не вич..рпа..ш води з моря.
3. Вода м'яка, а камінь проб..ває. 4. Кожна жаба своє болото хвал..ть. 5. Хоч ріка і нев..личка, а б..р..ги ламає. 6. Без води й борщу не звар..ш. 7. Вив..ли його на чисту воду.
8. Реш..том воду не носять. 9. Не вил..вай каламутної води, доки чистої не знайд..ш.

4. Прочитайте. Виберіть лише ті сполуки слів, які не є словосполученнями. Складіть і запишіть по одному реченню з вибраними сполуками.

Наливати холодну воду, товкти воду в ступі, солодка вода, дути на холодну воду, напиться води, занурити у воду, водою не розлити.

5. Прочитайте текст. Випишіть по одному прикладу сполук слів, які не є словосполученнями. Вибираючи їх, орієнтуйтеся на п'ять пунктів, що вміщені в теорії на с. 21. Перекладіть назву згаданого в тексті журналу.

Скільки води ми повинні випивати за день?

Як відомо, науковці весь час щось піддають сумніву. І щодо споживання води вони теж мають свою думку. Нещодавно вчені Гарвардського університету провели дослідження, які показали, що протягом дня людина має випивати 5–6 склянок води (1–1,5 л). У цю дозу входять усі види рідини: просто вода, суп, борщ, і чай, і компот... Результати дослідження були опубліковані у відомому виданні «Clinical Journal of Sports Medicine». Експеримент показав, що надмірне споживання води може призвести до нестачі натрію, унаслідок чого може з'явитися запаморочення, головний біль і навіть блювота. Аби такого не сталося, учені рекомендують більш уважно дослухатися до свого організму й фізіологічного відчуття спраги (С. Гужва).

6. Прочитайте й перекажіть текст. Випишіть виділені словосполучення й побудуйте до них схеми.

Легенда Шацьких озер

Усі, хто бували на мальовничих Шацьких озерах, чули легенду про великий *острів посеред озера* Світязь. Його існування дивує тим, що саме в цій частині водойми глибина сягає п'ятдесяти метрів. Як же міг там утворитися острів? Коли наука розводить руками, у свої права вступають легенди й міфи. Ось одна з таких оповідок.

Колись давно на місці озера Світязь були розкішні поля та луки, десятки сіл і величезний замок, яким правила молода княгиня. Однак розпочалася війна, і фортеця була *оточена ворогами*. Не бажаючи здаватися в тяжку неволю, княгиня звернулася з *молитвою до Бога*, щоб той захистив її і вірних людей.

Як тільки вона вимовила останні слова, замок пішов під землю, а *навколо нього розлилися* води, потопивши військо агресорів. *Відтоді з'явилося* озеро, а величні дерева острова нагадують фортечні мури.

7. Виконайте одне із творчих завдань.

А. Розпізнайте за ілюстраціями художні твори, які ви читали на уроках української літератури в 6 класі. Опишіть у робочому зошиті (*три–п'ять речень*) одну із зображених ситуацій, пов'язаних із водоймами. У кожному реченні підкресліть ризикою по одному словосполученню.

Б. Перегляньте ролик «Найвищий рівнинний водоспад України» і висловіть ваші враження від побаченого двома-трьома реченнями. Підкресліть у них по одному словосполученню.

Найвищий рівнинний водоспад України

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Течі́я, кіломе́тр, руслó, посере́дині, джерелó.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у повній мірі
шириною два кілометра
не дивлячись на перешкоди
уталити жажду
уїхати на море

ПРАВИЛЬНО
повною мірою
завширшки два кілометри
незважаючи на (попри) перешкоди
утамувати спрагу
поїхати до моря

До речі...

Піти по воду чи за водою? Коли треба назвати мету дії, то вживають прийменник **по**: *піти по хліб, сходити по воду, поїхати по гриби.*

Піти за водою — фразеологізм, який означає «пропасти, безслідно зникнути».

Прочитайте текст і доберіть до нього заголовок. Випишіть із тексту десять словосполучень і побудуйте до кожного з них схему.

Японець Масару Емото захопився чарівними властивостями води: він грав для неї різну музику, а потім миттєво її заморозував і фотографував. Красиві симетричні кристали формувалися під мелодії Баха, Шопена й Шумана, а хаотичні й потворні виникали під звуки важкого року. Дивні й по-особливому закручені народжувалися в переливах джазу. Так само вода сприймає й те, що ми кажемо: на лайку вона реагує безформними фігурами, а на добрі слова — витонченими й ніжними малюнками.

Емото провів ще один кумедний експеримент: він поставив на полицю дві закриті банки з вареним рисом. Одній банці його учні регулярно протягом тижня казали: «Дякую!», а іншій: «Ти дурень!» Через тиждень у першій банці рис прокис, але залишився білим і набув приємного оцтового аромату, у другій — почорнів і згнів, а його сморід пробивався навіть крізь кришку.

Учений зробив висновок: добро сильніше за зло. Такі зміни відбуваються й з нами під зовнішнім впливом: усе гарне й добре нас омолоджує й зміцнює, а зле завдає болю й страждань (*За Г. Зайцевою*).

ЗАУВАЖТЕ!

Водний, водяний, водянистий — різні за значенням слова.

Водний — який стосується води й використання її з певною метою: *водний басейн, водний спорт, водний режим.*

Водяний — який складається з води, а також живе чи росте в ній або на її поверхні: *водяний потік, водяний павук.*

Водянистий — той, що містить у собі багато води: *водянистий виноград, водянисті очі.*

- Утворіть словосполучення, поєднавши слова з двох колонок.

водна
водяна
водяниста

лілія
пляма
проблема

§ 7. ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

ПОВТОРЕННЯ

А. У якій колонці записано словосполучення? Обґрунтуйте свій вибір.

жоржини й чорнобривці
будемо розпушувати
найбільш строкатий
Зелений Гай
бабине літо
пахнуть троянди

витривалі чорнобривці
розпушувати ґрунт
найстрокатіший тюльпан
зелений гай
бабин пиріг
сильно пахнути

Б. Поясніть значення виділених слів.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте словосполучення й поміркуйте, за якою ознакою їх згруповано у дві колонки.

стрибки з жердиною
систематично тренуватися
особливо ефективно

зірки українського спорту
проплисти велику відстань
уникати ризикованих рухів

Б. Прочитайте словосполучення в колонках і визначте в кожному з них головне слово.

складне тренування
легка атлетика
пружні м'язи

грати в хокей
бити по воротах
подавати кутовий

доволі швидко
надзвичайно міцно
радісно через перемогу

В. Поміркуйте, за якою ознакою згруповано ці словосполучення.

За кількістю слів словосполучення поділяють на прості й складні.

Прості словосполучення утворені з двох повнозначних слів (самостійних частин мови): *опорний стрибок, виконувати вправи.*

Складні словосполучення утворені з трьох або більше повнозначних слів: *вправи на паралельних брусах, початок вільних вправ.*

За способом вираження головного слова словосполучення поділяють на:

- 1) **іменникові**: *порада тренера, абсолютна першість;*
- 2) **прикметникові**: *найкращий у веслуванні, готовий позмагатися;*
- 3) **числівникові**: *п'ятеро футболістів, один із найсильніших;*
- 4) **займенникові**: *хтось із своїх, кожен з учасників;*
- 5) **дієслівні**: *нахилити голову, опускаючи руки;*
- 6) **прислівникові**: *радісно від перемоги, надзвичайно швидко.*

1. Знайдіть лише складні словосполучення й прочитайте їх.

Кубок Європи з кікбоксингу, найбільш сильний боксер, вибороти перемогу, плавати в Чорному морі, будемо працювати щотижня, поступитися чеській фігуристці, перемога в юніорських змаганнях, плавання на короткій воді, бронзовий призер.

2. Випишіть у робочий зошит словосполучення в такій послідовності:

- а) іменникові;
- б) прикметникові;
- в) займенникові;
- г) дієслівні.

Вилучити двох гравців, спортивна форма, хтось із веслувальників, види східних єдиноборств, кожен із нас, найкращий у фехтуванні, заміна півзахисника, неймовірно сміливий, ніким не перевершений, пройдений за півхвилини.

3. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. **Стометрівка** стала своєрідним випробуванням для хлопців і дівчат («Київська правда»). 2. У **вищці** не залишилося команд, які б не знали смаку перемоги. 3. Граючи із середини другого тайму в меншості, «Барселона» раз у раз відпускала нападників **сנית**, і біля гостьових воріт стало спекотно. 4. Нещодавно в Україні з'явився ще один «бол» — аквабол («Україна молода»). 5. Динамівці знову потішили своїх **фанів** на відкритому тренуванні («День»). 6. Футболісти готуються до штурму в Баварії («Газета по-українськи»). 7. Турнір двоколовий, оскільки спочатку майже 70 шахістів із 16 країн виборюватимуть путівки до фіналу, а потім почнеться змагання за принципом «плей-оф» («Вечірній Київ»).

- А.** З кожного речення випишіть по одному словосполученню й визначте його вид за: 1) кількістю слів; 2) способом вираження головного слова.
- Б.** Розкрийте значення виділених слів. Поміркуйте, чому саме в спортивній галузі так багато неологізмів іншомовного походження.

4. Утворіть синонімічні словосполучення. Визначте засоби граматичного зв'язку. З'ясуйте, чи змінилися ці засоби після зміни словосполучення (за зразком).

Зразок. *Збірна України — українська збірна.*

Ольжині ковзани, вода з моря, кросівки тренера, вправи для ранку, життя без турбот, дерев'яні лижі, медаль із золота, першість континенту, збірна чоловіків, змагання взимку, куртка з пуху, гумові ласті.

5. Перетворіть прості словосполучення на складні (за зразком).

Зразок. *Швидко бігати — надзвичайно швидко бігати.*

Долати перешкоди, установити рекорд, робота над диханням, глибокий видих, прогнутися вперед, правильна постава, рух плечима, спиратися на сидіння, забити гол.

6. Прочитайте гумореску й виконайте завдання.

Рекорд

— Поздоров мене, браток! —
 Каже Федір гордо. —
 Я учора встановив
 Справжнього рекорда.
 Триста метрів прошмаляв
 Десь за півхвилини —
 Мотоцикла перегнав
 І автомашини.

Недовірливий Мусій
 Скося подивився:
 – А чого ж у тебе ніс
 Так перекосився?
 – Як «чого»? Та я ж тому
 І ушкварив кроса,
 Що трамвайними дверима
 Прищипнуло носа.

П. Глазовий

- А.** Випишіть дієслівні словосполучення.
- Б.** Згадайте, що *розмовну (просторічну)* лексику використовують у невимушеному й неофіційному спілкуванні. Знайдіть просторічні слова й доберіть до них нейтральні відповідники.

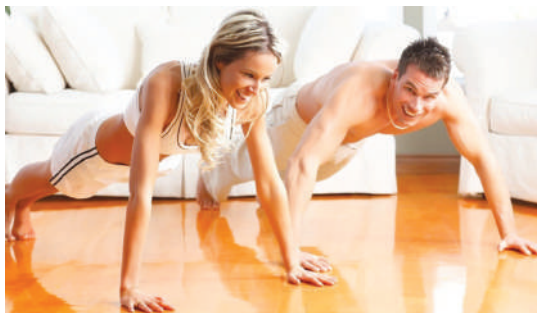

7. Виконайте одне із творчих завдань.

- А.** Напишіть інструкцію з виконання ранкової вправи, використавши кілька наведених дієслів і прислівників. Підкресліть словосполучення.

Дієслова: згинати, знаходитися, зупинятися, кидати, ковзати, напружувати, натискати, підстрибувати, повертати, спиратися, рухати, махати, опускати, піднімати, присідати, стояти.

Прислівники: вгору, горілиць, навідліг, навприсядки, навпіл, навшпиньки, обіруч.

- Б.** Переглянувши експрес-урок «Префікс най-», доберіть і запишіть десять словосполучень із прикметниками найвищого ступеня порівняння.

Префікс най-

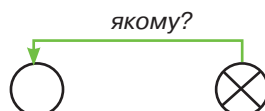
Схема синтаксичного розбору словосполучення

1. Визначте головне й залежне слово.
2. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. Визначте вид за способом вираження головного слова.
4. Визначте вид словосполучення за будовою.
5. Накресліть схему.

Зразок письмового розбору

Хоч художня гімнастика й олімпійський вид спорту, проте не підпорядковується олімпійському принципу «Швидше, вище, сильніше».

Олімпійському принципу — словосполучення, іменникове, просте.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Дворазóвий, стрибáти, горíлиць, завдáння, заняття.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відмінити тренування
заняття продовжується годину
бігати біля години
тренуватися по графіку
давайте поплаваємо

ПРАВИЛЬНО
скасувати тренування
заняття триває годину
бігати близько години
тренуватися за графіком
поплаваймо

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Марадона з нашого класу

Коли він уперше з'явився в класі, ми не знали, що це нам щастя з неба звалилося. Ніхто не міг навіть запідозрити в тому тухтіюкватому хлопцеві Марадону. Він був ніби сонний, і, здавалося, ніщо у світі не може розворушити його. Коли ми йшли грати у футбол, — це було після уроків, — нікому й на думку не спало запросити його, хоч у нас і бракувало одного гравця. Хто б міг подумати, що він перестає бути вайлом, тільки зачує гупання м'яча.

Уже не пригадаю, як він усе-таки потрапив із нами на стадіон. Зате добре пам'ятаю, що було далі. Він підхопив м'яч у центрі поля і, жонглюючи, проніс його до воріт. Обминув воротаря, як стовп, перекинув м'яч із ноги на ногу, потім — коліном його на голову й головою обережно скинув у сітку. Як на тренуванні, коли ніхто не заважає. Але ж це було не тренування, а двостороння гра. Навкруг нього стояли, роззявивши рота, троє захисників. Це був майже шок. Таке ми бачили тільки по телевізору, у репортажах чемпіонату світу.

Уважно придивившись до нього, я раптом зрозумів: це ж викапаний Марадона (*За М. Слабошпицьким*).

А. З перших трьох речень випишіть усі можливі словосполучення й визначте вид кожного з них за : 1) кількістю слів; 2) способом вираження головного слова.

Б. Навчіться стисло переказувати текст (*усно*).

До речі...

Про одного з героїв роману-есе М. Слабошпицького «Марія Башкирцева» сказано: «Живіт у нього зовсім не такий хоча б уже тому, що він регулярно займається греблею». Можна подумати, що герой кожного дня ходить працювати на греблю (гідротехнічну споруду на річці). Певна річ, сумлінно працюючи на греблі, можна позбутися зайвих жирових відкладів, але згаданий чоловік не тягає каменів і землі на греблю — він займається веслуванням, тобто веслує на човні (*О. Пономарів. «Культура слова»*).

- Отже, поясніть своїми словами, чим гребля відрізняється від веслування.

§ 8. РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте записи в обох колонках.

За вісімдесят вісім днів, хіт співачки, співачка Адель, британська співачка, у ресурсі Ютуб, один мільярд переглядів.

За вісімдесят вісім днів хіт «Hello» британської співачки Адель набрав у ресурсі Ютуб один мільярд переглядів.

Б. За допомогою словосполучення чи речення легше й точніше можна передати думку.

В. Прочитайте обидва записи.

чарівна мелодія

Чарівна мелодія?

Г. Поміркуйте, чи можна за допомогою словосполучення запитати про щось. Зробіть відповідні висновки, давши відповіді на запитання.

1. Будівельним матеріалом чого є словосполучення?
2. Чому важливо вміти будувати речення?

Речення — це одне або кілька слів, що виражають відносно закінчену думку. *Лунає в повітрі весела пісня жайворонка (М. Коцюбинський). Музика покликана народжувати полум'я душі (Л. ван Бетховен).*

Слова в реченні поєднуються за змістом і граматично (за допомогою закінчень і службових слів). Речення треба вимовляти з певною інтонацією. Якщо слово *боляче* вимовити з окличною інтонацією, то воно перетвориться на речення: *Боляче!*

У кінці речень на письмі ставлять крапку, три крапки, знак питання або знак оклику. Порівняйте ознаки словосполучення й речення.

Словосполучення	Речення
є поширеною назвою предмета або поняття	виражає закінчену думку
складається зі слів	складається зі слів і словосполучень
має головне й залежне слово	має граматичну основу й другорядні члени речення
не має інтонаційної завершеності	має інтонаційну завершеність

Види речень

За метою висловлювання		
розповідні	питальні	спонукальні
розповідь, повідомлення про якісь факти, події чи явища	запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді чи роздумів над нею	спонукання до дії у формі прохання, поради, наказу
крапка (.), знак оклику (!), три крапки (...)	знак питання (?)	крапка (.), знак оклику (!)
<i>Слухаю пісні Святослава Вакарчука.</i>	<i>Слухаєш пісні Святослава Вакарчука?</i>	<i>Слухай пісні Святослава Вакарчука!</i>

Якщо розповідне, питальне чи спонукальне речення вимовити з підсиленою інтонацією, із сильним емоційним почуттям, то в кінці нього треба поставити знак оклику. Отже, за емоційним забарвленням речення бувають **неокличні** (*Ти любиш поп-музику?*) й **окличні** (*Ти любиш поп-музику?!*).

За складом граматичної основи	
односкладні	двоскладні
один головний член речення — або підмет, або присудок: <i>Граєш на музичному інструменті?</i>	два головні члени речення — і підмет, і присудок: <i>Ти граєш на музичному інструменті?</i>
За наявністю другорядних членів речення	
непоширене	поширене
немає другорядних членів речення: <i>Концерт починається.</i>	є один або більше другорядних членів речення: <i>Концерт починається о сьомій.</i>
За кількістю граматичних основ	
просте	складне
одна граматична основа: <i>Олег Скрипка завітав на гостину до «Світського життя».</i>	дві або більше граматичних основ: <i>Артист зізнався, що він у дитинстві мріяв про скрипку, але довелося вчитися гри на баяні.</i>

1. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням (усно).

1. Червону руту не шукай вечорами (*В. Івасюк*). 2. Там, де для когось тільки лютий за вікном, на моїй вулиці давно уже весна (*С. Вакарчук*). 3. Танцює радісно юрба, хміліє місяць, пахнуть квіти (*К. Гнатенко*). 4. Не сумуй, моя зоре, на небі! (*І. Білик*). 5. Нам танок не зупинити цей! (*О. Ксенофонтов*). 6. І хто сказав, що щастя забагато не буває? (*О. Положинський*). 7. Не дивись на мене, грай, музико, грай! (*В. Куровський*). 8. Я піду до річечки стрічати зірочки (*О. Скрипка*). 9. Як назвати зорі вночі, що діамантами на небі сяють? (*І. Білик*).

ЗАУВАЖТЕ!

Питання, які не потребують відповіді, називають **риторичними**. Їх часто використовують як художній прийом у ліричних творах. Ліричний герой (героїня) за допомогою риторичних питань ділиться своїми емоціями й почуттями, наприклад:

За літнім сонцем іде злива.
І я дивуюсь сама часом:
Чому не віримо ми в диво?
Чому не віримо ми в щастя?
А. Матвійчук

2. Перепишіть речення й підкресліть граматичні основи. Назвіть вид кожного речення за складом граматичної основи.

1. Старі фотографії на стіл розклади, дитячі історії смішні розкази, і справжнім друзям, не забудь, подзвони. 2. А до берега тихо хвилі несуть поранені душі живих кораблів. 3. Намалюю на папері дракончиків злих і буду з ними битися один на один. 4. Лікує час, але не повертає дні в календарі на стіні. 5. За гроші не купити тільки час. 6. Відповів мені мудрий Бог вічним небом і золотом зірок. 7. Притулися тихенько й обійми мене ніжно (*А. Кузьменко*).

3. Перепишіть речення, поширивши їх другорядними членами.

1. Звучить римейк. 2. Постер здивував. 3. Розповідає кліпмейкер. 4. Техно-музика вражає. 5. Ретро-шоу триває.

Римейк — новий варіант старого музичного запису, кінофільму.

Кліпмейкер — виробник кліпів.

Постер — яскравий плакат, що рекламує виступ музичного гурту.

Техно-музика — музика, що виконується в стилі техно.

Ретро-шоу — шоу в стилі давніх часів.

ЗАУВАЖТЕ!

В українській мові порядок слів у реченні *вільний*. Він може бути прямим і непрямым. *Прямий* порядок слів вважається нейтральним: підмет стоїть перед присудком, додаток — після слова, від якого залежить, а означення перед означуваним словом. Наприклад: *Сучасні музиканти шукають нових ефектів*.

У реченнях із *непрямым* порядком слів (*інверсія*) з'являються додаткові відтінки, посилюється увага на якомусь предметі чи ознаці. Наприклад: *Ефектив нових шукають музиканти сучасні*.

4. Перебудуйте речення з виділеним словом, щоб у них був непрямий порядок слів. Мета — наголосити на виділених словах. Запишіть текст.

Від мого дитинства всі можуть бути **в шоці**. Пам'ятаю два ящички мандаринів від тітки з Києва. У шість років мій дядько Славко дозволив керувати **величезним лісовозом**. Щоправда, я сидів у нього на колінах і крутив кермо. Страшно було, але крутив його (*Із спогадів А. Кузьменка*).

5. Перегляньте кліп Тіни Кароль «Намалюю тобі зорі...». Знайдіть речення за такими ознаками: просте, спонукальне, односкладне. Запишіть це речення (за бажанням).

Намалюю тобі зорі (*зворушлива пісня*)

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Голос країни

«Голос країни» — телевізійне співоче талант-шоу, що виходить на телеканалі «1+1». Головна відмінність проекту полягає в тому, що участь у конкурсі забезпечують насамперед вокальні здібності й талант. Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення.

А як же проводиться конкурсний відбір? На першому доефірному етапі найкращі голоси шукають по всій країні. На другому етапі проводять «сліпі прослуховування», коли чотири тренери роблять свій вибір, орієнтуючись виключно на голос, бо слухають учасників шоу, сидячи спиною до сцени.

Коли кожен із тренерів зібрав свою команду, розпочинаються змагання.

Цікаво, що шоу «Голос країни» не тільки знаходить таланти, а й єднає своїх учасників у родини. Так, фіналісти першого сезону Антоніна Матвієнко й Арсен Мірзоян хоч і не стали переможцями, проте знайшли, можливо, своє найбільше щастя: закохавшись, вони одружилися, і нещодавно в них народилася дівчинка. Її назвали Ніною, на честь бабусі — народної артистки України Ніни Матвієнко.

Можливо, ваш талант ще не оцінили? Тоді спробуйте і свої сили!

А. Випишіть прості речення й підкресліть граматичні основи.

Б. Визначте й запишіть вид кожного речення (*за зразком*) за такими ознаками:

- складом граматичної основи;
- метою висловлювання;
- наявністю другорядних членів речення;
- емоційним забарвленням.

Зразок. *Зовнішність і вік учасників мають вторинне значення (двоскл., пошир., неокл., розпов.).*

- 7.** Напишіть про свого улюбленого співака (співачку) або музичний гурт, чим вони вам подобаються. Використайте розповідне, питальне й спонукальне речення (три–п'ять речень).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Як ви розумієте зміст приказок? Запам'ятайте їх.

- Дотанцювались, що без хліба zostались.
- Де немає співця, послухаєш і горобця.
- Співаєш добре, а перестанеш — ще краще.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
музикальна школа
розкрити каталог
давайте заспіваємо
у якості музиканта
прийняти участь

ПРАВИЛЬНО
музична школа
розгорнути каталог
заспіваймо
як музикант
узяти участь

Прочитайте фрагмент інтерв'ю й виконайте завдання.

За короткий період український гурт Опіка став над-яскравим явищем у музичному житті країни. Солістка гурту Ната Жижченко називає свої твори «симбіозом української електронної музики з українським етнокорінням». І це не випадково, бо Ната — онука майстра народних інструментів і музиканта Олександра Шльончика, завдяки якому проект дістав гучну й трепетну назву Опіка.

— У Ваших концертах задіяні різні народні інструменти, які «співпрацюють» з електронною музикою. Можливо, є інструменти, що опираються електроніці, виявляючи силу своєї автентичності?

— Примусити звучати в електронній музиці можна все що завгодно. Головне — підхід. Щоправда, деякі народні інструменти в акустичному плані важко повноцінно відтворити на живих концертах. Наприклад, коли на першому концерті бандурист грав разом із нами, то його було важко відзвучити звичайним мікрофоном.

Бандура — узагалі чутливий інструмент. Не кожен простір його сприймає. Якось сказала бандуристові: «Хочеш грати — перероби бандуру на електричну, як електрогітара». Наступного дня приходять наш бандурист із бандурою й кабелем для підключення!

Таким чином у нас грають і цимбали, і всі народні інструменти, підлаштовані під сучасне обладнання.

— Ната, шанувальникам відомо, що одним із важливих і навіть сакральних інструментів у Вашій творчості є сопілка. Ви з нею нерозлучні, як Лукаш у «Лісовій пісні» Лесі Українки. Пам'ятаєте свою першу сопілку?

— Моя перша сопілочка шестидіркова. Її тональність можна було змінювати на півтону, розкручувати, закручувати. На ній я вперше зіграла в чотири рочки. У дитинстві в мене були тільки дідусеві сопілки, бо він мій головний наставник і майстер. Він створював ці інструменти, налаштовував їх під мій об'єм легенів, під мої маленькі пальці... (ZN.UA. К. Константинова).

А. З'ясуйте за словником лексичне значення не зрозумілих вам слів.

Б. Випишіть прості речення. Підкресліть підмети й присудки. Визначте й запишіть вид кожного речення за зразком вправи 6.

В. Доберіть заголовок, вибравши фразу з інтерв'ю.

§ 9. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

ПОВТОРЕННЯ

- Який із стилів мовлення (*див. довідку*) має такі ознаки?
  - 1) *Сфера використання* — ділові стосунки.
  - 2) *Функція* — урегулювання службових стосунків.
  - 3) *Форма*: монолог, діалог.
  - 4) *Мовні особливості* — нейтральна лексика, мовні кліше, стислість викладу, послідовність, повні речення.

Довідка: стилі мовлення: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний, художній.

Протокол — це документ, у якому фіксують хід і результати проведення нарад, засідань, зборів, конференцій. У протоколах відображають усі виступи з питань, що розглядаються, а також ухвалені в результаті обговорення рішення.

Цей документ складає секретар або інша спеціально призначена для цього особа. Підписують протокол голова зборів і секретар.

Реквізити протоколу:

- назва виду документа;
- порядковий номер;
- назва заходу (*збори, нарада, конференція* тощо);
- назва установи (*підприємства, організації*), де відбувається захід;
- дата проведення;
- місце складання (*назва населеного пункту*);
- прізвища й ініціали присутніх (або кількість присутніх);
- посади, прізвища, ініціали голови зборів і секретаря;
- порядок денний (у називному відмінку) із зазначенням доповідачів із кожного питання;
- основний текст;
- перелік додатків до протоколу із зазначенням кількості аркушів і примірників;
- підписи голови й секретаря.

Основний текст протоколу ділять на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Кожен розділ нумерується (1, 2, 3 і т. д.).

Розділи протоколу містять такі складники.

Слухали	Виступили	Ухвалили
прізвище доповідача й тема доповіді; зміст доповіді	прізвища тих, хто виступає; зміст виступу	ухвалене рішення

Якщо присутніх на зборах (нараді, конференції тощо) багато, то треба зазначити тільки їхню кількість. Дата проведення заходу і є датою протоколу.

За обсягом інформації протоколи бувають трьох видів:

- *стислі* (у них записують лише обговорювані питання, прізвища доповідачів, ухвалені рішення);
- *повні* (вони відрізняються від стислих поданням виступів доповідачів та інших учасників);
- *стенографічні* (у них записують дослівно всі виступи, репліки, запитання, відповіді).

1. Прочитайте зразок протоколу й виконайте завдання.

Зразок

ПРОТОКОЛ № 7
загальних зборів колективу Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

11.10.2016 м. Київ

Голова: Кравчук І. В.
Секретар: Хоменко В. А.
Присутні: працівники інституту – 79 осіб (список додається)

Порядок денний

1. Підготовка студентів до фольклорної практики.
2. Робота з підготовки щодо використання записувальних пристроїв.

СЛУХАЛИ:
Пащенко В. С. Інформація керівника фольклорної практики.

ВИСТУПИЛИ:
Метенко О. М. вніс пропозицію поділити студентів на групи, чітко визначити кожному завдання й години роботи на практиці.
Литвиненко Г. С. зазначив, що до початку практики треба підготувати анкети (опитувальники).

УХВАЛИЛИ:

1. Усім студентам узяти участь у фольклорній практиці.
2. Доручити керівникові практики скласти графік робіт.
3. Поділити студентів на групи й визначити місце й час роботи на практиці.

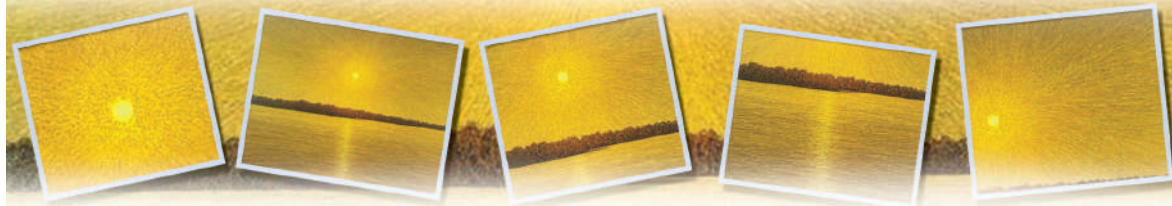
Голова	(підпис)	І. В. Кравчук
Секретар	(підпис)	В. А. Хоменко

- А.** Зверніть увагу на оформлення протоколу, місце кожного реквізиту, використання великих літер, розділових знаків.
- Б.** Визначте вступну й основну частину. З'ясуйте, який цей протокол за обсягом: стислий, повний чи стенографічний.

2. Складіть протокол на одну із ситуацій: 1) батьківські збори вашого класу; 2) нарада з питань підготовки до тижневої екскурсії в м. Одесу; 3) засідання членів спортивної секції вашої школи.
3. Ви знаєте, що ділові папери пишуть в офіційно-діловому стилі. Поміркуйте, чому саме в протоколі можуть бути вкраплення публіцистичного й навіть розмовного стилю.

§ 10. ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПІДМЕТ

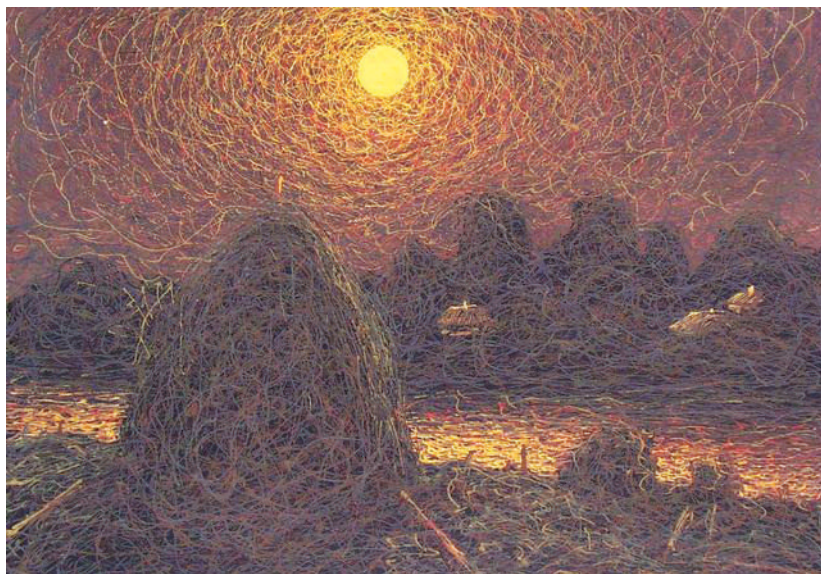
СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення й назвіть головні члени.

1. Дивовижні пейзажі Івана Марчука. 2. Вони вражають технікою виконання. 3. Ви словте свої враження від цих картин.

Б. Пригадайте, якими бувають речення за складом граматичної основи. Визначте тип кожного наведеного вище речення.

В. Чи можна сказати, що один із видів простих речень — односкладне чи двоскладне — не завершене?

І. Марчук. Із циклу «Пейзажі»

Повнозначні слова в реченні поєднуються *граматичним зв'язком* і *за змістом*. Другорядні члени речення залежать від головних або від інших другорядних.

Між підметом і присудком існує такий граматичний зв'язок: присудок вимагає підмета у формі називного відмінка, а підмет, у свою чергу, підпорядковує присудок, визначаючи його форми особи, числа й роду. Отже, підмет і присудок перебувають у взаємозв'язку.

Підмет — головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет, опредмечену дію чи абстрактне поняття й відповідає на питання *хто? що?*

Наприклад: *Натюрморти Катерини Білокур вражають філософським осмисленням життя. Малювання квітів захоплювало її змалку.* У другому реченні підмет означає *опредмечену дію* (пор.: *малювати* — *малювання*, *читати* — *читання*).

За способом вираження підмети поділяють на прості й складені.

Простий підмет виражається одним словом — іменником або займенником (рідше — іншими частинами мови в значенні іменника). Наприклад: *Її полотна глибоко розкривають навколишню дійсність. Багатьом людям вони нагадують рідний дім. Одні викличуть із глибин пам'яті завітчану галявину в лісі, інші — мамин садок. Після споглядань робіт Катерини Білокур «барвисто» вже звучить і сприймається інакше, якимось яскравіше й рельєфніше.*

Складений підмет виражається двома й більше повнозначними словами.

Способи вираження складеного підмета

сполучення двох іменників (конструкція «хтось із кимось»)	<i>Жінка з дитиною <u>притягують</u> до себе погляд на картині К. Моне «Поле маків».</i> Пор.: <i>Батько з дочкою <u>пішли</u> до ставка і Батько з дочкою <u>пішов</u> до ставка.</i>
сполучення числівника з іменником (словосполучення з кількісним значенням)	<i>Багато художників <u>оспівають</u> природу у своїх творах.</i>
сполучення двох займенників	<i>Кожен із нас <u>захоплюється</u> роботами французьких художників початку двадцятого століття.</i>
складна власна назва	<i>«Запорожці пишуть листа <u>турецькому султану</u>» експонується в Харківському художньому музеї. Ілля Рєпін створив дві версії цього полотна.</i>
фразеологізм	<i>Працювати до сьомого поту — <u>звичка</u> багатьох залюблених у свою справу митців.</i>

Підмет разом із залежними від нього другорядними членами речення становить групу підмета, а присудок із залежними від нього другорядними членами — групу присудка. Наприклад: *Пастельні **барви** Івана Марчука / додають спокою й легкості.*

які?

чий?

чого?

ЗАУВАЖТЕ!

Щоб перевірити, чи правильно ви визначили підмет, замініть його відповідними займенниками *він, вона, воно, вони* (у називному відмінку). Якщо така заміна в реченні можлива, то ви не помилилися: це — підмет. Наприклад: *Протягом усього життя **художниця** малювала **квіти**.* Пор.: *Протягом усього життя **вона** малювала **квіти** і Протягом усього життя **вона** малювала **вони** (?). Ні, вона малювала **їх**. Отже, висновок: підмет не **квіти**, а **художниця**.*

1. Прочитайте речення. Знайдіть у них підмети й скажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Коли настав час писати конкурсну роботу в Академії мистецтв, Кричевський звернувся до весільного обряду. 2. Його «Наречена» розповідає саме про кульмінаційний момент цього свята — прибирання подружками молодої до вінця. 3. Усе оповив золотавий серпанок вечірньої пори. 4. Він надає простому за змістом мотиву особливий значущості (Ю. Белічко). 5. Два кольори домінують на картині Олександра Мурашка «Дівчина в червоному капелюсі». 6. Червоний відразу впадає в око, а чорний контрастує з лицем дівчини й головним убором. 7. Вражати — завдання будь-якого художника.

2. Перепишіть речення. Уставте пропущені букви **е, и** й підкресліть підмети.

1. «Ворожіння на вінках» — одне з найкращих полот..н Івана Соколова. 2. Він зобразив сцену на бер..зі річки, розділивши п..рсонажів на дві групи. 3. Ліворуч три дівч..ни, освітл..ні теплим саявом річки, пускають на воду вінки. 4. Праворуч ще кілька дівчат відч..люють від бер..га на човні. 5. «Оч..рет на Дніпрі поблизу Олешок» Івана Айвазовського вперше був предств..ний на академічній виставці в Петербурзі (Ю. Белічко). 6. Марія Примаченко створила у своїх роботах власний фантастичний світ. 7. Супутниками її

творчого життя були акварель з гуашшю. 8. «Гороховий звір» став справжнім ш..девром серії про тварин. 9. На картині зображ..ний в..ликий помаранч..во-рожевий звір. 10. Коли народилася ця по-д..тячому наївна істота, художн..ці було майже сімдесят років! 11. Нині багато творів Марії Примаченко експонуються в Парижі, Празі, Монреалі, Києві (М. Шинкарук).

До речі...

Картини пишуть чи малюють?

Слова **писати** й **малювати** — синоніми в значенні «створювати твір живопису». Хоча в середовищі професійних художників частіше послуговуються словом *писати*.

Між іншим, **рисувати** — не росіянізм, це слово означає «відтворювати на площині лінійні образи зображуваних предметів, робити їх контурний рисунок».

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Е. Андіївська.
Південь. 2000 р.

Комахи-бегемоти Емми Андіївської

Особливе місце серед сучасних українських митців посідає незвичайна письменниця й художниця Емма Андіївська. Чому незвичайна? Зверніть увагу на її картини, вони й справді не такі, які ви звикли бачити. Комахи-бегемоти з великими очима (за визначенням самої художниці) літають, ніби в космосі. Зверніть увагу, в одній істоті живе малюсінька комаха й величезний бегемот! Таке поєднання здивує будь-кого. Незмінні герої картин Емми Андіївської живуть у Всесвіті, а може, у вигаданій художницею країні.

- А. Пригадайте, які казки Е. Андіївської ви читали в 6 класі. Про що вони?
- Б. Випишіть із речень граматичні основи й перекажіть за ними текст.

- 4.** Прочитайте уривок із вірша й виконайте завдання.

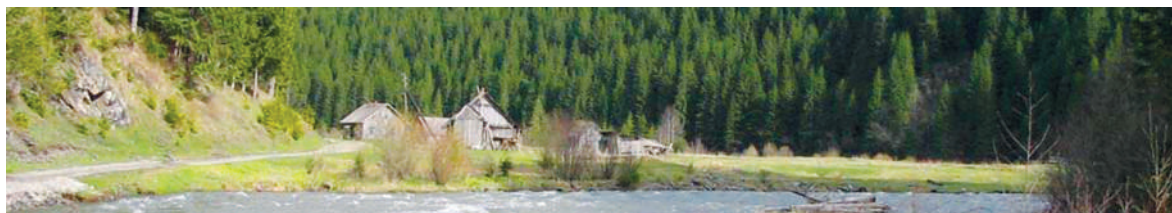
Візьмуся малювати я картину
Не пензлем на полотнах, а словами
Про хмарну млу, мов осені хустину,
Що вогкий сум ятрить над головами...
А з ним зітхнуть із дощового неба
Повівом вітру дум прадавніх злети:
— Коли метелика створити треба,
То значить мусиш стати ним, поете!..

Т. Чорновіл

- А. Знайдіть і назвіть підмети. Визначте, якими частинами мови вони виражені.
- Б. Пригадайте, що таке *непрямий порядок слів*. Знайдіть і прочитайте приклади інверсії.

- 5.** Складіть і запишіть речення, увівши в них сполуки слів у ролі підмета. Підкресліть граматичні основи. З'ясуйте спосіб вираження кожного підмета.

Усі ми, кілька днів, Карпатські гори, Західна Україна, Вікторія Андріївна, бити байдики, Чорний Черемош (річка в Карпатах), кожен із нас, фарба з пензлями.

6. Перегляньте експрес-урок «Картини пишуть *маслом* чи *олією*?» і запишіть одним реченням відповідь. Підкресліть граматичну основу.

Картини пишуть *маслом* чи *олією*?

7. Розкрийте значення приказки *На колір і смак товариш не всяк*. Як ви вважаєте, шедеври світового мистецтва мають подобатися кожній людині? Запишіть свої роздуми трьома–п'ятьма реченнями. Підкресліть у них граматичні основи.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Живопис, нанести́, пізнáння, серéдина, данíна.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
біля ста відтінків
фарби осіннього парку
сто років тому назад
ви праві
люба тема

ПРАВИЛЬНО
близько ста відтінків
барви осіннього парку
сто років тому
ви маєте рацію, ваша правда
будь-яка тема

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Великій Британії українського художника Івана Марчука визнали одним із ста живих геніїв світу. Який він, геній з України?

— *Іван Марчук коли-небудь хотів проводити майстер-класи? Ви передаєте свої вміння наступним поколінням?*

— Ні, я секретний. Уміння не передають, передають одержимість. Якщо ти можеш подружитися з одержимістю — буде з тебе художник. Технологію свою я не передам, бо мушу бути в одному екземплярі.

— *У дитинстві Ви любили погуляти?*

— Я виріс у селі, був страшним шибеником, лазив на дерева, крав у ворон яйця і в дівчат кидав. Коли ж я приїхав на перші канікули з училища, усі шоковані були: нікому дороги не загородив, нікого не обізвав, лише сидів і малював, бо мусив привезти найбільше робіт. Коли ж робили згодом виставки, то я найбільше всіх критикував, хоча потім в Америці розучився це робити. Там ніхто собі цього не дозволяє. Кажуть, критикувати не етично.

— *Маєте рецепт, як збудувати рай на землі?*

— Я знаю, що таке добро, любов і щедрість. Якби кожен працював хоч двадцять відсотків, як я все життя, ми б уже давно жили в раю... (*Б. Городницька*).

А. Доберіть заголовок до фрагмента інтерв'ю, використавши для цього слова з тексту.

Б. Випишіть прості речення й підкресліть у них граматичні основи.

В. Над простими підметами надпишіть, якою частиною мови вони виражені.

§ 11. ПРИСУДОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Поміркуйте, чому виділене в другому реченні слово виконує роль присудка, як і підкреслене слово в першому реченні.

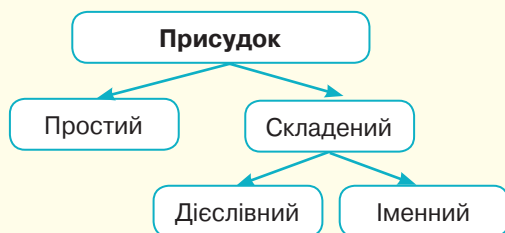
1. Андрій Шевченко мешкає в Києві. 2. Андрій Шевченко — мешканець Києва.

Б. Зробіть висновок, на які питання може відповідати присудок.

Присудок — головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом, і відповідає на питання *що робить підмет? хто він є? ким він є? що він є? чим він є? який він є? яким він є?*

Наприклад: Запоріжжя славиться своєю історією. Енергодар — місто. Воно доволі молоде.

За будовою присудки бувають прості й складені.

Простий присудок виражається особовим дієсловом: *Парк зустрічає нас прохолодою.* *Кам'яні доріжки кривляють до водограю.*

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу чи фразеологізмом, також вважається простим. Наприклад: *Ми будемо відпочивати в Трускавіці.*

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного дієслова й інфінітива.

Складений дієслівний присудок

допоміжне слово	інфінітив	приклад
1) початок, продовження чи кінець дії: <i>починати, продовжувати, закінчувати, стати, перестати</i> і под.	інфінітив із будь-яким значенням	<i>Уранці місто починає оживати.</i>
2) волевиявлення (бажання, прагнення, необхідність): <i>могти, мусити, бажати, намагатися, треба</i> і под.		<i>Пішоходи можуть переходити вулицю Хрещатик лише під землею.</i>
3) прикметники типу <i>згодний, ладен, радий, здатний.</i>		<i>Ми раді поїхати до Чернівців.</i>

Складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки й іменної частини.

Складений іменний присудок

дієслово-зв'язка	іменна частина	приклад
<i>бути (є)</i>	іменник	<i>Київ — столиця України.</i>
<i>ставати</i>	прикметник	<i>Вулиці Львова романтичні.</i>
<i>робитися</i>	числівник	<i>На відстані майдан здається меншим.</i>
<i>здаватися</i>	займенник	<i>Харків із самого ранку запорошений.</i>
<i>вважатися</i>	дієприкметник	<i>Людина на Хрещатику здається краплею в морі.</i>
<i>називатися</i> і под.	фразеологізм	

Дієслово-зв'язка виконує граматичну функцію, а іменна частина — змістову (лексичне значення присудка). Іменна частина може бути у формі називного або орудного відмінка.

ЗАУВАЖТЕ!

Не вважаються складеним дієслівним присудком два граматично пов'язаних дієслова, якщо кожне з них означає окрему дію й виконуються ці дії в різний час. Наприклад: *Брат поїхав змагатися в Бердянськ*. Брат спочатку *поїхав*, а лише потім почне виконувати наступну дію — *змагатися*. Отже, слово *поїхав* у цьому реченні — простий присудок, а *змагатися* — обставина мети (з якою метою?). Порівняйте з реченням *Брат почав змагатися*.

- 1.** Прочитайте речення й визначте в кожному з них граматичну основу. Назвіть вид кожного присудка й спосіб його вираження.

1. Назва міста Чернігова оповита легендою. 2. З третього століття Ужгород називали Унгваром, що означає «фортеця на річці Унг». 3. Назва міста Полтави походить від річки Лтава. Вона є притокою Ворскли. 4. Існує припущення, що Чернівці й Чернігів є якоюсь мірою тезками. Ім'я Чорний покладене в основу обох назв. 5. Припускають, що місто Рівне було закладене на рівнині, обрамленій височиною.

- 2.** Прочитайте текст. Перетворіть прості присудки на складені дієслівні, дібравши допоміжні слова з довідки. Запишіть утворені речення, уставивши, де потрібно, пропущені м'який знак і апостроф.

Андрієв..кий узвіз радує і киян, і гостей столиці своєю аурою загадковості. Ця стара київс..ка вулиця затуляє у вир сувенірів уже від пам..ятника Проні Прокопівні й Голхвастову. Тепер ми побачили цей дует у бронзі наживо. Ми йдемо посередині, а все одно тісно від перехожих і сувенірних яток. У кінці вулиці запахло кавою, тож вип..ємо духм..яного напою, а потім гулятимемо містом (*Т. Усик*).

Довідка: намагатися, починати, продовжувати, не переставати, змогти.

Узвіз — крутий підйом; вулиця або дорога, що мають крутий підйом.
Ятка — легка будівля для тимчасового користування (торгівлі, виставки та ін.).

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Трас..а здоров'я

Одес..а — рай для туристів. Сьогодні ми вирішили прогулятися Трас..ою здоров'я. Ініціатива моя, хоча мама каже, що вона цей захід почала планувати ще вдома, у Рівному. Хай там як, але сонце сьогодні яскраве й ми готові до прогулянки. Щоб потрапити сюди, треба спуститися від Парку імені Тараса Шевченка в бік пляжу.

Сама назва маршруту говорить про його призначен..я: тут улітку насолоджуються їздою й морським повітрям велосипедисти, рол..ери, любителі спортивного бігу й піших прогулянок. Уздовж усієї трас..и ми натрапляємо на спортивні майданчики, гірки для велоспорту й просто дікі схили. Тут по-справжньому можна насолодитися морськими пейзажами. Одес..ити розповідають, що час від часу Трас..а здоров'я стає яблуком розбрату через бажан..я підприємливих скоробагачків її забудувати. Ми впевнен..і, що цей рай здоров'я завжди буде служити мешканцям і гостям Півден..ої Пальміри.

- А.** Перепишіть речення та вставте, де потрібно, пропущені літери.
Б. Підкресліть підмети й присудки. Над кожним присудком надпишіть його вид.

Узгодження головних членів речення

Здебільшого форми роду й числа присудка залежать від форм підмета. Наприклад: Харків залишив про себе приємні враження. І підмет, і присудок — одн., ч. р.

Якщо підмет виражений сполученням **числівника з іменником**, то узгодження залежить від того, на чому зосереджено увагу: а) **в однині**, якщо треба наголосити на **кількості виконавців**; б) **у множині**, якщо звертаємо увагу на **дію**. Наприклад: Троє учнів відбилися від гурту. Тут важлива кількість учнів. Троє учнів відбилися від гурту. У цьому реченні наголошено на тому, що учні відстали.

Якщо складений підмет виражений **сполученням двох іменників** або **займенників** (конструкція «хтось із кимось»), то присудок треба ставити **в множині**: Хрещатик із Володимирським узвозом зустрічаються на Європейській площі. Ми з тобою там і побачимось. Якщо конструкція «хтось із кимось» поєднана з присудком в однині, то в такому реченні підмет простий: З журбою радість обнялась (О. Олесь).

При **однорідних підметах** присудок здебільшого ставлять у формі **множини**. Наприклад: Антон і Сергій порадили з'їздити в Кам'янець-Подільський. Перед однорідними підметами іноді присудок ставлять у формі однини (за бажанням автора): Триває прогулянка й екскурсія із самого ранку.

Тире між підметом і присудком

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеного дієслова-зв'язки **ставиться тире**, якщо головні члени речення виражені іменниками (числівниками) у формі називного відмінка або інфінітивами. Наприклад: Львів — столиця Галичини. Два та два — чотири. Подорожувати — нові світи відкривати (Нар. тв.). Також треба ставити тире, якщо перед присудком стоїть слово *це, то, ось, значить*: Хрещатик — це вулиця.

Не ставиться тире, якщо:

- один із головних членів речення виражено займенником. Наприклад: Ми харків'яни. Цей будинок мій.
- присудок виражено прикметником, дієприкметником або порядковим числівником. Наприклад: Цей сквер затишний. Вулиці вже прибрані. Ця подорож перша.
- перед присудком стоїть заперечна частка **не**. Наприклад: Слово не горобець (Нар. тв.).

За бажанням автора тире ставиться перед присудком, що порівнюється з підметом. Наприклад: Собор — як свіча (О. Гончар). Самотність — як обірвана струна, вона ніколи не буває в парі (Л. Костенко).

ЗАУВАЖТЕ!

Між групою підмета й групою присудка кома ніколи не ставиться.

4. Перепишіть речення, вибравши з дужок потрібну форму присудка. Обґрунтуйте свій вибір (усно).

1. Багато ялтинців (не ходить, не ходять) на пляж. 2. Тато з мамою (поїхала, поїхали) до Миргорода. 3. Семеро переможців першості міста (поїде, поїдуть) на чемпіонат України. 4. До кінця вистави (залишилося, залишилися) десять хвилин. 5. Закупи, ресторан, прогулянка (не входить, не входять) у мої плани — тільки кіно! 6. Класний керівник із старостою (чекатиме, чекатимуть) на розі бульвару Лесі Українки й вулиці Басейної. 7. Збараж і Тернопіль (подарував, подарували) незабутні враження.

5. Перепишіть речення. Підкресліть головні члени й поставте, де потрібно, тире.

1. Від Львова до Кракова біда однакова. 2. Ніжин більший від Носівки одною хатою. 3. Коломия не помя, Коломия місто. 4. У Відні люди бідні. 5. Золотоноша кругом хороша. 6. У Кутині всі наче поплутані. 7. Хто не пив полтавської води, той нічого не вартий. 8. Тростянець Полісся кінець. 9. Київ велике село (Нар. тв.). 10. Є міста, чие минуле більше, значущіше за сучасність. 11. Київ це не Афіни, Рим чи Стамбул, він не такий стародавній, але в нього свій чар і своя власна історія, що дає право назвати це місто великим. 12. Історичні міста великі тому, що змінювалися, оновлювалися, зростали, навіть умираючи, знову воскресали й возносилися з руїн і попелу. 13. Київ одне з найчарівніших міст світу (П. Загребельний).

6. Прочитайте пісню О. Білозір «Найкраще місто на землі» й виконайте усні завдання.

Під замком, на горбах, в долині
Зеленогривий гордий Львів.
Вже восьмий вік іде як сину
Данило-князь тут місто звів.
Цей град краси суцвіття храмів —
Моя колиска золота.
Тут я зростала поміж львами
З піснями в серці й на вустах.

Приспів:

Найкраще місто на землі
Для мене ти, мій Львове.
Ти мій Париж, маленький Рим,
О, рідний мій, чудовий.
Найкраще місто на землі
Ти, мій Львове.

З твоїх долонь твердих співаю
Наснагу й силу в тяжкі дні.
Твоїми болями страждаю,
Твій спів відлунює в мені.
Коли ж, як сніг, в тобі розтану,
Злечу хмариною увись,
Я піснею твоєю стану,
Зігрію камінь, як колись.
Приспів.

- А. Знайдіть і назвіть головні члени речення.
Б. З'ясуйте вид присудків і способи їх вираження.

7. Перегляньте експрес-урок «*Ложа, ложе, лоджія*», після чого запишіть, що означає кожне з цих слів, використавши складений іменний присудок. Підкресліть граматичні основи.

YouTube

Ложа, ложе, лоджія

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóлія, котрій, кіломе́тр, новий, уподóбання.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
бувша назва
вулиця довжиною два кілометра
знак на углу будинка
уязвиме місце
цікаві міроприємства

ПРАВИЛЬНО
колишня назва
вулиця завдовжки два кілометри
знак на розі будинку
вразливе (слабке) місце
цікаві заходи

- Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Над кожним присудком напишіть його вид.

1. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни (*В. Сосюра*). 2. Буду я в морі коня напувати, буду край моря доленьки шукати (*Л. Боровиковський*). 3. З ніччю я миритися не хочу (*П. Перебийніс*). 4. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (*Л. Костенко*). 5. Куди зникає щебет малюка, коли дорослою стає людина? (*А. Малишко*). 6. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає увесь світ (*М. Стельмах*). 7. Мені осіння ніч короткою здається (*Леся Українка*). 8. Які щасливі очі у казок! (*Л. Костенко*).

§ 12. ОЗНАЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- А. Пригадайте, яке речення називають поширеним.
 Б. Установіть відповідність.

Другорядний член речення

- 1 додаток
- 2 обставина
- 3 означення

Питання

- А який? чий? котрій?
 Б що робить? хто він є?
 В кого? чого? кому? чому?
 Г як? де? коли? з якою метою?

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А. Яке питання (який? / чий?) треба поставити над кожною стрілкою?

<p style="text-align: center;">?</p> <p>Квітковий пилко має лікувальні властивості.</p> <p style="text-align: center;">?</p> <p>Пилко квітки має лікувальні властивості.</p>	<p style="text-align: center;">?</p> <p>Властивість дікувати має не кожна квітка.</p> <p style="text-align: center;">?</p> <p>Лікувальні властивості має не кожна квітка.</p>
--	---

- Б. Якою частиною мови виражене кожне з означень у цих реченнях?

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета (якість, колір, матеріал, належність та ін.) і відповідає на питання **який? чий? котрій?**

Означення, виражене одним словом, називають *непоширеним*, а дієприкметниковим або прикметниковим зворотом — *поширеним*.

Означення бувають узгоджені й неузгоджені.

Узгоджені означення стоять у тому самому роді, числі й відмінку, що й означуване слово. Наприклад: *Жовтий тюльпан уважають квіткою розлуки*. Й означуване слово (*тюльпан*), і означення (*жовтий*) мають однакові характеристики: знахідний відмінок, однина, чоловічий рід. Отже, це означення узгоджене.

Способи вираження узгоджених означень

прикметник	<i>Давні греки використовували мак як знеболювальне.</i>
дієприкметник	<i>Зів'яді квіти сумно пахнуть.</i>
числівник	<i>Перше побачення і квіти — це вже синоніми.</i>
займенник	<i>Їхні хризантеми пахнуть ніжністю.</i>

Дієприкметникові звороти також належать до узгоджених означень: *Виблискують маки, умиті дощами*.

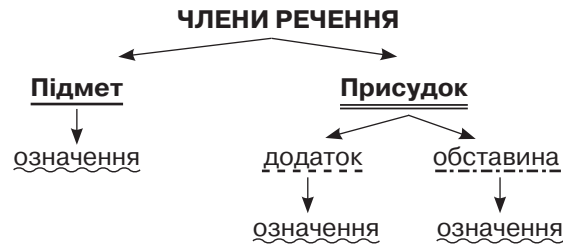
Способи вираження неузгоджених означень

іменник	<i>Японці здебільшого люблять квіти без запаху.</i>
займенник	<i>Хоч яка гарна троянда, а колочки її гострі.</i>
прислівник	<i>Клумба дворуч вражає рясним цвітом.</i>
інфінітив	<i>Настала пора поливати.</i>
словосполучення	<i>Квіти червоного кольору виражають пристрасть.</i>

Зміна форми означуваного слова не впливає на форму неузгодженого означення. Пор.: *Я люблю квіти із жовтими пелюстками* і *Я не люблю квітів із жовтими пелюстками*.

ЗАУВАЖТЕ!

Розгляньте схему й запам'ятайте, що означення може залежати від підмета, додатка й обставини.

Наприклад: Білі троянди урочисто стоять у білій вазі й чекають свого адресата.

Означення може залежати від складеного іменного присудка. Наприклад: Лілія — запашна квітка.

- 1.** Прочитайте речення. Знайдіть означення й визначте, якою частиною мови вони виражені (усно).

1. Кульбабки, кульбабки на ніжках тонких! Пошив би я шапку з кульбабок м'яких (П. Ребро). 2. Під віконцем глідолус у багряному цвіту, подає він ніжний голос: «Я на радість всім цвіту» (В. Кравчук). 3. Росла в гаю конвалія під дубом високим, захищалась від негоди під віттям широким (Лесь Українка). 4. В ромашковім полі жайвори співають, і росу пахучу ночі сповивають (Н. Воронюк). 5. Ось волошки, сонні трошки, синім шовком шиті, ясноокі, чисто вмиті, розбрелись по житі (Г. Черинь).

- 2.** Перепишіть речення. Підкресліть означення й укажіть — узгоджені вони чи не-узгоджені.

1. Ромашка здавна символізує інтимний вибір «любить — не любить». 2. Барвінок уособлює невмирущу пам'ять про покійних. 3. Душевну красу та святість символізують волошки. 4. Особливу силу вони мають для молодих: пучком васильків кроплять наречених на весіллі («Словник символів»). 5. І марили айстри в розкішнім півсні про трави шовкові, про сонячні дні... (О. Олесь). 6. Чорнобривці чорноброві квітнуть в тиші вечоровій (В. Семенко). 7. Краса троянди душу чарує, її усмішка серце хвилює (Б. Пісний).

- 3.** Прочитайте речення. Випишіть означення у дві колонки: у першу — узгоджені; у другу — неузгоджені.

1. Першими почали вирощувати квіти давні єгиптяни понад чотири тисячі років тому. 2. Здавна мовою квітів люди передавали свої думки. 3. Давні греки прикрашали фіалками власні житла й статуї богів. 4. Олія троянди входить до складу парфумів. 5. Властивість виділяти аромат мають не всі квіти (М. Шевчук).

ЗАУВАЖТЕ!

Відрізняйте означення від іменної частини складеного присудка. Пор.: Гарні троянди. Колючі квіти. Троянди колючі, але вони гарні.

У перших двох реченнях означення стоять на своєму місці — перед підметом (означуванім словом). У третьому реченні пропущено дієслово-зв'язку **є** (є колючі, є гарні).

- 4.** Перепишіть вислови. Підкресліть означення й складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником. Поясніть, як ви відрізняєте названі члени речення.

1. Усяку троянду нюхають у свій час. 2. Красиві квіти соромляться, коли їх встромляють у волосся літнім жінкам. 3. Улеслива людина — гадюка під квітами. 4. Квітки колючі найбільш живучі. 5. Мальовані квіти не дають запаху. 6. На добрий цвіт бджола летить. 7. Хороша квітка, але гострий шипок (Нар. тв.).

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У нашому житті дуже багато свят, неодмінним атрибутом яких є подарунки. Скажімо, на Новий рік і Різдво — цукерки, невеличкі корисні речі, на Великдень заведено дарувати писанкі, крашанкі.

Однак є і такі подарунки, що не вимагають святкового дня. Звичайно ж, це — квіти, їх, за незначними винятками, можна запропонувати будь-кому, не побоюючись порушити правила хорошої поведінки.

Споконвіків квіти для людини були символом почуттів і думок. Справді, де ми ще знайдемо такого ніжного, гарного, поетичного тлумача своїх найпотаємніших мрій і почуттів? На Сході здавна існує наука про значення квітів і мову цих чарівних творінь природи.

На жаль, у сучасному метушливому світі дуже мало людей, які по-справжньому розуміють і відчують мову квітів. Можливо, фантазії бракує, а можливо, часу, а швидше за все — бажання жити красиво. Уряди-годи хапаємо, виходячи з метро, кілька гвоздичок — і то вже радість. Мало хто замислюється, вітаючи ветеранів червоними гвоздиками, що цими квітами висловлюють колишньому бійцеві гарячу вдячність. До речі, гвоздикам ще в давнину надавали саме такого змісту.

Тож обов'язково навчіться ще однієї мови спілкування — мови квітів (За О. Козут).

Вряді-годи — зрідка, нечасто, деколи.

- А.** Перекажіть текст. Доберіть до нього заголовки.
- Б.** Перепишіть третій абзац тексту. Підкресліть означення й над кожним із них напишіть, яке воно — поширене чи непоширене.

6. Прочитайте загадки. Виконайте завдання.

1. У зеленім зіллі виросло дівчатко.
В неї вії білі й золоті очатка.
2. Синьоока ця заброда в полі водить хороводи.
Де вона вінки спліта, пшениці рідкі й житя.
3. Білі горошини на зеленій стеблині.
4. Стоять красуні на воді,
Вінки в них білі й золоті.

- А.** Запишіть загадки під диктовку. У кінці кожної із них напишіть у дужках відгадку.
- Б.** Уважно звірте ваш текст із тим, що в підручнику.
- В.** Підкресліть означення й складені іменні присудки, іменна частина яких виражена прикметником.
- Г.** Скажіть, яку роль відіграють означення в загадках.

7. Складіть і запишіть невеликий текст (*три-п'ять речень*) про те, як хлопець вибирає букет і збирається його подарувати разом із вітальною листівкою своїй дівчині. Використайте неузгоджені означення *дарувати, із тюльпанів, з побажаннями, кохати*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Поясніть значення приказок і запам'ятайте їх.

- Без шипів троянди не буває.
- Де волошки, там хліба трошки.
- Троянда червона — і та блідне.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
набільш ароматніша квітка
тисячу років тому назад
дякуючи старанню
радує око
поливати по суботам

ПРАВИЛЬНО
найбільш ароматна квітка
тисяча років тому
завдяки старанню
тішить око
поливати по суботах (щосуботи)

В. Перегляньте експрес-урок «Зручний чи зручній?». Складіть речення (*усно*), використавши прикметники з проблемним наголосом у ролі означення.

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Бувають їстівні квіти. Салат із кульбаб дуже корисний. Із квітів хризантеми також готують салати. А з кореня лотоса варять суп і виготовляють борошно.

Усі знають країну тюльпанів, але не всім відомо, що в Голландію завезли ці квіти з Туреччини в шістнадцятому столітті. До того тюльпанів там і близько не було.

У Японії цінують дерева передусім за їхні квітки, а не за плоди. А яка ж рослина найбільша? Листя гігантської водяної лілії з Амазонки досягає двох метрів і може витримати на собі дитину (*М. Шевчук*).

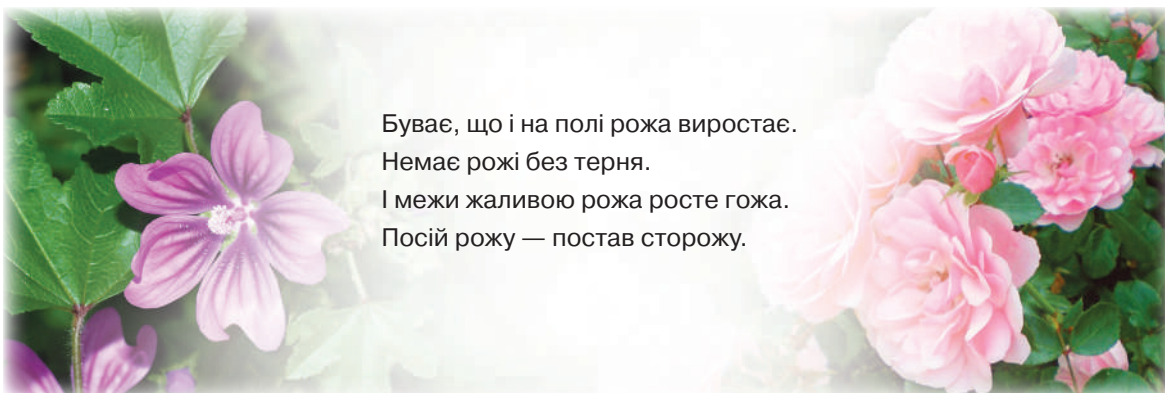
А. Підкресліть граматичні основи й означення.

Б. Над кожним означенням надпишіть, узгоджене воно чи неузгоджене та якою частиною мови виражене.

До речі...

Троянду вважають королевою квітів. А ще цю витончену й вишукану квітку іноді називають *рожею*. Проте в словнику слово *рожа* має два значення. А яке ж друге? Рожею також називають *дику мальву*. Між іншим, у дикої мальви є ще два «псевдоніми»: *проскурник* і *калачики*.

- Поміркуйте, про яку рожу йдеться в наведених приказках.

Буває, що і на полі рожа виростає.

Немає рожі без терня.

І межі жаливою рожа росте жога.

Посій рожу — постав сторожу.

§ 13. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПОВІДАННЯ НА ОСНОВІ ПОЧУТОГО (з обрамленням)

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Пригадайте, що таке *оповідання* як літературний жанр.
- Б.** Розгляньте таблицю й скажіть, який термін ви ще не вивчали.

Композиція оповідання

Сюжетні елементи	Позасюжетні елементи
експозиція — зав'язка — розвиток дії — кульмінація — розв'язка	пейзаж, портрет, інтер'єр, обрамлення, авторські відступи, епіграф

- 1.** Прочитайте оповідання й виконайте завдання.

Правда мозолів

Початок розхристано-тривожних 1990-х. Ритмічно погойдуючись, біжить зеленим тунелем поїзд. Тернопіль залишився позаду, тож пасажери, зайнявши місця, поринули у свої думки. Дехто дрімає, то тут, то там спалахують вогники розмов.

Переді мною дві жінки-пенсіонерки з дещо зарозумілими, зі слідами колишньої вроди, обличчями. Крізь дрімоту до вух долітають окремі фрази. Про городи, дітей, онуків.

- Я ще з квітня пенсії не отримувала.
- А я що? — підхоплює сусідка. — Таки колись ліпше було.
- І то все та Україна наробила, — аж сичить жінка.

Я вже готовий був утритися в розмову, але тут підняла голову старенька бабуся, зав'язана в білу хустину. Поправивши маленький клуночок, який тримала в руках, заговорила:

— Краще було, жіночки? А знаєте, на чому воно трималося? На ось цих колгоспних мозолях, — показала старечі долоні з покрученими пальцями, — і нагайці бригадира. І не гнівить Бога, шановні, Україна — то не начальство, а наша чорна земля, і вона не винна, що носить на собі всяку погань.

Настала напружена тиша.

Поїзд тим часом мчав, борючись з простором і часом.

На обрії забілів Збараж (І. Коваль).

- А.** Яка тема й головна думка оповідання? Який стиль мовлення?
- Б.** Визначте зав'язку, кульмінацію й розв'язку цього оповідання.
- В.** Що є спільного між початком і кінцем оповідання «Правда мозолів»?

Обрамлення — це початкова й завершальна частини в композиції твору, що нагадують рамку, у яку вкладено розповідь про події. Оповідач у творі І. Ковалю «Правда мозолів» їде в потязі, про це він говорить на початку, а потім і в кінці оповідання (це і є обрамлення), а всередині відбуваються події — розгортається сюжет.

Обрамлення не має безпосереднього зв'язку з розвитком сюжету, проте підпорядковується основній думці оповідання.

Саме з обрамлення читач здебільшого дізнається про те, хто і за яких обставин розповів про події.

- 2.** Прочитайте оповідання й виконайте завдання.

Кішка повернулася на світанку

У прибудної кішки на колгоспній фермі народилися кошенята. Якимось одним чоловіком, побачивши їх, крикнув: «Виб'ю до ноги!» Цієї ж ночі кішка-мама перенесла діток на горище. Згодом одне з маленьких оселилося в нашому домі...

На диво жвавою виявилася Мурка. Коли на всій вулиці не залишилося, здається, жодної миші, узялася до пацюків. Але цим, на жаль, не обмежилася. Наступним об'єктом полювання стали... сусідські голуби — породисті, дорогі. Один за одним зникали символи миру — хто б таке стерпів? Хоч як було жаль, але вирок було проголошено — вивезти шкідничку. Виконати його зголосився скривджений сусід.

Раннього весняного ранку кішка була посаджена в сумку, і через мить на подвір'ї залишилася лише синя хмаринка від двигуна мотоцикла. А замок-блискавка сусідської сумки був розстібнутий аж ген за Тернополем.

Минуло півроку. Перший несміливий сніжок притрусив примерзлу землю. Ішлося до зими. Якимось серед ночі почувся плач — пронизливий, сповнений страждання й туги. Тривога охопила домашніх.

Батько, ухопивши ліхтарика, вилетів на вулицю. Нікого не було. Але жалібний стогін, який долітав з-під сараю, не вщухав. Нахилився, присвітив.

Зіщулившись від холоду, замучена, худа, нещасна, плакала від щастя наша Мурка. З її очей текли сльози. Вона ридала, бо, здолавши сорокакілометрову відстань, витерпівши і голод, і холод, повернулася в найдорожче місце на землі — додому.

У це важко було повірити. Як і неможливо було стримати сльози. Як змогло маленьке беззахисне створіння знайти домівку? Неймовірно. Але хіба ми, люди, пройшовши сто доріг, завершивши тисячу справ, не прагнемо до отчого порога, до калини, що росте на розі хати?

«Хай ловить, що хоче, карати кицю більше не будемо», — рішення про реабілітацію тваринки родина прийняла одногласно.

...Я знову й знову милуюся двома маленькими грайликами. І знаю напевне: історія не повториться, кошенята потраплять до хороших людей *(За І. Ковалем)*.

- А.** Визначте стиль мовлення, тему й головну думку оповідання.
- Б.** Визначте зав'язку, кульмінацію й розв'язку твору.
- В.** Придумайте до тексту обрамлення й запишіть його.

- 3.** Пригадайте цікаву історію, яку ви почули від знайомих, по телебаченню чи радіо, і виконайте завдання.

- А.** Згадайте, як розгортається сюжет у ній (зав'язка — кульмінація — розв'язка).
- Б.** Придумайте до цієї історії обрамлення.
- В.** Доберіть заголовок.
- Г.** Уведіть позасюжетний елемент.
- Г.** Побудуйте складний план оповідання.
- Д.** Напишіть твір-оповідання.

- 4.** Візьміть участь у конкурсі на найкращий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням).

§ 14. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення та з'ясуйте, якою частиною мови виражені підкреслені слова.

Легендарна співачка починає свій виступ.

Красива дівчина з фіалками в руках.

Казкове місто на березі моря.

Українська дівчина вийшла у фінал.

Співачка-легенда починає свій виступ.

Красуня дівчина з фіалками в руках.

Місто-казка на березі моря.

Дівчина-українка вийшла у фінал.

Б. За якою ознакою речення записано у дві колонки? Чим особливі означення, ужиті в реченнях правої колонки?

Прикладка — це означення, виражене іменником, що стоїть у тому самому числі й відмінку, що й означуване слово. Наприклад: річка Конка, хлопець-спортсмен, мати-героїня, газета «Спорт».

Прикладка вказує на ознаку предмета й водночас дає іншу назву означуваному слову.

Значення прикладки

професія	<u>співачка</u> Мадонна, <u>таксист</u> Андрій
рід занять	<u>практикант</u> Микита, <u>жінка-стажер</u>
національність	<u>білорус</u> Віталій, <u>дівчинка-болгарка</u>
назва населеного пункту	місто <u>Вінниця</u> , село <u>Вітряне</u>
назва річки, гори, озера та ін.	річка <u>Тиса</u> , гора <u>Арарат</u> , озеро <u>Світязь</u>
назва твору	повість <u>«Климко»</u> , картина <u>«Незнайомка»</u>
назва закладу, установи та ін.	готель <u>«Славутич»</u> , фабрика <u>«Світоч»</u>

З двох іменників — загальної і власної назви — прикладкою є власна назва. Наприклад: озеро Тельбін, універмаг «Україна». Виняток становлять імена людей: вони виконують роль означуваного слова, а загальні назви при них — прикладки. Наприклад: професор Пономарів, учениця Світлана.

За своїм значенням прикладка конкретніша, аніж означуване слово. Наприклад: гора Еверест — гір багато, а прикладкою Еверест ми конкретизуємо означуване слово (яка ж саме гора).

Прикладка стоїть у тому самому відмінку, що й означуване слово. Наприклад: місто Київ — у місті Києві, інженер Савенко — інженером Савенком.

Форму називного відмінка зберігають лише назви озер, островів, гір, планет, підприємств, кораблів, журналів, художніх творів та ін. Наприклад: станція Знам'янка — на станції Знам'янка, озеро Байкал — в озері Байкал.

Написання прикладок

Окремо	Через дефіс
прикладка є видовою або власною назвою й стоїть після родової назви — означуваного слова: <i>річка Дністер, гора Говерла, місто Полтава, риба окунь, трава звіробій</i>	а) прикладка є видовою або власною назвою й стоїть перед родовою назвою — означуваним словом: <i>Дністер-ріка, Говерла-гора, Полтава-місто, окунь-риба, звіробій-трава</i> ; б) прикладки в складі термінів: <i>жук-королід, льон-довгунець, гриб-паразит</i>
близька до прикметника прикладка стоїть перед означуваним словом: <i>красуня (=красива) Ольга, жадлюга (=жадібний) вовк</i>	близька до прикметника прикладка стоїть після означуваного слова: <i>Ольга-красуня, вовк-жадлюга</i>
	прикладки, що характеризують предмет за віком, національністю, місцем проживання, фахом: <i>учений-фізик, фізик-учений, дівчина-естонка, естонка-дівчина</i>

Прикладки — назви газет, журналів, художніх творів, наукових праць, установ, фірм, пароплавів та ін. — пишуться **з великої літери й у лапках**. Наприклад: журнал «*Віва*», літак «*Русдан*», повість «*Сіроманець*», перукарня «*Олівія*».

Прикладки, що приєднуються словами імені, на ім'я, **у лапки не беруться**. Наприклад: пароплав імені Тараса Шевченка, пес на ім'я Джой.

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть прикладки. Поясніть їхнє написання.

1. Картину «Таємна вечеря» художник Леонардо да Вінчі уявляв собі як зіткнення добра і зла (*М. Шевчук*). 2. Початок космічної ери в історії людства світ пов'язує з ім'ям академіка Сергія Корольова. Загалом він розробив багато проектів керованих ракет, геофізичних ракет, ракет-носіїв (*В. Горбунов*). 3. Жовта груша, мов диня, від удару аж тріснула, соком-медом іскристим так і бризнуло з неї, на те іскріння відразу й бджола прилетіла (*О. Гончар*). 4. Управління лісового господарства області затвердило спеціальну програму «Діброва», мета якої — розширення дубових лісів на Прикарпатті (*Н. Дичка*).

2. Перепишіть речення, знявши ризик. Поясніть написання прикладок окремо й через дефіс.

1. Виступає круглий місяць з сестрою/зорею (*Т. Шевченко*). 2. Їх було тільки двоє: у чистому полі — красуня/Валя, військовий фельдшер 71-го полку, і в небі — пілот/фашист (*М. Мащенко*). 3. Це і є найулюбленіша в наших краях груша/скороспілка! (*О. Гончар*). 4. Є зимові стежки/одиначки, а є стежки/стрічки, що по них, рівно протоптаних, проходять чимало людей до церкви чи до магазину (*М. Грищенко*). 5. Ще з-під столу я дізнався про страшне гріхопадіння Адама та Єви, їхніх синів/опонентів Каїна й Авеля. 6. Ріку/Латорицю, що несла нашу карпатську воду до Угорщини, я, звісно, охрестив Йордан/рікою (*Д. Кешеля*). 7. Сосни/щогли стогнуть не менше за інших (*Ю. Яновський*).

3. Запишіть словосполучення у дві колонки: у першу — ті, що пишуться окремо; у другу — ті, що пишуться разом.

Поет/романтик, споруда/символ, Коцюбинський/школяр, філософ/Сковорода, Дністер/ріка, космонавт/Каденюк, замок/фортеця, учений/біолог, льон/довгунець, красень/хлопець, дослідник/Патон, співачка/Ріанна, будинок/музей, хімік/учений, очі/волошки, звіробій/трава, друзі/земляки, дівчина/чешка, Сапун/гора, озеро/Балатон, драма/казка, хлопець/богатир, гриб/паразит, карась/риба.

ЗАУВАЖТЕ!

Прикладка може вводитися в речення за допомогою слова **як**. Наприклад: *Віталій Кличко як боксер відомий в усьому світі*. У таких випадках прикладка відповідає на питання *у ролі кого?* — у ролі боксера. Уникайте суржикової конструкції «у якості когось». Наприклад: *Антон допоміг мені як друг* (не в якості друга).

4. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Навіть під час дієти можна вживати печиво Марія. 2. Озеро Синевир знаходит..ся в Карпатських горах. 3. В Ірпін..ському районі відкрили господарство Екзотика, яке вирощує страусів. 4. Яхта Адріатика причалила в порту Одеси. 5. Своїми традиціями славит..ся Національний академічний театр опери й балету імені Тараса Шевченка. 6. Теплохід Тарас Шевченко запізнюєт..ся на півгодини. 7. В Оболон..ському районі Києва відкрили дитячий садок Метелик. 8. Моїй дон..ці не подобаєт..ся журнал Київ, бо в ньому немає малюнків. 9. Мій молодший братик почав відвідувати танцювальний гурток Промін..чик.

- А.** Уставте, де потрібно, м'який знак і лапки.
- Б.** Підкресліть граматичні основи й прикладки. Поясніть уживання дефіса й лапок при прикладці.

5. Прочитайте гуморески й виконайте завдання.

Автобіолірика

Садівник під деревину
Гній кладе і воду ллє,
А вона в ясну годину
Золоті плоди дає.
У поета-гумориста
Все виходить навпаки:
Він плоди дає, а критик
Збоку кида кізяки.

П. Глазовий

Кругла хата

Прочитав школяр Євген
У серйозній книжці,
Що філософ Діоген
Жив колись у діжці.
І дивується хлопчак:
— Як це можна, тату,
Щоб філософ і не зміг
Збудувати хату?
Батько каже:
— Хто ж, синок,
Лізе в бочку з жиру?
То він хохму відколов,
Щоб дали квартиру.

П. Глазовий

Ж.-Л. Жером. Діоген

- А.** Випишіть із гуморесок прикладки, поясніть їхнє написання.
- Б.** Напишіть короткий відгук про твори П. Глазового, назвавши проблеми, які в них порушені.

6. Перегляньте експрес-урок «Бутик чи бутік?» і запишіть назву торговельного закладу, про правопис якої йшлося.

7. Складіть і запишіть речення з поданими словами так, щоб вони виступали в ролі прикладки й у ролі іншого члена речення (за зразком).

Зразок. *Дніпро-ріка впадає в Чорне море. Чи плавав ти в Дніпрі?*

Легенда, Чернівці, гімнастка, Ай-Петрі, сом.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Листопа́д, чорно́зем, обру́ч, фахові́й, ва́ги.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
нам не повезло
любою ціною
підняти крик
бути на хорошому рахунку
через пару хвилин

ПРАВИЛЬНО
нам не пощастило
за всяку ціну́
здійняти галас
мати добру репутацію
через (за) кілька хвилин

Прочитайте етюд і виконайте завдання.

Самотня верба́

Уздовж річки Рось з'юрмилася мальовнича, здавалося, дружна й весела родина верб. А одна вербичка побігла за течією. Зупинилася далеко від гурту, розирнула там, а навколо ні кущика, лише низенька трава шепочеться своєю мовою. Хотіла повернутися назад, але коріння до берега приросло. Опустила вона віти у воду та й просить річку принести вісточку від сестер-подружок. І хвилі приносять їй листочки-привіти. А вербичці також хочеться обізватися до рідні, надто ж коли сонце перестає гріти й віддаляються птахи. Та її листя не може пливати проти течії, воно жовтіє від туги, опадає, і вода відносить його в єдиному напрямку — до моря.

Коли гілки покидає останній листочок, верба шукає забуття й покори в холодах, у снігах, але ці речі для життя неприйнятні. Тож тільки-но повітря запахне натяком про весну — знову оживають бруньки, а згодом так само тягнуться до води зелені довгі віти.

За ту постійну тугу-зажуру люди прозвали вербу плакучою. А хто бачить, як вона знемагає в самотині, тому ще й подумається: «І ворогові не побажаєш вікувати на чужині!» (В. Думанський).

А. Випишіть речення, у яких є прикладки. Підкресліть у них головні й другорядні члени.

Б. До якого стилю належить текст? Випишіть два-три епітети й персоніфікації.

§ 15. ДОДАТОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення й скажіть, у якій колонці на підкреслені додатки спрямована дія присудка.

Тато вдягає рукавиці.

Я зняла й поклала рукавички в комод.

У рукавицях зручніше розгрібати сніг.

Рукавичками я нарешті зігріла руки.

Б. Перегляньте експрес-урок «Чим відрізняються *рукавиці* від *рукавичок*?» і запишіть у робочий зошит відповідь на це запитання. Підкресліть додатки.

Чим відрізняються *рукавиці* від *рукавичок*?

Додаток — це другорядний член речення, що означає предмет або стан, на який спрямована дія або щодо якого ця дія відбувається, і відповідає на питання **непрямих відмінків**.

Непрямі відмінки — усі, крім називного й кличного: *кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?* Наприклад: Повноту може приховати правильно дібраний одяг.

Додаток найчастіше виражається іменником і займенником, рідше — іншою частиною мови в значенні іменника.

Способи вираження додатка

іменник	<i>Моя сестра <u>не боїться</u> <u>яскравих кольорів</u>.</i>
займенник	<i><u>Тебе</u> в цьому капелюсі я <u>не впізнав</u>.</i>
прикметник	<i>Ти давно <u>не носила</u> <u>чорного</u>, а я — <u>білого</u>.</i>
числівник	<i><u>Передайте</u> <u>першій</u>, що її вихід на подіум за хвилину.</i>
інфінітив	<i>Ефектний маєш вигляд... Хто тебе <u>навчив</u> <u>одягатися</u>?</i>
словосполучення	<i><u>Треба</u> <u>пришити</u> <u>два гудзики</u> — і все готово!</i>
фразеологізм	<i><u>Залізній леді</u> <u>личить</u> <u>сірий і чорний колір</u>.</i>

Здебільшого додаток залежить від присудка й лише іноді — від підмета. Додатки бувають **прямі** й **непрямі**.

Прямий додаток	Непрямий додаток
<u>дія</u> (присудок) прямо спрямована на <u>предмет</u> (додаток)	<u>дія</u> (присудок) безпосередньо не спрямована на <u>предмет</u> (додаток)
1) знахідний відмінок без прийменника: <i>Як <u>пра-ти</u> й <u>сушити</u> <u>джинси</u>?</i> 2) родовий відмінок (якщо перед присудком стоїть заперечна частка не): <i><u>Не застібайте</u> <u>верхнього гудзика</u>.</i> 3) родовий відмінок (якщо дія переходить не на весь предмет, а на його частину): <i><u>Може, ми вип'ємо</u> <u>кави</u>?</i>	<i>Я ніколи <u>не ходжу</u> <u>з батьками</u> по магазинах. <u>Щодо одягу</u> <u>раджуся</u> з друзями.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

- Властивий *спортсменам* (не для спортсменів).
- Запізняються *через затори* (не із-за заторів).
- Знущаються з *недругів* (не над недругами).
- Характерний *для українців* (не українцям).
- Зраджувати *знайомого* (не знайомому).
- Глузують з *диваків* (не над диваками).
- Сповнений *радощів* (не радощами).
- Навчаються *музики* (не музиці).
- Опановують *мову* (не мовою).
- Ходять *по хліб* (не за хлібом).
- Дякують *комусь* (не когось).

1. Прочитайте текст. Знайдіть і назвіть додатки.

У літературних пам'ятках слово «сукня» почали вживати з чотирнадцятого століття. Тоді вона вже мала відкладний комір або великий виріз для шиї. Сукні здавна вишивали шовком або оздоблювали барвистими стрічками. На Поліссі шили короткі сукні, бо з-під них мала визирати вовняна спідниця. Сорочку чоловіки вдягали безпосередньо на тіло й завжди поверх штанів на випуск. Традиційні чоловічі сорочки мають вишиту маніжку та комір. Здавна чоловіки носили або вузькі штани, або шаровари (*О. Воронай*).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Сьогодні варто віддавати перевагу строгим лініям і геометричності. 2. Модний дім Dolce & Gabbana культивує життєрадісні мотиви: ми знову бачимо на модницях золото і квіткові орнаменти. 3. Рукав-ліхтарик повернула в моду Айна Гассе, коли пошила колекцію ділового одягу для Юлії Тимошенко. 4. Chanel оздоблює високі чоботи шнурівкою. 5. Лілія Пустовіт вважає, що в м'яких натуральних тканинах будь-яка жінка матиме чарівний вигляд.

А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Б. Над кожним додатком надпишіть його вид і частину мови, якою він виражений.

В. Запишіть іншомовні власні назви кириличними літерами.

3. Перепишіть вірш. Підкресліть додатки, надпишіть над кожним із них — прямий він чи непряий.

В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!
Перед дзеркалом з годину
чепуриться без упину.
З шафи платтячко взяла,
порошинки всі змела,

рівно кіски розчесала,
білий бантик пов'язала.
Гарно вбралась, одяглась —
і гуляти подалась.
В хаті сміття аж по вуха...
Хто живе тут? Чепуруха!

М. Пономаренко

- Перегляньте експрес-урок «Брюки чи штани?» і знайдіть помилку в тексті з порадами від Коко Шанель (*вправа 5, с. 54*).

Брюки чи штани?

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Історія виникнення взуття

У Стародавньому Єгипті взуття було показником статусу його власника. Тривалий час єдиним видом взуття в єгиптян були сандалі. Дуже прості за формою, вони склалися лише з підошви та ремінців. Виготовляли сандалі зі шкіри або листя папірусу.

Перше взуття для краси з'явилося в Стародавній Греції. Воно мало величезний попит серед жінок.

Але найбільш важливою подією в історії створення взуття став винахід греками взуттєвої пари. Доти не було різниці між лівим і правим черевиком, їх шили за однаковими лекалами.

- A.** Знайдіть у тексті словосполучення з додатками й випишіть їх у дві колонки: у першу — з прямими додатками; у другу — з непрямыми.
- B.** Знайдіть і назвіть складені присудки, іменна частина яких виражена іменником у формі орудного відмінка.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Саме Коко Шанель (1883–1971) майже сто років тому ввела в моду жіночі брюки. До того це був предмет лише чоловічого гардеробу. Ця смілива жінка залишила нам не тільки свій особливий стиль, а й цікаві думки...

- Справжнє щастя коштує недорого: якщо за нього доводиться платити високу ціну, тоді це фальшивка.
- Якщо ви хочете мати те, чого ніколи не мали, вам доведеться зробити те, чого ви ніколи не робили.
- Слабким людям властиво хвалитися перевагами, які здатен дати їм лише випадок.
- Потрібно уникати розумних людей, позбавлених здорового глузду.
- Ніщо так не старить жінку, як надто дорогий костюм.
- Щодня я щось спрощую, бо щодня чогось навчаюся.
- Жінка не може бути щасливою, якщо її не люблять.
- Життя — не костюм, його не можна переkreюти.

- A.** Випишіть п'ять найцікавіших для вас речень. Підкресліть у них лише прямі додатки.
- B.** Прочитайте ті речення, зміст яких вам не зрозумілий або ви з ними не згодні. Обговоріть ці речення в класі.

До речі...

Бренд і тренд — пароніми, вони розрізняються за значенням.

Бренд — торгова марка: «Чумак», «Рошен» (або «Roshen»), «Mercedes-Benz», «Zara» та ін.

Тренд — це одяг або стиль, що нині в моді; модна тенденція сезону: засукані штанини джінсів, шуба без рукавів та ін.

6. Перепишіть речення. Розкрийте дужки, поставивши додаток у потрібному відмінку (у разі потреби додайте прийменник).

1. Уміння зі смаком добирати одяг властивий (дизайнери). 2. Я не можу дорікнути (ти) за вибір кольорової гамаи. 3. Я буду опановувати (англійська) в Лондоні на курсах стилістів. 4. Вибір одягу з прямими лініями й стриманими кольорами характерний (чоловіки). 5. Моя сестра сповнена (повага) до таланту Лагерфельда. 6. Оволодівати (техніка) вишивання ми будемо в Рівному. 7. Я завжди дякую (подруга) за влучні поради.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Штучне хутро стає особливо популярним трендом, адже все більше людей у світі усвідомлюють, що в такий спосіб можна уникнути вбивства тварин. Модні дизайнери пропонують приголомшливо красиві шуби, накидки, жилети зі штучного хутра. Актуальним у цьому сезоні стане «хутряній» одяг яскравих відтінків: рожевого, жовтого, смарагдового, бордового й синього.

У цьому сезоні «хутро» переважає не лише в жіночих нарядах, а й у чоловічих. У прадавні часи саме чоловіки першими з гордістю вдягали на себе шкури вбитих тварин. Усе повертається, і цей сезон ознаменований «хутряним» бумом у чоловічій моді.

- А.** Знайдіть і назвіть додатки. Укажіть, які з них прямі, а які — непрямі (*усно*).
- Б.** Поміркуйте, чому в перших двох реченнях слово *хутро* написано без лапок, а в наступних — у лапках.
- В.** Яку проблему, окрім модних тенденцій, порушено в тексті? З огляду на це, напишіть невелику замітку для шкільного сайта (*три-чотири речення*) про хутряній одяг. Використайте різні види додатків, підкресліть їх.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Рука́ва (або рукаві́), за́стібка, ро́зпірка, у́стілка, ре́мінь.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
не носити джинси
навчатися музиці
опанувати собою
зрадити товаришу
стати в нагоді

ПРАВИЛЬНО
не носити джинсів
навчатися музики
опанувати себе
зрадити товариша
стати в пригоді

Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Невсипуці павуки тчуть серпанки і шовки (*Л. Костенко*). 2. Семеро одного не ждуть (*Нар. тв.*). 3. Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Україну (*В. Сосюра*). 4. Люби́ть людей мене навчила мати. 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (*В. Симоненко*). 6. Пасатний вітер нам вітрило рве (*М. Зеров*). 7. Усі ми знаємо його ахіллесову п'яту (*О. Гончар*). 8. Вечірні сутінки на землю раптом сіли й засмутили воду голубу (*С. Жуковський*). 9. Ти даєш мені сонце погоже, і повітря даєш, і снагу (*В. Ткаченко*).

- А.** Підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Б.** Над кожним додатком надпишіть, поширений він чи непоширений і якою частиною мови виражений.

§ 16. ОБСТАВИНА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ужгородський замок

Ужгородському замку понад тисячу років. Здавна розповідають про загадкові підземні ходи, якими до замку-фортеці під час облоги постачали їжу й боєприпаси. А ще начебто цими ходами захисники замку, коли їм загрожувала небезпека, тікали з оточення в густі навколишні ліси. У дев'янадцятому столітті дослідники намагалися пройти в чорні підземні нетрі, проте загроза обвалу щоразу зупиняла їх на шляху до незвіданого.

У всіх старовинних замках, кажуть, мають бути привиди. Й Ужгородський, звичайно, не виняток. За легендою, у сімнадцятому столітті володарем замку був капітан Другет — шанований лицар. Він мав прегарну доньку. Один воєвода-шляхтич забажав завоювати Ужгород, переодягся й подався туди в розвідку. А донька Другета, закохавшись у нього, розповіла, скільки військової сили в замку і як краще його захопити. Батько дізнався про зраду й живою замурував свою кровинку в кріпосній стіні. Перед великою бурєю лунає плач: донька проситься на волю (За В. Зубачем).

- Прочитайте текст спочатку з виділеними словами, а потім без них.
- Скажіть, що втратив текст без обставин. Яку роль вони відіграють у мовленні?

Обставина — другорядний член речення, який означає спосіб дії, її інтенсивність, місце, час, мету, причину, умову дії і відповідає на питання *як? де? коли? з якою метою? з якої причини? за якої умови?* Наприклад: *Одеський замок височить на пагорбі. Його будівництво почалося в чотирнадцятому столітті.*

Обставина найчастіше виражається прислівником, дієприслівником та іменником у непрямих відмінках і залежить від присудка.

Способи вираження обставини

прислівник	<i>Лицарський фестиваль розпочався <u>вранці</u>.</i>
дієприслівник	<i><u>Відпочивши</u>, ти зможеш продовжити подорож.</i>
дієприслівниковий зворот	<i><u>Піднявшись на вежу</u>, усі почали знімати краєвиди.</i>
іменник у непрямих відмінках	<i><u>Біля муру</u> стоїть старовинний храм.</i>
інфінітив	<i><u>Друзі сіли перепочити</u>.</i>
словосполучення	<i><u>Кілька днів</u> лле дощ.</i>
фразеологізм	<i><u>Ми знайомі без тижня</u> день.</i>

Порівняльний зворот характеризує дію чи ознаку предметів не прямо, а вказуючи на їхню подібність до чогось більш знайомого чи відомого всім. Наприклад: *І дивиться, неначе з-під землі, з-під брів камінна баба половецька* (Д. Кремінь).

Порівняльні звороти вводять у речення за допомогою сполучників *як, мов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немов, немовбито, буцім* і на письмі відокремлюють з обох боків комами, а в усному мовленні виділяють паузою.

Порівняльні звороти здебільшого виступають обставиною, рідше — іменною частиною складеного присудка.

Порівняльні звороти в ролі іменної частини складеного присудка, а також фразеологічного типу комами не відокремлюються: *Вежа як свіча. Власники замку жили як сир у маслі.*

Види обставин за значенням

Вид обставини	Що означає	Питання	Приклад
способу дії	спосіб або якість дії	як? яким способом?	Ми <u>уважно</u> слухаємо розповідь про фортецю.
міри і ступеня	інтенсивність дії чи ознаки, міру їх вияву	як часто? якою мірою? скільки?	Я <u>щороку</u> відвідую замок Шенборнів.
місця	місце дії, напрямок руху	де? куди? звідки?	Мукачівський замок стоїть <u>на вулкані</u> .
часу	час дії	коли? доки? як довго? відколи?	<u>Давно</u> ми не подорожували.
причини	причину дії чи стану	з якої причини? через що? чому?	Фортецю зачинено <u>через реставрацію</u> .
мети	мету дії	навіщо? з якою метою? для чого?	Наша родина поїхала <u>відпочивати</u> .
умови	умову, за якої відбувається або може відбутися дія	за якої умови?	<u>Не зоравши</u> , не посієш.
допусту	дію, що відбувається всупереч чомусь	незважаючи на що?	Ми поїхали на екскурсію <u>попри труднощі</u> .

Обставини можуть мати при собі залежні слова, тобто бути **поширеними**. Наприклад: *Ми сіди трохи відпочити. Оглянувши фортечні мури, я помітив, що відстав від гурту.*

Обставини, виражені одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, на письмі відокремлюються комами. Наприклад: *Пообідавши, ми продовжили подорож.*

1. Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть обставини. Визначте вид обставин за значенням.

1. Кам'янець-Подільський і Хотинський замки конкурентам не наздогнати: тут було знято найбільше історичних фільмів. 2. У тихих водах Івки відображається замковий палац міста Дубна, тут щороку проводять рок-фестиваль «Тарас Бульба». 3. Найбільша з українських фортець розташована на скелястому березі Дністровського лиману. 4. Будували білгород-дністровські форпости для оборони протягом двохсот років молдавани, генуезці й турки. 5. Незважаючи на час, Судацька фортеця має презентабельний вигляд, вона стоїть на горі, яка мільйони років тому була кораловим рифом (І. Пустиннікова).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Сьогодні Підгорецький замок належить до пам'яток, які треба реставрувати. 2. Будівництво Меджибізького замку розпочалося в шістнадцятому столітті польським шляхтичем Миколаєм Синявським. 3. Простоявши сотні років, Хотинська фортеця залишається такою, якою була завжди. 4. Злочівський замок має цікаву історію, адже протягом свого існування він був фортецею, королівською резиденцією, панською садибою, тюрмою й навчальним закладом. 5. І нині Акерманська фортеця тішить око своїм монументальним виглядом (Ж. Гунчевська).

Акерманська фортеця. Сучасне фото

А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Б. Над кожною обставиною надпишіть її вид за значенням і спосіб вираження.

ЗАУВАЖТЕ!

До обставини, вираженої іменником із прийменником, іноді можна поставити й питання додатка. Наприклад: *Замок стоїть біля озера*. Від присудка *стоїть* ставимо питання *де?* (*біля озера*) або *біля чого?* (*біля озера*). У таких випадках обидва варіанти вважають правильними.

- Поміркуйте, у якому з двох речень виділений іменник виступає тільки обставиною, а в якому — і обставиною, і додатком.

1. *На полиці стоїть старовинний порцеляновий посуд.* 2. *Мій тато працює на фірмі.*

- 3.** Перепишіть текст, поширивши його обставинами різних видів.

Маріїнський палац у Києві — пам'ятка історії, містобудування й архітектури.

Палац споруджено за проектом архітектора Растреллі. Споруда вражає багатством орнаментів, масок, ваз. Ще більшої виразності надає їй поєднання білого декору з бірюзовим кольором стін. Це нагадує своєю пишністю палаці Петербурга.

Маріїнський палац є одним із найкращих прикладів поєднання палацової та паркової архітектури. Пам'ятка зберегла первинні ознаки архітектури стилю бароко (*За О. Ламонову*).

- 4.** Перегляньте експрес-урок «Прийменники в і на». Сформулюйте висновок щодо розрізнення цих прийменників і запишіть його в робочий зошит (*одне-два речення*). Підкресліть обставини.

Прийменники в і на

- 5.** Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Андріївська церква ніби канделябр зі свічками стоїть на київських пагорбах. 2. Собор як свіча. 3. Уже біля Таврійської садиби дощ полив як з відра. 4. П'ятикутна вежа ніби гранчастий стовп височіє на річковій скелі. 5. З вікон Підгорецького замку як із спостережної вежі ми могли споглядати дивовижні пейзажі. 6. Представники шляхти розкошували у величних палацах як сир у маслі. 7. Густа як руно трава доходить до мурів твердині. 8. Струмочки в затишному парку мов діти розбігаються в різні боки. 9. А навкруги поле наче море.

- A.** Перепишіть речення. Відокремте комами, де потрібно, порівняльні звороти.
B. Поясніть, яку роль вони відіграють у мові (*усно*).

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Підгорецький замок

Підгорецький замок — один із найкращих у Європі зразків поєднання ренесансного палацу з бастіонними укріпленнями. Він збудований у першій половині сімнадцятого століття за вказівкою коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського. Палац розташований на висоті 399 метрів над рівнем моря, а біля підніжжя цього горба починається долина річки Стир. 1720 року замок разом із багатьма селами перейшов до Жевуських.

Граф Жевуський зібрав у Підгорецькому замку велику колекцію картин, зброї, старовинних книжок і меблів. На святкування та забави сюди з'їжджалася шляхта з усіх околиць. Ці гулянки іноді тривали тижнями. У Підгірцях навіть зупинявся французький письменник Оноре де Бальзак. У часи розквіту замок прикрашали найкращі скульптори та художники Європи. Раніше перед ним був чудовий італійський парк. Але, на жаль, до наших днів він не зберігся.

На долю унікальної історичної споруди випало й чимало бід. У 1787 році Підгірці придбав Северин Жевуський. Він улаштував у замку алхімічну лабораторію. Саме тоді зникли найцінніші картини замкової колекції. З того часу будівля стала занепадати, її неодноразово грабували й руйнували. Улітку 1915 року вона була місцем дислокації 5-го австро-угорського корпусу. Потрапивши на лінію фронту, замок опинився під загрозою

знищення російською армією. Однак завдяки наказу генерала Брусилова замок зберегли, але пограбували недограбоване раніше.

- А. Знайдіть і назвіть обставини, визначте їх вид за значенням і спосіб вираження.
- Б. Яких видів обставин найбільше в тексті? Чи пов'язано це з типом мовлення й змістом тексту?

7. Проведіть дослідження речень за планом і зразком.

План дослідження

1. Підкресліть головні й другорядні члени речення.
2. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є.
3. Визначте й запишіть види простого речення за такими ознаками:
  - а) за складом граматичної основи (*односкладне, двоскладне*);
  - б) за наявністю другорядних членів речення (*поширене, непоширене*);
  - в) за метою висловлювання (*розповідне, питальне, спонукальне*);
  - г) за емоційним забарвленням (*окличне, неокличне*).

прикм. ім. дієсл. дієприкм. прийм. числ. ім.
Зразок. Червоний замок був збудований в одинадцятому столітті. (Двоскл., пошир., розпов., неокл.).

1. Де розташований цей таємничий замок? 2. Він височіє в урочищі Червоному.
3. Бажання відвідати його виникає відразу. 4. Хай ваша подорож у Тернопільську область буде цікавою!

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.
 Визвільний, довідник, довести, пізнання, кósий.
- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
чекати біля години
подорожувати по маршруту
привести приклад
відповідно вимогам
вірна відповідь

ПРАВИЛЬНО
чекати близько години
подорожувати за маршрутом
навести приклад
відповідно до вимог
правильна відповідь

Прочитайте текст і виконайте завдання.

Палац Шенборна

Найбільш казковий замок України — палац Шенборна. Він знаходиться в селі Чинадієве Закарпатської області. Тут і залізнична станція подібна до мініатюрного замку. Сам палац ховається в розкішному парку. Спочатку із-за крон дерев з'являється висока башта, прикрашена годинником і родинними гербами, а **потім** — і весь замок.

Усе почалося в 1840 році з дерев'яної хатинки, куди графи Шенборни приїжджали **полювати**. 1890 року вони зводили мурований замо́к суто **для мисливських потреб**. Казковий вигляд споруди — данина модному наприкінці дев'ятнадцятого століття стилю неоромантизму. Архітектори ніби справді прагнули відтворити в реальності казкові палаци, **поєднуючи елементи готичної та романської архітектури**.

Тут сприймаєш усе в **рожевих барвах**, бо і парк, і озеро, і сам палац казкові. За ним можна вивчати календар: 365 вікон, 52 кімнати, 12 входів. За формою озеро нагадує контури Австро-Угорської імперії. **Усередині** можна помилуватися вітражами, камінною залогою, старими дерев'яними сходами, які охороняє лев (*М. Попов*).

- А. Визначте вид виділених обставин і спосіб їх вираження (*усно*).
- Б. Опишіть палац (*с. 56*), використавши обставини способу дії, місця й допусту (*два-три речення*). Запишіть речення в робочий зошит.

§ 17. ОПИС МІСЦЕВОСТІ. СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Пригадайте, чим опис відрізняється від роздуму й розповіді.
Б. Назвіть, яка з наведених ознак властива опису.

подія — ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?	теза—докази—висновок — ЧОМУ?
характеристика — ДЕ? ЩО? ЯКИЙ?	

- 1.** Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Ю. Совинський. Метро «Хрещатик»

Текст 1. Широкий, як Дніпро, Хрещатик. Попід берегом, на тротуарах, — люди; посередині, на бруківці, — машини... Праворуч — будинки, схожі на величезні, кахлею обкладені груби, один на одного громадаються, угору на Печерськ лізучи. Ліворуч — ЦУМ склом на сонці виблискує. Далі — здорова десятиповерхова міськрада (скільки ж то в ній людей радиться!).

Десь за міськрадою — телевізійна вежа небо аж у космос проштрикує. Оце висота! На тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються — то костел.

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик завертає праворуч і, порозсунувши будинки далі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро! (За. В. Нестайком).

Текст 2. Зачарувало Юлькa місто. Любив його якомсь дивно, не по-хлоп'ячому, і любив не стільки самий рух, барвистість людської течії, а скоріше затаєну думку, закам'янілість м'язів каріатид і атлантів, різкі переходи від сучасної архітектури до старовини. Столітній сторож-ліхтар на площі біля оперного театру. Пляма світла на тротуарі, перекреслена вузькою тінню. І більше ані штриха, лиш якийсь трохи сумний настрій угадувався за тим (Н. Бічуя).

Текст 3. На південь від Могильова, за двоє гін від Дністра, на високій скелі лівого узбережжя притулилося містечко Буша з тверджею-зámком, що панував над околицею. На вузькому стрімчаку, немов орлине гніздо, повис отой замок і на синьому небі далеко білів своїми зубчастими мурами, своїми бійницями-баштами. Край п'яти тієї скелі розсипалися, мов курчата круг квочки, манесенькі селянські й міщанські хатки, окутані вітами зелених садочків; між критими соломою стріхами здіймалися де-не-де й високі черепичні дахи, що червоніли між яриною здалеку. Саме місто Буша, — цебто торговий майдан, — з одного боку тулилося до стрімчастої скелі, а зокола було обмежане високим земляним валом і добрим дубовим гостроколом. За містом уже посувався пригород аж до узбіччя; з двох боків його огортало провалля, з третього — вали, а з четвертого — великий ставок, який набравсь із річки Бушки й тримався кам'яною загатою (М. Старицький).

- А. З'ясуйте тему, головну думку текстів, до якого типу мовлення вони належать.
- Б. Визначте стиль кожного тексту.
- В. Назвіть деталі, яким автори найбільше приділяють увагу.
- Г. Стисло перекажіть кожен опис місцевості.

ЗАУВАЖТЕ!

Описуючи місцевість, звертайте увагу не тільки на потрібний об'єкт і його деталі, колір, матеріал, а й на погоду, частину доби, пору року.

У художніх творах в опис місцевості автор може вводити елементи роздуму, висловлюючи своє ставлення до зображуваного.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Був хмарний туманний ранок, над будинками висіла сіро-коричнева пелена, неначе відбиток укритих болотом вулиць унизу. Мій компаньйон перебував у найкращому гуморі, без увагу балакав про кременські скрипки й різницю між скрипками Страдіварі й Амати. Я ж увесь час мовчав, бо похмура погода й сумна справа, за яку ми взялися, неабияк мене пригнічували.

— Ви наче й не дуже думаєте про роботу, яку взяли на себе, — не витримав я.

— Я ще не маю фактів, — відповів він. — А теоретизувати, не знаючи всіх обставин справи, — величезна помилка. Це впливає на безпомилковість висновків.

— Скоро ви матимете факти, — мовив я. — Ось Брікстон-роуд, а це, якщо я не дуже помиляюся, той будинок.

— Правильно. Стій, **кучере**, стій!

Ми не доїхали до будинку ярдів сто, але за наполяганням Холмса решту шляху пройшли пішки.

Будинок № 3 по Лорістон-гарденс мав лиховісний і загрозливий вигляд. Це був один із чотирьох будинків, що стояли поряд, трохи відступивши від проїжджої частини вулиці; у двох із них хтось жив, ще два стояли порожніми. Останні світили трьома рядами сумних і понурих вікон, на яких не було занавісок, але за каламутними шибками, наче більма, де-не-де виднілися оголошення: «Здається внайми». Маленькі палісадники з розкиданими острівцями чахлої рослинності відокремлювали ці будинки від вулиці; кожний із палісадників перетинала вузька, жовтуватого кольору доріжка. Уночі пройшов дощ, і все було мокро. Палісадник перед будинком № 3 було обгороджено цегляним муром із дерев'яним парканчиком зверху; біля муру стояв дебелий **констебль**, оточений невеличким гуртом гаволовів, які витягували шиї й напружували очі в марній надії хоч мигцем побачити, що саме відбувається в палісаднику.

Мені здавалося, що Шерлок Холмс негайно побіжить у будинок і порине у вивчення таємничої події. Та такого, як виявилось, у його намірах і близько не було. З безтурботним виглядом, який за подібних обставин видався мені трохи неприродним, він неквапливо прогулявся туди й назад по бруківці, байдужим поглядом ковзаючи по небу, по землі, по будинках навпроти й по дерев'яному парканчику. Він повільно пройшов до будинку доріжкою, точніше по траві, що росла обабіч доріжки, пильно дивлячись на землю. Двічі він зупинявся, й один раз я побачив, як він посміхнувся й задоволено щось вигукнув. На мокрій глиняній доріжці було чимало слідів, але полісмени багато по ній попоходили, і я не уявляв собі, як може мій компаньйон сподіватися щось на ній прочитати. Проте я вже мав докази його дивовижної спостережливості й був переконаний, що він побачить багато такого, що сховано від мене **за сімома печатками**.

Біля дверей будинку нас зустрів високий на зріст із блідим обличчям і волоссям кольору соломи чоловік; кинувшись нам назустріч, він гаряче потиснув руку Холмсові.

— Як добре, що ви прийшли, — сказав він, — я залишив усе так, як було, ніхто нічого не чіпав (*За А. Конаном Дойлом*).

- А. Визначте тему й головну думку тексту.
- Б. Поясніть лексичне значення виділених слів.
- В. Складіть і запишіть план стислого переказу.
- Г. Перекажіть стисло текст (*письмово*) за складеним планом.

§ 18. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Поміркуйте, чи однакові вони за змістом. Від чого залежать відтінки в змісті речень?

1. Йти легко. 2. Ідеться легко. 3. Ідемо легко. 4. Ми йдемо легко.

Б. Поміркуйте, за якою ознакою речення розподілено на дві колонки.

Прокидаюсь.

Ранок.

У вагоні ще сплять.

Із самого ранку в серці доскоче.

Я прокидаюсь.

Настав ранок.

У вагоні люди ще сплять.

Із самого ранку в серці щось доскоче.

В. Порівняйте речення в наведених вище колонках. Чим відрізняється їхній зміст? Речення якої колонки частіше використовують у живому, невимушеному спілкуванні?

Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяють на такі види.

З головним членом у формі				
присудка				підмета
означено-особове	неозначено-особове	узагальнено-особове	безособове	називне
дію виконує конкретна особа (<i>я, ми, ти, ви</i>)	дію виконує невизначена особа (<i>вони, якісь люди</i>)	дія стосується як усіх осіб, так і кожного	дія не має виконавця, не залежить від особи	стверджує наявність предмета, явища
<u>Гляну навколо</u> . <u>Не сумуйте</u> .	<u>Прокладуть</u> <u>нову дорогу</u> .	<u>Чесне діло роби</u> <u>сміло</u> .	<u>У горах легко</u> <u>дихається</u> .	<u>Срібний ліс</u> . <u>Тиша</u> .

Речення, у якому граматична основа складається з одного головного члена, називається **односкладним**. Другий головний член односкладному реченню не потрібний, бо його зміст і так зрозумілий.

Наприклад: *Летимо над горами*. У речення можна ввести підмет, але потреби в цьому немає. Особове закінчення дієслова **летимо** вказує, що дію виконує 1-ша особа множини (*ми летимо*). Тому це речення **повне**.

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути **непоширеними** й **поширеними**, **повними** й **неповними**. Вони можуть бути частинами складного речення.

Односкладні речення збагачують, урізноманітнюють мовлення. Вони можуть передавати такі відтінки думки й почуття, які неможливо передати двоскладними реченнями. Пор.: *Я не сиджу на місці*. *Мені не сидиться на місці*.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Море... Море побачу. Почую волю, відчую силу ще не знану. **Незнану, незвичайну.**

Ось і Одеса. Йду на море з товаришем. Мол, мур. Не видно моря. А чуємо, як воно шумить. Робітники залізо б'ють. Повертаємо у ворота. На човнах рибу ловлять. Свистять їм двома пучками — великий байдак спускають (*П. Тичина*).

- А.** Користуючись таблицею, визначте види односкладних речень. Якого виду односкладних речень немає в тексті?
- Б.** Чому у виділеному реченні немає ні підмета, ні присудка? Чи є воно повним?

В означено-особових реченнях головний член у формі присудка називає дію, яку виконує конкретна особа. На цю особу (*я, ми, ти, ви*) указує закінчення дієслова-присудка:

1) теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: Знаємо правду (1-ша ос. мн.). Дивлюся в очі (1-ша ос. одн.). Знайдете потім (2-га ос. мн.).

2) наказового способу: Ходімо з нами (1-ша ос. мн.). Не сумуй (2-га ос. одн.). Вірте друзям (2-га ос. мн.).

Означено-особові речення часто виражають спонукання: накази, прохання, побажання, заклики. Наприклад: Перевірте роботи. Вони вживаються в розмовному (діалогі) і художньому стилях мовлення і є синонімічними до двоскладних.

2. Прочитайте речення. Випишіть те, у якому йдеться про спосіб життя, що найбільше вам імпонує. Підкресліть присудки, запишіть у дужках після них особу, число та спосіб дієслів-присудків.

1. Кружеляю між домом і службою очманіло, як вивірка в колесі. 2. У безвольному колі інерції переймають якимись дрібницями (*Б. Олійник*). 3. Піду блукать по всесвіту широкім, незваним гостем побуваю скрізь (*В. Симоненко*). 4. Біля тихих причалів свого щастя боюсь (*Г. Чубач*). 5. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу, крізь дощ і сніг, дебати і дебюти (*Л. Костенко*).

ЗАУВАЖТЕ!

Двоскладним (але неповним) є речення, у якому присудок — дієслово у формі 3-ї особи однини теперішнього, майбутнього часу або у формі однини минулого часу: Дістане, дістає до вікна (*він, вона, воно — куш, тато, дерево, дівчина, ворона, гілка...*). Дістала до вікна (*дівчина, ворона, гілка, я, ти, вона*).

3. Перепишіть речення, поставивши в кличному відмінку слова, що в дужках. Розставте розділові знаки.

1. Тебе я (земля) всю сходяв до краю... (*М. Вороний*). 2. Пиши, не розгинайся (повістар)! (*Н. Тихий*). 3. Не плач не журися молодий (козак)! (*Нар. тв*). 4. Співай в простір весни веселий (вітер)! (*Є. Маланюк*). 5. (Настя) замов квитки. А ти (Нестор) забереш їх після тренування.

- А.** Поміркуйте, у якому з останніх двох речень є відтінок дружньої настирності. Як треба змінити форму головного члена речення, аби уникнути цього відтінку?
- Б.** Підкресліть в односкладних реченнях усі члени. Чому серед речень із звертанням багато означено-особових?

4. Прочитайте та випишіть означено-особові речення.

1. Спотикнешся не раз. 2. Хробаків обминайте. 3. Стрічають по одежі. 4. Ворогів не боюсь. 5. Дивилася навсібіч. 6. Скоро станемо дорослими. 7. Пливіть до берега. 8. Заховалися ми за деревами. 9. Там напнемо намети. 10. Ідемо знайомою дорогою. 11. Дивлюсь я на небо. 12. Загадай бажання. 13. Не варто так відставати. 14. Люблю шум діброви. 15. Зшиймо тоншими нитками. 16. Вибрати треба щось своє. 17. Хтось приїде рейсовим автобусом. 18. Кличте всіх подивитися. 19. Усе мені цікаво. 20. Лякливих не братимемо. 21. Сховаюся між дерев. 22. Так пізнають себе і свою землю.

• З других букв перших слів виписаних речень складіть продовження рядка поезії Л. Костенко: «Терплю і мовчки...».

5. Прочитайте назви поезій Л. Костенко й виконайте завдання.

«Двори стоять у хуртовині айстр...»
 «Люблю чернігівську дорогу...»
 «Гроза проходила десь поруч...»
 «Буває, часом спігну від краси...»
 «Іду в полях. Нікого і ніде...»
 «Вечірнє сонце, дякую за день...»
 «Готичні смереки над банями буків...»
 «Чоловіче мій, запрягай коня...»
 «Заворожи мені, волхве...»
 «Життя — як вокзал...»
 «Пишіть листи і надсилайте вчасно...»

- A.** Випишіть назви віршів, які є означено-особовими реченнями.
B. Усно поміркуйте, чи залежить поетичний стиль від видів речень за складом граматичної основи. Аргументуйте свою думку.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Я не люблю сидіти у вільний час удома. У вихідні я намагаюся хоч трохи помандрувати. Звичайно, мені ще не дозволяють їздити кудись далеко без дорослих. Але до бабусі в село електричкою я їжджу вже й сам. Усе потрібне в дорогу я готую ще звечора. І ось настає субота. Я встаю о п'ятій ранку. Зазвичай я їду першою електричкою. І вже о восьмій годині я підходжу до бабусинового обійстя. За сніданком ми з нею поговоримо (люблю це бабусине слово!), обговоримо новини, хоч ми й спілкуємося мало не щодня по телефону. Мине година-дві, і я зустрінуся з друзями. Ми домовимося з ними піти наступного дня ще вдосвіта по гриби в ліс чи порибалити на річку. Там, ясна річ, не обійдеться без пригод. А поки що я допомагаю бабусі поратися по господарству. Я щасливий, що я навчився щось путнє робити.

- A.** Усно перебудуйте двоскладні речення на односкладні означено-особові, опустивши займенники *я* і *ми*.
B. Поміркуйте, уповільнився чи пришвидшився темп читання тексту після перебудови речень на односкладні означено-особові.

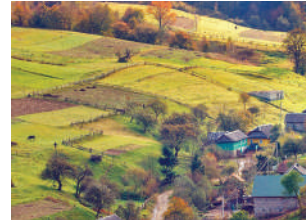
7. Прочитайте різні способи розповіді про подорожі й виконайте завдання.

1. Морськими шляхами. Як саме можна яхтою (а раптом у вас така буде) пройти від Києва до Марокко? До Польщі? До Британії? Виберіть один маршрут.

- Запишіть назви річок, морів, проток, океанів, якими ви подорожуватимете. Поясніть уживання великої літери й інші орфограми в цих власних назвах. Передайте враження від плавання.

2. Карпатськими стежками. Горгани. Там каміння рухливе. І стежки теж рухливі. А отже, можете легко втратити дорогу. Але торік туристські маршрути Горганями промаркували. Це зробили прекрасні люди з ГО «Карпатські стежки». Тягне в гори? Сміливо їдьте в Горгани. Тепер там навіть без GPS-навігатора не заблукаєте.

3. Гірськими річками. Наберіться гуцульського адреналіну. Подолайте пороги Чорного Черемошу: Дземброню, Дідів Лікоть, Білу Кобилу, Гучок, Гук. А потім підніміться на вершину. Рафтинг на Черемоші й сходження на гору Піп Іван — це круто, прекрасно!

Рафтинг — швидкісне плавання гірською річкою через пороги на надувному човні, плоті або на байдарці.

- А.** Розкажіть про свою уявну (віртуальну) мандрівку за одним із цих зразків (*письмово*). У розповіді використовуйте означено-особові речення.
- Б.** Розповідаючи, надавайте перевагу теперішньому часу. Уживайте слова *бачу, чую, відчуваю* (або *бачиш, чуєш, відчуваєш*), які властиві означено-особовим реченням.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóлесо, вантажівка, при́чіп, при́ятель, корóмисло, русло́.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
довжиною три кілометра
вулиці пересікаються
під відкритим небом
проїзний білет
приїхали на поїзді

ПРАВИЛЬНО
завдовжки три кілометри
вулиці перетинаються
просто неба
проїзний квиток
приїхали поїздом (потягом)

Які типові *sms*-повідомлення, що містять означено-особові речення, ви отримували чи надсилали? Запишіть свої *sms*-повідомлення за поданим зразком (*сім-вісім речень*) і підкресліть у них головний член речення.

Запізнююсь. Їду в метро. Скоро буду. Стою в заторі. Зачекайте, будь ласка. Зустріч переношу на завтра. Зустрічайте. Не могу говорити. Зателефоную пізніше.

§ 19. НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Визначте, у якій колонці речення двоскладні, а в якій — односкладні. Обґрунтуйте свою думку.

Українці завжди будували власний дім з любов'ю.
Хазяїн для хати вибирав щасливе місце.

Власний дім завжди будували з любов'ю.
Для хати вибирали щасливе місце.

Б. Чи можна визначити особу, що виконує дію, у реченнях правої колонки?

Неозначено-особові речення — це односкладні речення з головним членом у формі присудка, який означає дію, що її виконує або виконувала невизначена особа:

У нашому районі будують лише котеджі.

Способи вираження головного члена неозначено-особового речення:

- 1) дієслово у формі 3-ї особи множини: *У нас пихатих не люблять.*
- 2) дієслово минулого часу у формі множини: *Мені написали листа.*

ЗАУВАЖТЕ!

У неозначено-особових реченнях основна увага зосереджена на факті, події, а не на виконавцеві дії. Наприклад: *У селі починають працювати рано.*

1. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Чиєсь дитя приходить. Беруть його на руки. А потім довго-довго на призьбі ще сидять (*Л. Костенко*). 2. Поступово ставали млявіші, в'яли, як рослини в спеку (*Є. Гуцало*). 3. Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (*Т. Шевченко*). 4. Вже закінчили жати жито (*Є. Маланюк*). 5. Над лиманом білять синім, білять білим над лиманом (*М. Вінграновський*). 6. Той монастир недавно збудували (*Л. Костенко*). 7. Одробились у полі, справили обжинки (*Марко Вовчок*). 8. Скільки цвіту з мене обтрусили... Скільки яблук з мене продали!.. (*Л. Костенко*).

А. Підкресліть у неозначено-особових реченнях головний член.

Б. Надпишіть спосіб вираження головного члена (час, особу й число дієслова).

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Щоб у хаті жилося добре, для неї вибирали щасливе місце. Оселю не будували на колишній дорозі, у заплаві або руслі пересохлої ріки, а також там, де вже раз стояла хата, особливо спалена блискавкою. Не будувалися на роздоріжжі, на межі, на току, на могилі й на тому місці, де росла бузина, вільха, осика, верба, де колись стався якийсь злочин.

Облюбовували місце для майбутньої хати потай від чужого ока вже після заходу сонця. Насамперед визначали чотири кути, робили на їх місці заглиблення. У кожне з них насипали по пригорщі жита. Спочатку — де мала бути покуть, потім — де піч, а далі — де припічок і постіль. Рано-вранці, ще до сходу сонця, обстежували ті купки зерна. Так робили три ночі підряд. Якщо купки не пошкоджені, то на цьому місці можна ставити хату. А потім, заготовивши все потрібне для будівництва, кликали людей на закладчини.

По українських селах ще й сьогодні не забувають давньої доброї традиції — будувати житло, клуню чи комору гуртом, толокою.

Просять на толоку і друзів, і сусідів, і родичів. Часто сходиться майже все село, бо тут же ледь не кожен один одному чи брат, чи сват, чи кум.

Починають рано. Робота йде швидко й весело. За день «виливають» стіни хати: між дошки кладуть солому, заливають її розколюченою глиною й добре втоптують.

Толока — справжнісіньке свято спілкування, людської приязні та щирості. Пісні, жарти, приказки так і сиплються, особливо за вечерею, якою господар пригощає всіх за совісну працю (За М. Дмитренком).

Толока — 1. Одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування); 2. Люди, скликані для такої роботи; 3. *перен.* Про скупчення людей, які щось роблять.

- А.** Випишіть усі прості неозначено-особові речення.
Б. Підкресліть головний член неозначено-особових речень. Надпишіть спосіб вираження головного члена речення.

- 3.** Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Толока

Тіло Толоці виліпили із глини,
 яку накопили у давньому глинищі за селом,
 а потім привезли вантажівкою
 (ходок десять, мабуть, зробили).
 Замісили глину
 посеред вулиці,
 щоб усі люди бачили
 та й сходилися ліпити Толоку.
 Волосся Толоці заплели із соломи,
 із русявої торішньої соломи.
 На очі Толоці блакиті із річки

хлопчаки навозили
 бочкою на співучих колесах.
 На засмаглу шию Толоці
 повісили веселе намисто із коней
 з дітлахами на їхніх спинах.
 А коли виліпили Толоку,
 то вона сама
 поставила столи під вишнями,
 застелила скатертями вишиваними
 і наставляла на них
 щедре частування.

В. Голобородько

- А.** Випишіть неозначено-особові речення, зокрема ті, що є частиною складного речення.
Б. Підкресліть головні члени односкладних речень. У дужках укажіть особу, число та спосіб дієслів, якими вони виражені.

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ви не помічали, що робити щось разом не лише швидше, а й веселіше? Коли кожен знає, чим саме він зможе допомогти, і допомагає.

Унікальну торрент-толоку започаткували на сайті «Гуртом» (hurtom.com). Тут вирішили ознайомити українців із найкращими зразками світового кіно. А для цього разом обговорюють новинки з усього світу, знаходять справді вартісні кінострічки, перекладають їх українською мовою, створюють релізи, обробляють відео, беруть участь в озвученні фільмів, фінансують проекти тощо. Усього в толоці взяли участь 750 000 небайдужих. Так перекладено й озвучено майже 150 фільмів.

- А.** Визначте односкладні неозначено-особові речення й запишіть їх.
Б. Перебудуйте їх на двоскладні (*усно*).

- 5.** Прочитайте народні повір'я. Складіть із ними текст, використавши неозначено-особові речення (*усно*).

- Коли закладали фундамент хати, то клали на покуття гроші, щоб велися в хаті завжди.
- Після закінчення будівництва хати обов'язково роблять вінок (або букет) із квітів і ставлять на дах.
- Якщо людина заходить у новозбудовану хату вперше, то вона обов'язково має щось принести; кладуть на стіл хліб, гроші (хоч копійку), аби в цій хаті велися гроші й до грошей усе.

- Не можна залишати хату на ніч не метену, бо вночі по хаті ходять янголи.
- Не можна виносити сміття з хати, коли зайшло сонце (бо кусатимуть собаки, хата згорить, настануть злидні).
- Не можна, зайшовши в хату, стояти, якщо в хаті дівчина, а треба сісти, щоб старости сідали.
- Не обмітай кругом себе, бо не вийдеш заміж (не оженишся).
- Не треба замітати хату від столу до порогу, а треба — від порогу до столу, бо не заходитимуть старости.
- Не треба вимітати з-під ніг, бо танцювати не вмітимеш.

До речі...

За уявленнями давніх українців, про благополуччя родини дбав і Домовик. Це хатнє божество мешкало переважно на горищі (на лежку) і мало вигляд дідка, зарослого густою шерстю. А ще Домовик опікувався родинним вогнищем. Тому, коли сім'я перебиралася в нову хату, господиня топила востаннє піч у старій хаті, вигрїбала весь жар у чистий горщик і промовляла: «Ласкаво просимо, дідусю, до нового житла». І в новій хаті висипала цей жар у піч.

6. Прочитайте речення. Перебудуйте кожне складне речення на два простих, одне з яких має бути неозначено-особовим. Запишіть одне перебудоване речення.

1. «Лісова спіраль», закручений у мушлю дванадцяти-поверховий житловий будинок у Німеччині, має зелений дах із травою, кущами й деревами, звідси споруда й дістала свою назву.

2. Кубічні будинки в місті Роттердамі (Нідерланди) — це ціла вулиця квадратних з усіх боків будівель, повернених на 45 градусів і поставлених одним із кутів на звичайні одноповерхівки; сам куб — триповерховий: унизу — вітальня з вікнами на асфальт, на другому рівні — спальні й ванни, а на третьому поверсі — невелика пірамідальна кімната, яку можна пристосувати під солярій, дитячу, міні-обсерваторію або зимовий сад.

3. А от «Будинок, що танцює» в Сопоті (Польща) — це будівля, перероблена на незвичайний, містичний музей: кімната з імітацією землетрусу магнітудою в шість балів, кімната для медитацій, віртуальні американські гірки, усюди стільці звисають із стелі.

4. «Хабітат 67» — житловий комплекс у Монреалі, що складається з хаотично розміщених 346 не подібних один до одного кубиків; таким чином архітектору вдалося створити комплекс з окремих, незалежних ділянок із своїми палісадниками та двориками й водночас оптимально використати простір, щоб на порівняно не великій площі розмістилося якомога більше людей.

5. Публічна бібліотека в Канзас-Сіті (США) має назву «Книжкова полиця», вона стала візитною картою ділового кварталу, її фасад має вигляд книжкової полиці, де розташувалися томи Шекспіра, Діккенса, Толкієна й Лаоци.

- 7.** Розгляньте фото незвичайних будинків. У якому з них ви хотіли б жити? Опишіть кількома реченнями цей будинок, використовуючи неозначено-особові речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Поблизу́, за́гадка, навко́ло, по́верх (*іменник*), пове́рх (*прийменник*).

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
у повній мірі
шириною два кілометра
не дивлячись на перешкоди
уталити жажду
уїхати на море

ПРАВИЛЬНО
повною мірою
завширшки два кілометри
незважаючи на (попри) перешкоди
утамувати спрагу
поїхати до моря

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Розробку концепції «розумний будинок» почали ще в минулому столітті. Нині такі будинки мають жителі США та Західної Європи. Поки що це новинка, але завтра вона стане буденністю. Принцип «розумного будинку» простий: усе стає кращим із комп'ютером усередині. Людина може щось забути або «проморгати»: мікроконтролер ніколи не помиляється. У «будинку майбутнього» всі системи життєзабезпечення об'єднали в єдину систему управління будівлею. Ось найскромніший список того, що, на думку фахівців, має бути в будинку й управлятися комп'ютерами:

- центральне опалення;
- водопостачання;
- вентиляція та кондиціонування;
- пожежна сигналізація та система контролю протікань;
- механізація будівлі (ліфти, двері, ворота та шлагбауми);
- освітлення;
- система контролю доступу в приміщення;
- зв'язок (телефонний і комп'ютерний, а також супутникове й кабельне телебачення).

Причому ці системи контролюють не тільки комп'ютером, розташованим у самому будинку. Це можна робити й віддалено — за допомогою ноутбука або мобільного телефона господаря «електронного палацу». Як усе це працює? Дуже просто. У підвалі вашого майбутнього будинку заховали комп'ютерний сервер, на який надходять відомості з датчиків усіх систем. Кожну трубу, кабель і дріт, підведений до будинку, пов'язали з цим сервером. Також приєднали багатофункціональні датчики, розташовані в усіх кімнатах. Сервер «запам'ятав», які умови господар дому вважає для себе найбільш комфортними, і підтримує їх, щомиті реагуючи на зміни навколишнього середовища, — збільшує та зменшує температуру й вологість повітря. «Розумний будинок» не довіряє людині з ключем — у нього й замкової щілини немає. Досить узятися за ручку дверей, щоб комп'ютер «зчитав» відбитки пальців, «упізнав» господаря й упустив його. Один із «розумних будинків» — величезний особняк засновника компанії «Майкрософт» Білла Гейтса. Пізнаючи гостя, який входить у кімнату, будинок негайно вмикає улюблену музику цієї людини.

- А.** Визначте стиль і тип мовлення (*усно*).

- Б.** Знайдіть і випишіть неозначено-особові речення, підкресліть головний член і надпишіть особу, число та час дієслова, яким він виражений.

- В.** Перегляньте експрес-урок «Тільки не кажіть *леснічна площадка* й *замочна скважина!*». З'ясувавши, як звучать ці суржикові словосполучення в літературній мові, складіть із ними по одному неозначено-особовому реченню й запишіть їх.

Тільки не кажіть *леснічна площадка* й *замочна скважина!*

§ 20. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Чи згодні ви з тим, що головний член цих односкладних речень указує на всіх загалом і кожного зокрема?

1. Не кидай слова на вітер.
2. Друга за гроші не купиш.
3. Не позичай у сусіда розуму.
4. По горобцях з гармат не стріляють.

Б. З'ясуйте спосіб вираження головного члена речення.

Узагальнено-особові речення — це односкладні речення з головним членом у формі присудка, який указує на дію, котра сприймається узагальнено й властива будь-якій особі: *Держи кишню й уста замкненими.*

Способи вираження головного члена узагальнено-особового речення:

дієслово у формі 2-ї особи однини	<i>Хоч вовком <u>вий!</u></i> (Нар. тв.);
дієслово у формі 1-ї або 3-ї особи множини	<i><u>Поживемо</u> — <u>побачимо</u>. Лежачого не <u>б'ють</u></i> (Нар. тв.).

ЗАУВАЖТЕ!

Основне призначення узагальнено-особових речень — образне вираження узагальнених суджень, тому особливого поширення вони набули в прислів'ях і приказках. Узагальнено-особові речення найчастіше вживаються в розмовному та художньому стилях, вони надають мовленню афористичного характеру.

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Старого горобця на полу не зловиш.
2. Два коти в одному мішку не помиряться.
3. Заблукав між трьох дубів.
4. Усяка порада добра тільки до часу.
5. Задер носа — і кочергою не дістанеш.
6. Держи язик за зубами.
7. Лови рибу не на сковороді, а у воді.
8. З пісні слова не викинеш.
9. До чужого рота не приставиш ворота.
10. Дурний язик — голові не приятель.
11. З чорної кішки білої не зробиш.
12. Людям язиків не зав'яжеш (Нар. тв.).

А. Визначте граматичні основи (усно).

Б. Назвіть узагальнено-особові речення.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Батьків не/вибирають.
2. Ночвами моря не/переплиवेश (Нар. тв.).
3. Поспішайте творити добро! (О. Довженко).
4. Правда не/правду перетягне (Нар. тв.).
5. Зелене море зроблять із Дніпра (Л. Костенко).
6. По радіо повідомляють про не/льотну погоду.
7. Дарованому коневі в зуби не/дивляться.
8. Семеро одного не/ждуть.
9. Свого щастя і колесом не/об'їдеш (Нар. тв.).
10. Стою, мов скеля, не/порухний (П. Тичина).
11. З полови хліба не/спечеш (Нар. тв.).
12. Любим дивитись на зорі, на їх не/осяжну сім'ю (П. Воронько).
13. Журбою поля не/виореш (Нар. тв.).
14. Люблю чернігівську дорогу — весною, влітку, восени (Л. Костенко).
15. За одного битого двох не/битих дають (Нар. тв.).

А. Визначте граматичні основи (усно).

Б. Випишіть односкладні узагальнено-особові речення, знімаючи ризик.

В. Поясніть написання **не** з різними частинами мови.

- 3.** Запишіть афоризми. Підкресліть головний член речення, укажіть особу й час дієслова, яким він виражений.

Бери вершину й матимеш середину.
 Більше думай і тоді вирішуй.
 Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.
 З видимого пізнавай невидиме.
 Не за обличчя суди, а за серце.
 На новий путівець шукай нові ноги.
 Не називай солодким те, що породжує гіркоту.
 Звірившись на море, перестаєш належати сам собі.
 Збери всередині себе свої думки й у собі самому шукай справжніх благ.

Копай усередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську (*Г. Сковорода*).

Г. Єгорова.
Григорій Сковорода

- 4.** Перепишіть відомі рядки поезій, розкриваючи дужки. Доведіть, що утворені речення — узагальнено-особові.

1. (Любити) Україну, як сонце, (любити), як вітер, і трави, і води...
 В годину щасливу і в радості мить, (любити) у годину негоди.
 (Любити) Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну,
 красу її, вічно живу і нову, і мову її солов'їну (*В. Сосюра*).

2. (Боротися) — (побороти), вам Бог помагає.
 І чужому (научатися), й свого (не цуратися).
 Хоча лежачого не (бити), та і полежать (не давати) ледачому (*Т. Шевченко*).

- 5.** Установіть відповідність між частинами народних висловів. Поясніть зміст утворених прислів'їв.

1	Їсть за вола,	А	з боргами вставатимеш.
2	Лежачи на боці,	Б	не сунься у воду.
3	Щоб спрагу згасити,	В	щастя шукає.
4	Не спитавши броду,	Г	треба водиці попиту.
5	До роботи не силуйте,	Г	а робить за комара.
6	Довго спатимеш,	Д	та й у спину рогачем.
7	Бережи честь змолоду,	Е	а до їди таки бийте.
8	Нагодують калачем —	Є	а здоров'я під старість.

До речі...

Прислів'я та приказки — це звід правил, якими людина має керуватися в повсякденному житті. Вони рідко тільки констатують якийсь факт, швидше рекомендують чи застерігають, схвалюють або засуджують, — словом, повчають, бо за ними стоїть авторитет поколінь нашого народу, чия невичерпна талановитість, високе естетичне чуття й гострий розум і досі продовжують примножувати та збагачувати духовну спадщину, що зберігається віками.

Книжка малюнків «Прислів'я українські» молодої художниці-ілюстратора Анастасії Стефурак буквально «підірвала» Інтернет і стала бестселером. Вона побачила світ у «Видавництві Старого Лева». У своєму інтерв'ю дівчина розповіла про те, чому зацікавилася саме прислів'ями: «Переглядаючи вінтажні фото, натрапила на зображення чоловіка, що їхав на пенні-фартингу — велосипеді, де одне колесо більше за інше. У голові само собою виринуло: «Яке їхало, таке й здибало». Зрозуміла, що добре було б зробити книжку з прислів'ями. Адже це унікальна річ, що ідентифікує нашу націю, культуру й традиції. Хотіла, щоб те, що робитиму, було універсальним і зрозумілим як для молоді, так і для старшого покоління. Прислів'я можна цікаво подати, тут є гра слів для буквального зображення. Кожне з них — цікава коротка історія, повністю відтворена в малюнку».

Пенні-фартинг — один із ранніх типів велосипедів, що характеризується дуже великим переднім і маленьким заднім колесом, набув поширення в 1880-х роках. Назва походить від зовнішнього вигляду британських монет — пенні й фартинга, оскільки одна з них (пенні) набагато більша за іншу (фартинг).

6. Прочитайте вислови й виконайте завдання.

1. Семеро одного не ждуть. 2. Говори до гори, а гора горою. 3. Зробив діло — гуляй сміло. 4. Вище себе не підскочиш. 5. Від своєї тіні не втечеш. 6. Усякому овочу свій час.

- A.** Випишіть узагальнено-особові речення.
- B.** Словесно «намалюйте» ілюстрацію до одного з виписаних висловів.
- B.** Намалюйте ілюстрацію до висловів (за бажанням).

7. Прочитайте оповідання та виконайте завдання.

Сім господинь

У нас у хаті небагато дівчаток. Тільки Оксана, та Юля, та Марина, та Христя, та Катря, та Оля, та Ліна. Порахуйте, скільки їх.

Мама каже:

— Оксанко, замети хату!

— Добре, — озивається Оксана, та тільки мама за двері — кричить меншій Христі.

А та — на Юльку перекладає, щоб вона цю роботу виконала. А Юля й не думає працювати, пригадує, як місяць тому підмітала. На Катрυσю меншу киває. Та й Катрυσю не поспішає мамі допомагати. Про семирічну Олю згадала, мовляв, якщо та ніколи за віник не береться, то їй, старшій, і зовсім негоже працювати. Оля на старших сестер дивиться, та й собі від віника відвертається, на п'ятирічну Ліну поглядає: «То й що, що маленька. Нехай привчається, а то виросте за сестриними спинами та не буде знати, як мамі допомагати!»

А Ліна не стала відмовлятися, віник узяла та як почала підмітати! Кушпелу таку збила, що й у хаті нічого не видно. Зайшла мама. Схопилася за серце: — Лишенько моє, лишенько! Правду кажуть люди: де сім господинь, там хата не метена! (За І. Сенченком).

- A.** Доведіть, що прислів'я, використане в останньому реченні оповідання, не є узагальнено-особовим реченням.
- B.** За зразком оповідання змодельуйте життєву ситуацію, яку можна описати одним із прислів'їв (усно).
  1. Сім раз відмір, а раз відріж.
  2. Пильнуй свого носа, а не чужого проса.
  3. Воду решетом не носять.
  4. Коней на переправі не міняють.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Приказкі, кішка, горошіна, видання, чарівний.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
в її склад увійшли
в ці дні
зрікатися від ідеалів
від часу до часу
для будь-кого зрозуміло

ПРАВИЛЬНО
до її складу ввійшли
цими днями
зрікатися ідеалів
час від часу
будь-кому зрозуміло

Прочитайте народні вислови й виконайте завдання.

1. Хочеш добре виглядати, не треба нервувати.
2. У гості збирайся, а вдома пообідати не забудь.
3. Надією й терпінням усього досягнеш.
4. Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить.
5. Не почавши, думай, а почавши, роби.
6. Думай звечора, а починай зранку.
7. Питай не старого, а бувалого.
8. Багатий скаче, а бідний плаче.
9. Наполегливістю гори здолаєш.
10. Не рахуй овець у череді, а рахуй у загороді.
11. Язик до Києва доведе.
12. На чужім мотузку в колодязь не опускайся.
13. Роботу пригортай, а лінь проганяй.
14. Від своєї тіні не втечеш.
15. Кожна птиця свою пісню співає.

А. Випишіть односкладні узагальнено-особові речення.

Б. Підкресліть у них головний член і надпишіть особу й число дієслова, яким він виражений.

В. Перегляньте експрес-урок «Встречают по одёжке» — як сказати українською? — й запам'ятайте наші прислів'я-відповідники. Доведіть, що вони є односкладними узагальнено-особовими реченнями.

«Встречают по одёжке» — як сказати українською?

До речі...

До стійких сполук слів належать форми вітання й прощання. Вони давно усталилися в українській мові, і їх не варто модернізувати без потреби. Досить часто чуємо неправильні з погляду української граматики форми вітання та прощання в розмові, по радіо й телебаченню: «Добрий ранок!; Доброго дня, шановна редакція! (тут ще й ігнорування кличного відмінка — редакціє); Доброго вечора, шановні телеглядачі!; Доброї (спокійної, навіть гарної) ночі, дорогі діти!»

В українській літературній мові усталилися такі форми: **Доброго ранку!; Добрий день! (Добридень!); Добрий вечір! (Добривечір!); На добраніч! Добраніч!** (О. Пономарів. «Культура слова»).

М. Приймаченко. Українська діжа в кожному хату забіга

М. Приймаченко. Три буслики в горосі живуть у нас і досі...

§ 21. УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

- 1.** Прочитайте текст. Визначте тип мовлення (розповідь, роздум, опис). Аргументуйте відповідь.

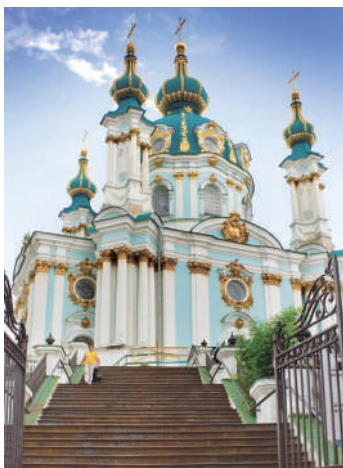

Хати на вулиці стояли чепурні, бо господарі прибрали оселі до свят. Хтось поставив перед домом ялинку, хтось почепив під дахом Діда Мороза, який ніби намагався непоміченим дістати комина, щоб через нього прошмигнути до дитячої кімнати, а хтось розвішав миготливі гірлянди.

Одна лише хатинка на краю вулиці (за нею вже починалися луки, а за луками — ліс) стояла неприбрана, смутна. Навколо неї були стосами складені дрова. Видно, газ сюди не підводили. Тому дрова використовувалися не лише для того, щоб опалювати взимку хату, а й щоб утримувати те

тепло. На дровах, підігнувши під себе пухнасті лапки, спали два котики. На прив'язі сидів кудлатий песик (За Н. Гербіш).

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Прокидаюсь я щосуботи від сонця й золота, що, здається, тече крізь вікно з позолочених хрестів на Андріївській церкві. Я дивлюся на них і уявляю, куди б лягала їх тінь, коли сонце тільки-но зійшло. А сягала вона аж на дальні, укриті молоденькою зеленню, приподільські кручі. Кручі ті найраніше зустрічають весну. Потім тінь усе коротшала й коротшала, доки не зникла поміж старовинними будинками на узвозі — тихій вуличці, вимощеній бруківкою, мабуть, ще за руських князів. Я подумав тоді: «Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя».

Я йду узвозом до Подолу, мого улюбленого, бруднього, але найдемократичнішого району в цілому місті, з його Житнім базаром, старенькими церковцями, вологим вітром із Дніпра. На узвозі мало перехожих. Субота. Тільки в сквері біля Андріївської церкви сидять на лавочках пенсіонери з ону-

чатами. Нині на узвозі тихо. Однак тільки-но я поминаю останній низовий будинок нашої вулиці, від спокою, що огортав мене там, нагорі, не залишається й сліду: співають на крутих звивах колії трамваї, коротко й різко сигналять машини, скриплять гальма, підтюпцем біжать від автобусної зупинки до базару сільські жінки з кошиками й клунками за плечима.

...Я пішов на кручі. Поміж густими кущами дерези на схилах уже закуталася лагідна просинь. А низовою вулицею ще текла ріка жовтого пилу, і в ньому снували маленькі люди. Сонце вже торкнулося обрію. Воно було кругле, густо-червоне й таке врочисте, що говорити з ним личило б хіба що давньогрецькою мовою. Але я не знав давньогрецької і йшов поміж кручами, тихо шепочучи: «Awe sol, awe sol!»¹. Скоро я вже не добачу тебе з цих круч. Але ж ти однакове всюди! (За Гр. Тютюнником).

А. Визначте, у якому стилі написаний текст.

Б. Які мовні особливості тексту властиві цьому стилю? Проілюструйте свою думку прикладами з тексту.

¹ «Слава сонцю, слава сонцю!» (Латин.).

3. Доберіть до об'єктів місцевості слова й словосполучення, за допомогою яких їх можна описати. Запишіть їх у робочому зошиті, орієнтуючись на подане нижче зображення центральних вулиць Чернігова.

Будівля — ... .
Хідник (тротуар) — ... .
Проїжджа частина — ... .
Сквер (парк) — ... .
Транспорт — ... .
Розміри вулиці (площі) — ... .

До речі...

Сквер відрізняється від парку передусім розміром. *Парк* — великий сад або гай для прогулянок з алеями, квітниками, а також звичайно з обладнанням для відпочинку, розваг. А *сквер* — невеличкий громадський сад у населеному пункті.

4. Напишіть твір-опис на одну з тем (опишіть вулицю або іншу місцевість у художньому стилі, попередньо склавши план опису). За потреби скористайтеся пам'яткою.

Теми творів

1. Вулиця мого дитинства.
2. Вулиця, на якій розташована моя школа.
3. Цю місцину я пам'ятатиму завжди.

Пам'ятка

Як писати твір-опис у художньому стилі

1. Виберіть місцевість, яку ви будете описувати.
2. Доберіть матеріал:
  - а) історія цієї місцевості;
  - б) місце розташування;
  - в) розміри;
  - г) рослинність;
  - г) пора року, частина доби;
  - д) ваші враження.
3. Визначте послідовність викладу думок.
4. Складіть план опису.

§ 22. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- Які форми має дієслово? Яка з них може бути будь-яким членом речення?

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- А.** Прочитайте дієслова й поміркуйте, за якою ознакою їх згруповано у дві колонки.

відчиняєш	хочеться
упізнають	мріється
розкрилася	розвидняється
турбуюмося	відчинено
вибачу	триматися

- Б.** Чи будь-яка дія пов'язана з певним виконавцем?

- В.** Випишіть форми дієслова в три колонки: у першу — інфінітиви, у другу — безособові дієслова, у третю — безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

Дзвенить, кортить, відновити, з'єднано, чатувати, ваблять, сміється, смеркає, триває, перебито, граючись, мріється, співаймо, інвестовано, витягне, цінується.

Безособовими називають односкладні речення з головним членом у формі присудка, який означає дію, процес або стан, що мисляться незалежно від особи-діяча. Підмета в таких реченнях немає й не може бути. Наприклад: *До булав треба й голви* (Нар. тв.). *Де нема святої волі, не буде там добра ніколи* (Т. Шевченко). *Правди не сховати* (Нар. тв.).

Способи вираження головного члена в безособових реченнях:

безособове дієслово	<i>Уже <u>розвидняється</u>. <u>Кортить</u> ще по-лежати. <u>Бракує</u> слів.</i>
особове дієслово в значенні безособового	<i><u>Пахне</u> ранковою свіжістю. <u>Потягло</u> холодом.</i>
безособові форми дієслів на -но, -то	<i>Будильник <u>вимкнено</u>. <u>Зібрано</u> наплічник. <u>Розбито</u> чашку.</i>
прислівник (з дієсловом-зв'язкою або без нього)	<i><u>Буде сонячно</u> сьогодні. <u>Нудно</u> без музики. Мені <u>стає прикро</u>.</i>
присудкові слова треба, можна, слід, гріх, сором, жаль тощо в поєднанні з інфінітивом	<i><u>Можна</u> нікуди <u>не поспішати</u>. <u>Шкода</u> <u>витрачати</u> час на дрібниці.</i>
неозначена форма дієслова (інфінітив) без будь-яких допоміжних слів	<i>Як <u>бути</u>? <u>Триматися</u> до кінця. Ще б трохи <u>поніжитися</u> під ковдрою.</i>
заперечне слово нема (немає) , а також не було, не буде (з додатками в родовому відмінку)	<i><u>Не було</u> бажання рухатися. Для сміливих <u>немає</u> перешкод.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Безособове речення повідомляє про явища природи, світу, фізичний і психічний стан людини, бажання, можливість або неможливість дії, відсутність чого- або кого-небудь.

- 1.** Складіть і запишіть із дієсловами *пахне, віє, шумить, темніє* по два речення:
1) двоскладне; 2) односкладне безособове (за зразком).

Зразок. Пахне конвалія чудово (двоскл.). Ще здалеку пахне бузком (односкл., безос.).

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Руйнівні сили природи, ворожбитство, хвороба — усе, що загрожувало життю людини, що не залежало від її волі, колись уявлялося їй діями таємничих надприродних сил, які, за давніми віруваннями, нібито керували змінами в природі, впливали й на стан людини.

Ці невідомі сили іноді називали словами-займенниками *щось* або *воно*. Це були формальні підмети у двоскладних реченнях на зразок: *Щось (що воно) там стукає (ходить, шарудить, грюкає, бахає, гиркає, скрипить, лазить; зашаруділо, зашуміло, засвистіло, загуркотіло, затріщало, запищало)*.

Згодом більшість таких речень стала вживатися без підмета. А особові дієслова в них набули безособового значення: *У боці закололо. Защеміло коло серця. Болотом засмоктало. У колінах закрутило. Захурделило. Замело дороги. Села залило. Молоде — то як косою скосило* (Марко Вовчок). *Мов жаром посипало по шкірі* (І. Карпенко-Карий). *Яким це вас вітром занесло?* (М. Кропивницький). *Щоб тебе піднесло й кинуло! Щоб його підняло та гепнуло! Щоб тебе з корінням вирвало! Бодай йому добра не було!* (Пор. також напівжартівливий на зразок *Щоб тобі крутило в носі! А щоб їх вихором винесло!*).

Тематично подібними є речення з безособовими дієсловами: *Світає. Розвидняється. Темніє рано. Смеркалося. Хочеться спати. Мріється солодко тощо* (За В. Жайворонком).

- А.** Доведіть, що текст належить до наукового стилю.
Б. Придумайте заголовок і стисло перекажіть текст.
В. Випишіть по п'ять безособових речень, у яких присудки: а) виражають стан природи або довкілля, б) передають психічний або фізичний стан людини.

- 3.** Перепишіть речення, у яких **немає** пишемо разом, а потім ті, у яких **не має** пишемо двома словами. Які з них є безособовими?

1. У них не/має єдиної стратегії. 2. Він не/має права забороняти. 3. Запитанням не/має кінця. 4. Інструктор не/має наміру вас перевіряти. 5. Нарешті конкурентів поруч не/має! 6. А втім, не/має ніде краще, як на своїй землі. 7. Ризикує він постійно, але не/має страху ні перед чим. 8. Єдиному йому тут не/має місця. 9. Шкідники ненаситні, не/має меж їхнім апетитам. 10. Ніхто сторонній сюди не/має заходити. 11. У його відданості вона не/має сумніву.

- Підкресліть першу букву в кожному безособовому реченні. З них прочитаєте слова, пропущені в прислів'ї: «Улиху годину ... людину».

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Небо затягнули хмари. Темрява огорнула ліс. Вітер розкуйовдив крони дерев. Сильний порив вітру пригнув молодняк на узліссі мало не до землі. Блискавка черкнула по небу поки що десь далеко. Аж раптом блиснула зовсім поряд. Грім струсонув землю. Гуркіт злякав коней. Дощ нещадно шмагав вершників. На душі в них була тривога. Вони хотіли сховатися й десь у безпеці пересидіти грозу.

- А.** Замініть двоскладні речення синонімічними безособовими. Поясніть, як змінилося сприйняття висловлюваної думки.
Б. Які зміни відбулися у формі присудків? На який член речення перетворилися підмети?

До речі...

Безособові речення не можна переробити на двоскладні без зміни змісту.

Я хочу — усвідомлене бажання.

Мені хочеться — неусвідомлений внутрішній потяг до чогось.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Сніг уже не йшов, але за ніч його багатенько намело. На небі зір не видно, хмарно. І якби не сніг, то було б темно. Ще дужче потепліло. А в повітрі тихо-тихо. Прислухаюсь, щоб спіймати хоч найменший звук. Тиша. Ні звуку немає. Десь далеченько заспівав півень. За ним ще один...

Слухаю півнів — і на серці стає якось радісно.

Скільки старовинних страшних казок і переказів пов'язано зі співом півня! Колись у людей майже не було чим освітити і світлом скоротити ті довгі безкраї ночі. Їм уявлялося, що з мороку встають страшні потвори й владно чинять над людиною всякі каверзи, лихі й недобрі. Чи вдома, чи в дорозі, чи в полі, чи в лісі — скрізь було їм однаково страшно в темряві нічній. І лише спів півня врятовував від тих страхів.

Як не радіти передвісникові ранку, світла й сонця! *(За К. Білокур).*

- A.** Поміркуйте, наскільки настрої людини пов'язаний зі станом природи. Від чого він ще залежить?
- B.** У якому стилі написаний текст? Доберіть до нього заголовок.
- B.** Випишіть усі прості безособові речення.
- Г.** Випишіть складне речення за схемою: [означено-особове] — [безособове].

ЗАУВАЖТЕ!

Безособові речення бувають частинами складного речення, а в його межах поєднуються і з односкладними, і з двоскладними реченнями.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Знімаю з плеча барабан, опускаю ланцюг у вузьку щілину між двома блоками.

Скрегіт. Летять іскри. Вагон сповільнює хід. Дах різко нахилиється. Я зіслизаю з нього...

І лечу в порожнечу.

Розкидаю руки, намагаючись спіймати вітер, але немає точки опори — вітер не тримає мене. Замружую очі й чекаю зустрічі із землею... Удар!.. Приходжу до тьми на дні глибокої шахти. Я в снігу. Боляче колінам і ступням, дзвенить у голові. Намагаюся вилізти нагору, до місяця. Борюся зі снігом. Борюся в цілковитій темряві.

Усвідомлюю, що не вибираюся нагору — навпаки, осідаю дедалі глибше. Примушую себе заспокоїтися. Товща снігу нерівномірна: у ній є сипучі пласти. Отже, треба вибиратися по злежаному снігу, як по сходах...

У цей момент мої пальці натрапляють на щільну, як бетон, і таку ж холодну перепону. Що це? Це дерево. У місті я б здерлася на нього завиграшки, а тут доводиться мало не зубами ці пальці розминати, кожному м'язеняті щосили примовляти: «Тримай!» Знаходжу опертя для ніг. Підтягаюся... *(За М. та С. Дяченками).*

- A.** Чому, на вашу думку, автори присвятили цей текст Руслані Лижичко? Що допомагає їй долати перешкоди?
- B.** Визначте односкладні речення, укажіть серед них означено-особові (*усно*).
- B.** Випишіть безособові речення, зокрема ті, у яких безособове є частиною складного речення.

7. За поданим початком тексту розкажіть про свій настрій, скориставшись матеріалом таблиці й порадами психолога (*усно*). Використайте безособові речення.

Як це дивно виходить — ще хвилину тому все було чудово, хотілося співати, танцювати й веселитися, як раптом раз — і все погано. І начебто не винен ніхто, ніхто настрою не псував, нічого тобі не бракує... А на душі сумно й похмуро. Чому так буває? Від чого залежить настрої?

Півсклянки — це склянка напівповна, а не напівпорожня. Багато залежить від погляду на світ.			
Першим сказати: «Добрдень!»	Турбуватися про тих, хто поряд.	Подарувати усмішку.	Бачити в усьому позитивне, радіти приємним сюрпризам.
Прикрий випадок (щось розбилося, забруднилося).	Розчарування — не подзвонив.	Погана оцінка ...	Не встиг на тролейбус. Не було квітков.
Не переймається дрібницями.			

Поради психолога

Якщо зранку думати про хороше — то байдуже, з якої ноги вставати. Можна зранку всміхнутися собі в дзеркалі й прихопити цю усмішку, коли виходиш із дому. І дарувати її людям. Можна послухати улюблену музику. Треба звертати увагу й на дрібниці. Варто зробити якийсь маленький подарунок собі чи приємний сюрприз комусь із близьких. Потрібно дбати про тих, хто поряд, досягати порозуміння з близькими людьми. Не відкладати на завтра того, що маєш зробити сьогодні. Жити з чистою совістю. Треба навчитися співчувати. Знайти для людей добре слово. Почути від когось комплімент. Необхідно почуватися людиною серед людей. Не варто сприймати зміну настрою як трагедію. Сум — лише одна барва з палітри емоцій. І все-таки... Від чого виростають крила? (С. Гнатюк).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Середина, поду́шка, подушкі́, порядко́вий, по́друга, тістечко.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
йому везе
треба закалятися
я з друзями плануємо
здоровий образ життя
чекати біля години

ПРАВИЛЬНО
йому щастить (таланти́ть)
треба загартовуватися
ми з друзями плануємо
здоровий спосіб життя
чекати близько години

В. Перегляньте експрес-урок «Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?». Серед наведених прикладів знайдіть і випишіть безособове речення.

Змерзнути й замерзнути — одне й те саме?

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Виходжу на вулицю. Відразу відчуваю свіжість. Як замело двір! Але сьогодні не так холодно. Піти покататися на санчатах? Та мені заборонили виходити на вулицю... Але ж як кортить! Нишком пробираюся в комірчину й дістаю санчата. Лечу з гірки! Тихіше їдеш — далі будеш? На гірці щоразу забуваю це прислів'я...

А. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Б. Визначте види односкладних речень і запишіть їх у дужках після кожного речення.

§ 23. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення. Визначте в кожному з них граматичну основу. З'ясуйте спосіб вираження головного члена.

Літо. Сонце. Спека. Жар. Прометей.

Довгий яр, весь білою черемхою залитий
(*М. Рильський*).

Бляшаний звук води, веселих крапель
кроки (*Л. Костенко*).

Б. Визначте, якими другорядними членами поширено називні речення.

Називні речення — це односкладні речення з головним членом у формі підмета, у яких стверджується існування предмета чи явища: *Весна. І сонце. І зело* (В. Стус).

Головний член називного речення виражається іменником у формі називного відмінка: *Зимовий вечір. Тиша. Ми* (П. Тичина).

При головному члені називного речення можуть бути означення: *Високе полум'я*.

Якщо ж у реченні є обставина чи додаток, то воно не односкладне. За змістом обставина й додаток пов'язані з присудком, який у такому реченні пропущений, але легко встановлюється зі змісту речення: *У місті спека. — У місті стоїть спека*.

Називні речення найчастіше використовують у художніх описах, повідомляючи про час, місце чи послідовну зміну картин. Вони стисло й точно передають думку.

Високий ранок. Камінь ненагрітий.

Сочистий кущ і поруч синя тінь.

Вузьке від спеки річкове корито.

Уламки скель. Акварелева рінь (Є. Маланюк).

Про дію в називному реченні не йдеться, тому присудка в ньому бути не може: *Вогні. Блискавка. Гроза*.

ЗАУВАЖТЕ!

Називні речення не бувають питальними й спонукальними. Вони можуть бути частиною складного речення: *Весна, і смерть, і світле воскресіння*. Їх часто використовують у заголовках. Поміркуйте, чому цей вид односкладного речення часто використовують у назвах текстів: *Червона рута. Весняний вечір. Пожежа*.

- Перегляньте експрес-урок «Чи треба ставити крапку після заголовка?» і дайте відповідь на це запитання. Який із наведених прикладів (*на екрані*) є називним реченням?

Чи треба ставити крапку після заголовка?

1. Поширте односкладні речення другорядними членами. Запишіть у робочих зошитах утворені речення.

1. Вогонь. 2. Символ. 3. Світло. 4. Творення. 5. Очищення. 6. Багаття. 7. Життя. 8. Відродження. 9. Фенікс.

2. Запишіть пари речень. Зіставте їх. Підкресліть граматичні основи. Дослідіть, які речення — односкладні, а які — двоскладні. Чи впливає на це порядок слів у реченні? Визначте, коли слова вжиті в переносному значенні.

1. Священний вогонь. Вогонь священний.
2. Олімпійський вогонь. Вогонь олімпійський.
3. Небесний вогонь. Вогонь небесний.
4. Яскраве полум'я. Полум'я яскраве.
5. Магічне полум'я. Полум'я магічне.
6. Полум'яне життя. Життя полум'яне.

ЗАУВАЖТЕ!

На визначення типу речення — двоскладне чи односкладне називне — впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед іменником, — означення, а прикметник, що стоїть після іменника, — іменна частина складеного присудка. Отже, речення *Небесний вогонь* — поширене, односкладне, називне (*вогонь* — головний член, *небесний* — означення), а речення *Вогонь небесний* — двоскладне, непоширене (*вогонь* — підмет, а *небесний* — іменна частина складеного присудка).

3. Запишіть вірш і виконайте завдання.

Свіча

Вітер. Злива. Безсоння.
 Гасне літо зелене.
 Падають на підвіконня
 Жовті долоні клена.
 Серце щемить від болю.
 Вмиті безсонням очі.
 Я — а поряд зі мною —
 Чорна безодня ночі.
 Запалю свічу з віком віч-на-віч.
 Запалю свічу, щоб здолати ніч.
 Запалю свічу у тривожний час.
 Помолюсь вогню, щоб вогонь не згас.

І. Шинкарук

- А. Підкресліть граматичні основи.
- Б. Визначте, які з речень — двоскладні, а які — односкладні. Надпишіть види односкладних речень.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Що ж таке полум'я? Атоми вуглецю в процесі його горіння збільшують свої розміри. При цьому вони починають випромінювати енергію, однією з форм якої є видиме світло. Таким чином тепло й виробляє світло, тобто це продукт процесу розжарювання. Колір полум'я може бути різним і залежить від того, який матеріал спалюється та як. Колір також може змінюватися всередині навіть одного язика полум'я, що обумовлено нерівномірністю його температури. Більш спекотне полум'я світиться синім кольором, а відносно холодне — помаранчевим і жовтим.

На Землі форму й напрямок поширення полум'я визначає гравітація. Усі розігріті гази в полум'ї набагато гарячіші (і менш щільні), ніж повітря, що оточує їх. Тому вони рухаються вгору, у ділянку з більш низьким тиском. Якби вогонь горів у космосі (наприклад, на борту космічної станції), то він поширювався б на всі боки й мав би форму сфери (*З енциклопедії*).

- А. Складіть і запишіть план тексту, використавши лише називні речення.
- Б. Перекажіть текст за складеним планом.

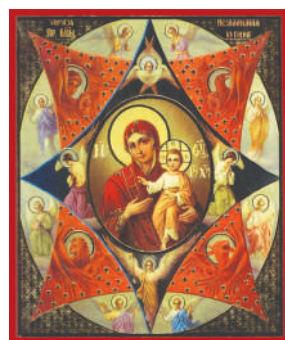
5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Червоний півень... Так здавна в народі називають пожежу. Є навіть фразеологізм «пустити червоного півня», тобто підпалити що-небудь. Найменша необережність — і вогонь може призвести до пожежі. Наслідки страшні. Зранку — золоте поле, а ввечері — чорна пустка... Кинутий недопалок, розведене багаття, несправність техніки — з цього починаються пожежі. Елементарна уважність — і ліс, і поле збережено! Не будьте байдужими до природи!

- A. Доберіть до тексту заголовок (називне речення) і запишіть його.
 Б. Перепишіть текст. Підкресліть головний член лише називних речень, зокрема й тих, що є частинами складного речення.

6. Розгляньте ілюстрації. Пригадайте легенду про незвичайну рослину, котра могла спалахувати на сонці. Запишіть текст із пам'яті, використавши називні речення.

7. Прочитайте казку. Перекажіть її, використовуючи односкладні речення. Запишіть текст коротко, уживаючи лише називні речення.

Данилко і Жар-птиця

В одному селі жила жінка, у якої був синок Данилко. Мати душі в ньому не чула: такий розумний, добрий, уважний. Данилко ходив на риболовлю, полювання, допомагав по господарству. Був мамі опорою й помічником. Хлопець зростав, мужнів на очах. Односельчани раділи: захисник для села, у якому жили лише старі та малі!

Усе було добре: люди збиралися на свята, співали, жартували. Але раптом у село прийшла біда — занадилася Жар-птиця пожирати людські посіви пшениці й жита. Люди були у відчаї, голод був не за горами.

Що ж робити? Селяни зібралися на збори: плачуть, радяться, а придумати нічого не можуть. Наперед вийшов вродливий і дужий юнак.

— Та це ж Данилко, наш богатир! — закричали люди. Хлопець звівся, зняв капелюх, поклонився мешканцям і промовив:

— Ідіть додому спокійно, а я допоможу вашому горю! Уночі Данилко взяв клітку й пішов у поле. Поставив клітку біля пшениці, а сам заховався. Раптом поле засяяло золотим сяйвом, аж очам стало боляче.

— Та це ж Жар-птиця!

Тільки вона почала клювати зерно, а Данилко потягнув за мотузок — і клітка закрилася.

— Попалася, голубко! — закричав юнак.

Жар-птиця благала відпустити її, а за це вона людям дасть золота й ніколи не буде робити їм шкоди. Пожаль Данилко пташину й відпустив її. А люди розбагатіли, раділи, вихваляли свого рятівника (*Українська народна казка*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кóлесо, вогня́ний, легкі́й, нові́й, ра́зом.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
рідкий вид рослини
попередити пожежу
користуватися авторитетом
носити назву
крайні міри

ПРАВИЛЬНО
рідкісний вид рослини
запобігти пожежі
мати авторитет
мати назву, називатися
надзвичайні заходи

В. Запам'ятайте народні вислови.

- Вогонь — добрий слуга, але поганий хазяїн.
- Від вогню біжу, а у воду скачу.
- Вогонь — удар, а водиця — цариця.
- Гаси вогонь, поки не розгорівся.
- Криком вогню не вгасиш.

До речі...

У Західній Україні вогонь називають *ватрою*. Це слово діалектне. Його опоетизував Дмитро Павличко у вірші «Слово». Митець не нав'язує якогось одного слова — *вогонь*, *багаття* чи *ватра*. Він радить вибирати те, яке вам найбільше подобається. А це залежить уже від вашого мовного смаку.

Ватра, вогнище, багаття!
А вогонь один? Та ні!
Різні назви, різні плаття,
Різні лики вогняні.

Срібна, злотна, пурпурова
Грань-жарина спалахне,
Доки вимовиш три слова,
Вибираючи одне.

Звісно, всі три слова добрі,
Але ти своє знайди —
Дух печеної картоплі
В ньому залишив сліди.

Пахне слово те журбою,
Димом осені в полях,
І між матір'ю й тобою
В ньому — найкоротший шлях.

Випишіть речення в такій послідовності: двоскладні; односкладні називні; односкладні означено-особові; односкладні неозначено-особові; односкладні безособові.

1. Відмикаю світанок скрипковим ключем. 2. Чорна ніч інкрустована ніжністю. 3. У майбутнього слух абсолютний. 4. Затінок, сутінок, день золотий. 5. Червоний гребінь горизонту... 6. Затули свої очі долонями сліз. 7. Наді мною свинцеві вóди. 8. Степи, степи, стерня та роси. 9. Вже немає ні хвилі, ні хмар... 10. Мені холодно тут. 11. Яка важка у вічності хода! 12. Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу. 13. На шиї пришельцям вдягли запахці вінки. 14. Уже нема квітучої долини. 15. Яким вогнем спокутувати мушу хронічну українську доброту?! 16. А мені ж, може, просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад. 17. На щастя чужинцям дали амулети в дорогу (*Л. Костенко*).

§ 24. ПОВНІ Й НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Речення якої колонки є *неповними*? Аргументуйте свою думку.

За вікном шумить дощ.

За вікном дощ.

На фестивалі дівчата красуються у вишиванках.

На фестивалі дівчата у вишиванках.

Б. У якому стилі, на вашу думку, частіше вживають неповні речення — розмовно-побутовому чи науковому?

Повне речення містить усі необхідні для розуміння його змісту члени речення: *Джерельце під вербою виблискує водою* (Т. Коломієць).

Неповне речення — це речення, у якому пропущено один або кілька необхідних членів речення, але їх можна встановити з тексту або із ситуації спілкування: *Над містом розмовляють голуби. Про що, не знаю. Про цікаві речі. Про той собор. Про людство. Про війну. Про білий світ, про небо з далиною* (Л. Костенко). *Навколо — маки.*

Неповними можуть бути як двоскладні, так і односкладні речення.

Найчастіше неповні речення вживаються в розмовно-побутовому та художньому стилях.

Якщо на місці пропущеного члена речення в усному мовленні роблять паузу, то на письмі ставлять тире. Наприклад: *А довкола — млисто-бузкова далеч* (О. Гончар).

ЗАУВАЖТЕ!

Двоскладним неповним є речення: *У Києві весна*. Про пропущений присудок (*є, настала*) свідчить наявність у реченні обставини, яка саме від нього (присудка) залежить.

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Я сказав: не любиш ти! Стала. Глянула. Промовила (*П. Тичина*). 2. Тумани лунуть вгору, вгору, а хмари — вниз (*П. Тичина*). 3. Повернувся, хоч тебе й не кликала. А слідом весна моя заблукана (*О. Теліга*). 4. Але для мене — у святім союзі душа і тіло, щастя з гострим болем (*О. Теліга*). 5. За вікнами день холоне. У вікнах — перші вогні... (*О. Теліга*). 6. І десь там юрми, натовпи, там люди! Там зорі в небі чисті, як ромен (*Л. Костенко*). 7. Таке було гарнесеньке хлоп'ятко. Цікаве. А ласкаве, як телятко (*Л. Костенко*). 8. І обнявся сміх з журбою, ненависть — з любов'ю... (*В. Симоненко*).

А. З'ясуйте, який член речення пропущено в неповних реченнях.

Б. Обґрунтуйте вживання тире (*усно*).

ЗАУВАЖТЕ!

З-поміж речень *Маки — польові квіти* й *Маки — у полі* неповним є друге. Чому? Бо в ньому пропущено присудок (*є, ростуть*), про що свідчить наявність обставини місця (*у полі*), яка може залежати тільки від присудка. А в першому реченні пропущено не присудок, а лише дієслово-зв'язку *є*, тому воно вважається повним.

• Поміркуйте, яке з наведених речень повне: *Телефон — у кишені. Телефон — за-сіб зв'язку.*

- 2.** Прочитайте діалог (між дівчиною й хлопцем Явтухом) з народної пісні й виконайте завдання (*усно*).

— Да куди їдеш, Явтуше,
Да куди їдеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— На базар.
— Підвези ж мене, Явтуше,
Підвези ж мене, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й схочеш.
— Сідай, та скраєчку.
— Ой що везеш, Явтуше,
Ой що везеш, мій друже?
— Не скажу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й скажеш.
— Груші.
— Ой дай мені, Явтуше,
Ой дай мені, мій друже!
— Не дам!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й даси.
— Візьми, та гниленьку.
— Обніму ж тебе, Явтуше,
Обніму ж тебе, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й схочеш.
— Обніми, та не задужи!
— Поцілую тебе, Явтуше,
Поцілую тебе, мій друже.
— Не хочу!
— Да коли ж твоя та добрая ласка, то й схочеш.

- А.** Назвіть неповні речення.
Б. Поясніть, чому саме в діалозі вжито неповні речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Неповним реченням дуже часто є друга частина складного речення: *Брехня стоїть на одній нозі, а правда — [стоїть] на двох [ногах]* (Нар. тв.). У таких випадках слова пропускають, щоб уникнути повтору.

- 3.** Перепишіть прислів'я й виконайте завдання.

1. Пташка радіє весні, а дитя матері. 2. Сонце зігріває повітря, а друг душу. 3. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 4. Красна пташка своїм пір'ям, а людина своїм знанням. 5. День хвалять увечері, вечір уранці. 6. Не ясла до коней ходять, а коні до ясел. 7. Нового щастя шукай, а старого не полишай. 8. Не місце красить людину, а людина місце.

- А.** Доведіть, що ці речення — складні, підкресливши члени речення й відновивши (*усно*) пропущені слова.
Б. Поставте тире, де потрібно.

4. Прочитайте речення. Укажіть неповну частину складного речення, визначте пропущені слова (*усно*).

1. Щороку на 12 днів Венеція перетворюється на гігантську сцену з декораціями для одного з найбільш грандіозних карнавалів у світі, кругом нестримна фантазія, невпинна музика, безсонні ночі, парад прикрашених човнів, вишукані костюми й маски, маски, маски. 2. Карнавалу в Ріо чекають усі, адже там — божевільний коктейль із квітів, музики, костюмів і танців, а ще — це парад шкіл самби, де кожна вибирає тему, оформляє рухомий майданчик, костюми, ставить танці. 3. Весняний фестиваль у Китаї — одне з найбільших свят планети. Починається наприкінці січня й триває 40 днів, у ці дні в небо запускають тисячі феєрверків, проходять масштабні карнавали. 4. Кожен житель китайського міста Харбін протягом місяця, починаючи з 5 січня, насолоджується красою льодової та снігової скульптури. Приходить, щоб помилуватися, зазвичай пізнього вечора, адже підсвічені лазерами та ліхтарями будівлі, пам'ятники, тварини, люди та міфічні істоти надзвичайно красиві (*М. Шевчук*).

Карнавал — 1. Первісно в Італії — свято наприкінці зими з народним гулянням, маскарадом, вуличним походом. 2. Народне гуляння, маскарад (нерідко просто неба), що супроводжується іграми й танцями.

5. Прочитайте текст, а потім відредагуйте його. Аби уникнути небажаних повторів, використовуйте односкладні та неповні двоскладні речення. Запишіть відредаговані речення.

Фестиваль «Країна мрій» — міжнародний фестиваль етнічної музики. Фестиваль «Країна мрій» проходить у Києві з 2004 року. Час проведення фестивалю «Країна мрій» збігається з народним святом Івана Купала. Сам фестиваль має вигляд народного гуляння-ярмарку. Триває фестиваль від 2 до 5 днів і, окрім виступів на основній сцені, фестиваль — це ще і ярмарок виробів народного мистецтва, книжковий ярмарок, майстер-класи народних ремесел. На майстер-класах народних ремесел вам майстри покажуть, як виробляються ті чи інші витвори людської фантазії, ви відвідаєте виставку народного малярства, ви побачите дитячу галявину, ви спробуєте страви етнічної кухні.

6. Розгляньте фото. Складіть невеликий текст, описуючи майстер-клас із плетіння вінків або виготовлення горщика (*на вибір*). У тексті використовуйте неповні й односкладні речення.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

1. Родзинкою фестивалю «Республіка» в Кам'янці-Подільському є те, що його проводять на території історичної фортеці п'ятнадцятого століття. У цій неймовірній атмосфері ви зможете насолоджуватися сучасним вуличним мистецтвом: музикою, малюнком (графіті), поезією, танцем, відео. Фестиваль дебютував у 2011 році й досі залишається чи не єдиним некомерційним фестивалем в Україні. Усі зароблені на фестивалі гроші витрачено на мистецькі акції.

2. Фестиваль «Рок-Булава» відбудеться в Переяславі-Хмельницькому на Київщині. На березі Дніпра ви зможете не лише насолоджуватися музикою, а й милуватися неймовірно природою. Для меломанів виступлять понад 50 гуртів. Тут будуть не лише виконавці з усіх куточків України, а й іноземні рок-музиканти.

3. Фестиваль «Бандерштат» цього року пройде в Луцьку вже вдев'яте. Але нині, зважаючи на обставини в країні, патріотичний дух фестивалю актуальний як ніколи! На ньому не лише відпочиватимуть, а й думатимуть про те, як розбудувати Україну. У рамках заходу відбудеться Форум молодіжних патріотичних організацій та ініціатив. Гостей «Бандерштату» чекає насичена програма: інтелектуальні гутірки-дискусії, колоритна та драйвова музика, літературна сцена, низка спортивно-розважальних заходів, дитяче містечко, нічні кіноперегляди, майстер-класи, презентації, виставки, ярмарок, екскурсії.

4. Фестиваль «Трипільські зорі» пройде в Черкасах. Цей проект не комерційний, фестиваль спрямований на збір коштів для учасників АТО. Тож ви не лише зможете насолодитися відпочинком у стилі етно, а й зробити благородну справу (*О. Пасічник*).

А. Об'єднавшись у пари, складіть діалог про те, який із фестивалів (і чому саме його) вам хотілося б відвідати. Використайте неповні речення.

Б. Запишіть діалог.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Урочістий, графіті, несемó, партёр, мерéжа.

Б. Установіть відповідність між частинами прислів'їв.

1	Пташка красна своїм пір'ям,	А	а соловей завершує.
2	Ластівка день починає,	Б	а людина — своїми знаннями.
3	Гарна мати сім'ю на ноги поставить,	В	а в друге вилізе.
4	В одне вухо влізе,	Г	а погана мати родину споганить.

В. Перегляньте експрес-урок «З повагою ... Софія Ротару» (*кома чи тире?*) і поясніть, який знак і чому треба ставити в наведеній етикетній формулі.

«З повагою ... Софія Ротару» (*кома чи тире?*)

Перепишіть діалог і виконайте завдання.

- От і принесли нам лебеді на крилах життя.
- Життя?
- Еге ж: і весну, і життя... Тепер сонце своїми ключами відімкне землю.
- Діду, а які в сонця ключі?
- Золоті, внучку, золоті.
- Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама?
- Що, що, надзигльований?

А. У кінці кожного речення (*у дужках*) запишіть його вид — повне чи неповне.

Б. Запишіть автора й назву твору, з якого взято цей діалог.

В. Складіть і запишіть неповні речення з пропущеним присудком (*два-три*) (*за зразком*).

Зразок. *За селом — ліс.*

§ 25. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

А. Пригадайте й назвіть стилі мовлення.

Б. Який із стилів мовлення (*див. довідку*) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — мистецтво слова.
- 2) *Функція* — вираження почуттів мовців.
- 3) *Форма* — монолог.
- 4) *Мовні особливості* — образність, багатозначність, метафоричність, вияв індивідуальності автора.

Довідка: стилі мовлення: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовний, художній.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У жодній енциклопедії світу не знайти вам цієї Зачіплянки. А вона є, існує в реальності. Без звички навіть трохи дивно звучить: Зачіплянка. Хтось колись тут за щось зачепився. І так пішло. У давні часи було, кажуть, на цьому місці велике село, що робило списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завертали сюди, щоб запитися списками.

З одного краю селища річка блищить, з другого — облуплений собор біліє, старовинний, козацький. Медом акацій пахнуть зачіплянські вулички: Весела, Клиничик, Циганівка. Уночі при місяці більше, ніж удень, уражає тебе оце розкошисте зачіплянське бароко з кетяжистих акацій і виноградного буйнолістя. Усе змінилось, розрослося, переплелось, і в усьому, у єдності всього — гармонія. І самий смисл буття чи не в тому, щоб пити красу цих ночей, жити в мудрій злагоді з природою, знати насолоду праці й поезію людських взаємин.

Міцно спить під запахом акацій Зачіплянка. Грона їх звисають аж до відчинених вікон своїм рясним сріблястим суцвіттям. Не видно ні веранд, ні парканів — усе повите нічними фантазіями акацій, химер'ям тіней. Тиша, сон і цвіт. Щось є чаклунське в таємничості нічного цвітіння, у місячному мареві й тиші цих світлих акацієвих ночей. Усе в спочинку, тільки дихають повно легені неба та височить над селищем собор, чатує зачіплянські сни й сновидіння (*За О. Гончаром*).

А. Визначте тему й головну думку тексту.

Б. До якого стилю належить текст?

В. Чи можна його назвати *описом*? Аргументуйте відповідь.

Г. Поясніть походження назви села.

Ґ. Які ознаки місцевості ви знайшли в описі?

- 2.** Прочитайте опис місцевості й виконайте завдання.

Ми проїхали підземкою аж до Олдерсгейта, а там пройшли трохи пішки й опинилися на місці подій, про які чули вранці. Це був тісний *майданчик, що марно силкувався приховати свою мізерність*. Власне, не майданчик, а малесенький обгороджений клаптик землі, оточений із чотирьох боків бруднуватими двоповерховими цегляними будинками, де *трохи бур'яну й кілька прив'ялих лаврових кущів провадили тяжку боротьбу з димним, отруйним повітрям*. Три позолочені кулі й вивіска з написом «Джейбез Вілсон», що висіла на одному з наріжних будинків, указували на місце, де наш рудочубий клієнт вів своє діло (За А. Конаном Дойлом).

- А.** Знайдіть приклади персоніфікації у виділених словах і прочитайте їх.
Б. Яку роль персоніфікація й епітет відіграють у художньому стилі?
В. Доберіть епітети до поданих слів, утворіть персоніфікацію (за зразком).

Зразок. Хатинка — *Скромна*, але *привітна хатинка сумно поглядала* на *гонористи* кам'яні будинки, що стояли на парному боці вулиці.

Школа, кіоск, міст, дуб, верба.

- 3.** Прочитайте теми для письмового твору-опису. Виберіть одну з них. Напишіть твір-опис місцевості в художньому стилі.

Теми для творів

1. Моє рідне місто (село).
2. Улюблене місце мого міста (села).
3. Місто (село) моєї бабусі.
4. Місто (село), у якому я мрію жити.

Будова твору-опису місцевості

- I. Вступ.
- II. Основна частина.
  1. Походження назви й історія заснування села чи міста.
  2. Опис місцевості:
    - особливості;
    - житлові будинки;
    - рослинність;
    - пам'ятки культури;
    - місця відпочинку;
    - пора року, частина доби.
  3. Відчуття після розлуки.
- III. Висновок (особисті враження).

- 4.** Розгляньте ілюстрацію. Які почуття вона у вас викликала? Опишіть її в художньому стилі.

§ 26. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Пригадайте, що ви знаєте про однорідні члени речення. Прочитайте текст, виконайте завдання до нього.

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою й великим прастарим дубом. Галява скраю переходить у куп'я й очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину — то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гушавини лісу, упадає в озеро, потім, по другому боці озера, знову витікає й губиться в хащах. Саме озеро — тиховоде, укрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Місцина вся дика, таємнича, але не понура, — повна ніжної задумливої поліської краси. Провесна (*За Лесею Українкою*).

- Знайдіть і назвіть однорідні члени речення.
- Яких слів вони стосуються та на які питання відповідають?

Однорідними називають рівноправні члени речення, що відповідають на одне й те саме питання, стосуються одного члена речення й виконують однакову синтаксичну роль.

Однорідні члени речення можуть поєднуватися **сполучниковим** (сполучники + інтонація), **безсполучниковим** (інтонація) і **змішаним зв'язком**. Залежно від типу зв'язку між однорідними членами речення ставлять або не ставлять розділові знаки.

Правило	Приклади
Кома ставиться між однорідними членами речення, якщо вони поєднані безсполучниковим зв'язком: [О, О, О].	<i>В осінньому лісі <u>красуються</u> золоті <u>берези</u>, помаранчеві <u>клен</u>, малинові <u>осики</u>.</i>
Кома ставиться між однорідними членами речення, якщо вони поєднані протиставним сполучником а, але, та (=але), зате, проте, однак : [О, а О].	<i><u>Налетіла не згряя</u>, а ціла <u>хмара граків</u>.</i>
Кома ставиться між однорідними членами речення, якщо вони поєднані повторюваними сполучниками: [і О, і О]; [ні О, ні О]; [то О, то О]; [чи О, чи О]; [чи то О, чи то О]; [не то О, не то О]; [або О, або О]. Зверніть увагу! Якщо частина однорідних членів поєднана безсполучниковим зв'язком, а частина за допомогою сполучників, то кома ставиться між усіма однорідними членами (у тому числі й перед першим сполучником): [О, О, і О, і О].	<i>Низькі хмари <u>сіялися то дощем, то мокрим лапатим снігом</u>.</i> <i><u>Шумить, і шепче, і тривожить</u> зрадливий дощ із-за кутка.</i>
Кома ставиться між однорідними членами речення, уведеними парами.	<i>Природа для людини — <u>джерело мудрості і краси, гармонії і спокою</u>.</i>

Правило	Приклади
Зверніть увагу! Якщо однорідні члени поєднані парними сполучниками не тільки ... , а й ... ; не тільки ... , але й ... ; як ... , так і ... ; хоч ... , але; не стільки ... , скільки ... ; не стільки ... , як ... ; не так ... , як ... , то кома ставиться перед другим компонентом: [як О, так О].	Не так кущі, як гілки дерев <u>ускладнювали</u> <u>пересування</u> лісом.
Крапка з комою ставиться іноді між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в їхньому складі є розділові знаки: [О; О].	Розжарене, червоне <u>сонце</u> <u>низько</u> <u>спустилося</u> ; багряним світлом <u>градо</u> на деревах (Леся Українка).
Тире ставиться між однорідними членами речення з безсполучниковим протиставним зв'язком (на місці ніби пропущеного сполучника а): [О – О].	То <u>не хмара</u> – <u>туман</u> білий хмарою <u>спустився</u> .

Однорідні члени речення вимовляють із перелічувальною або протиставною інтонацією.

Не вважають однорідними членами речення:

- повторювані слова: *Іде Котигорошко тим лісом, іде та й іде* (Нар. тв.).
- стійкі сполуки типу *ні те ні се, ні риба ні м'ясо, і холод і голод, ні туди ні сюди, і так і сяк, ні вдень ні вночі, і сміх і гріх, ні світ ні зоря* та ін.
- дві однакові форми дієслова, одна з яких позначає дію, а друга – її мету: *сяду відпочину* (з якою метою *сяду?*), *піду почитаю* (з якою метою *піду?*).

1. Прочитайте виразно вірш і виконайте завдання. Зверніть увагу на розділові знаки.

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.

Де родились, там вмирають,
Обертаються у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби,
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.

По лісах шумлять потоки,
Смарагдові від трави,
Розпливаючись то в багна,
То в озера, то в стави.

О. Олесь

А. Назвіть однорідні члени речення й визначте їх синтаксичну роль.

Б. Яких слів вони стосуються?

В. Якими частинами мови виражені?

2. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням пізнім дзвоном солов'їним ніжним голосом зозулі вогким одудів гуканням... (М. Рильський). 2. Дорога то спускалась униз то знову підіймалась угору (П. Куліш). 3. Ніч була темна але тиха (І. Нечуй-Левицький). 4. Природа довго боролася шуміла протестувала й не хотіла скоритись (М. Коцюбинський). 5. У садах пахне медом терпкістю густою (О. Ющенко). 6. До чудової пісні Музиканта прислухалися пташки і дерева і квіти (За В. Сухомлинським). 7. Не вітер буря над землею в замети клала білий сніг (Л. Первомайський).

3. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Зацвіли усі діброви і долини і луги (М. Стельмах). 2. Радіють молодій обнові б..рези клени явори (Л. Дмитерко). 3. І барвінком і рутою і рястом квітчає в..сна землю; мов дівчину в з..леному гаї (Т. Шевченко). 4. Дуби ш..рокочолі і тр..мтячі осики гостроверхі ялини і т..ндітні б..різки пр..вітно зустрічали людей. 5. На з..мній кулі ростуть хлібні томатні масляні тюльпанові оливкові суничні кавові д..рева (А. Чала).

- A.** Перепишіть речення, уставте пропущені літери й розставте розділові знаки.
- B.** З'ясуйте, яку синтаксичну роль виконують однорідні члени речення; підкресліть їх.
- B.** Накресліть схеми з однорідними членами речення, як це зроблено в правилах (с. 90–91). Назвіть тип зв'язку між однорідними членами речення (усно).

ЗАУВАЖТЕ!

Кома не ставиться між компонентами усталених сполук типу *і так і сяк, і вдень і вночі, ні туди ні сюди, ні сяк ні так, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо*.

4. Перепишіть текст, дібравши з довідки потрібні однорідні члени речення. Доберіть до тексту заголовки і запишіть його.

Ліс стояв, неначе молода під вінцем, у дорогому білому уборі, якого не вигадас жодна людська думка.

І все те диво ... наскрізь, ... , сипало іскрами, діамантами, ... то різким, то ... світом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятися до тієї пишної картини зими: то був ... , ... , фантастичний сон заснулої землі (І. Нечуй-Левицький).

Довідка: світилося, матовим, переливалось, мрійний, блищало, тихий.

5. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві.
Дубовий Нестор дивиться крізь пальці
на білі вальси радісних беріз.
І сонний гриб в смарагдовій куфайці
дощу напився і за день підріс.

Багряне сонце сутінню лісною
у просвіт хмар показує кіно,
і десь на пні під сивою сосною
ведмеді забивають доміно.
Малі озерця блискають незлісно,
колише хмара втомлені громи.
Поїдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми.

Л. Костенко

- A.** Складіть за мотивами цього вірша міні-твір (*п'ять-шість речень*) у прозовій формі, використавши однорідні члени.
- B.** Доберіть і запишіть заголовок.

ЗАУВАЖТЕ!

Однорідні члени речення можуть бути поширеними, тобто мати при собі залежні слова: *Часом присниться синій барвінок, сивий полин і сум чебрецевий* (В. Стус).

У реченні може бути не один, а два чи більше рядів однорідних членів речення: *Глід, шипшина й терен дикий вмиє без галасу і крику всю поляну оточили, нашорошили голки* (В. Симоненко).

6. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Ще в дитинстві я ходив у трави в гомінливі трепетні ліси (В. Симоненко). 2. Липневий день догорає десь за сутінками височенних дубів і лип палахкотить на золотих банях і сяйно-білих стінах собору (І. Багрянний). 3. Косим ніжним промінням сонця осінь визолотила на деревах листя рясними дощами викупала його тихими ночами і в морозні ранки посріблила його ніжними візерунками інею (Ю. Збанацький). 4. Верби й верболози сіро-зеленим туманом котилися по луку й закривали подекуди воду. 5. Світло хвилями ллється з неба сповняє повітря несито пожира тіні на землі загая їх під дерева куці у гущину (М. Коцюбинський).

- А.** Перепишіть речення й розставте розділові знаки.
Б. Знайдіть і прочитайте ряди однорідних членів речення.

7. Перегляньте експрес-урок «Прийменники *в і на*». Складіть і запишіть два-три речення про ліси України, увівши однорідні члени речення з цими прийменниками.

Прийменники *в і на*

До речі...

Коли ми описуємо людину, тварину чи якийсь предмет, то часто використовуємо займенники **що** і **який**. Останнім часом побутує думка, нібито займенник **що** стосується неживих предметів (*Квітка, що росте на галявині*), а **який** — тільки людей (*То лісничий, який урятував лося від браконьєрів*). Це не так. І **що**, і **який** можна вживати незалежно від істоти чи неістоти, якої вони стосуються. Отже, можна сказати *Квітка, що росте на галявині* й *Квітка, яка росте на галявині*.

Використовуйте ці займенники, щоб уникнути тавтології (небажаного повтору): *Лісничого, що врятував лося, що вибіг із загорожі, нагородили*. Тут можливі два варіанти: *Лісничого, який урятував лося, що вибіг...* і *Лісничого, що врятував лося, який вибіг...*

Між іншим, на місці цих займенників може бути й слово **котрий**, але його використовують рідше.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Чорно́зем, украї́нський, рівни́на, дича́вити, кропива́.

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
мігрувати на Україну
подорожувати по різних країнах
улетіти в теплі краї
найбільш витриваліший
тисяча років тому назад

ПРАВИЛЬНО
мігрувати в Україну
подорожувати різними країнами
полетіти у вирій
найбільш витривалий, найвитриваліший
тисяча років тому

Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. У лісі стежина плуталася поміж купинами кущами осоки. 2. Вода і туман багно і купиння старі корені й перша зелень сплелися тут поміж собою (*Ю. Шилов*). 3. Уночі туман стелиться по землі а вранці розпливається в блакиті (*За О. Копиленком*). 4. Зубри живляться листям гілками корою дерев різними травами (*З енциклопедії*). 5. До їстівних грибів належать сирожки і лисички і опеньки і маслюки (*З журналу*). 6. Рвучкий вітер бушував над лісом і дерева то гули грізно й тривожно то шуміли тихо й приємно (*М. Коцюбинський*). 7. І холод і голод господарювали в темному зимовому лісі.

- А.** Розставте розділові знаки.
Б. Визначте синтаксичну роль однорідних членів речення й підкресліть їх.

§ 27. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і дайте відповіді на запитання.

Паляникова родина

Паляник, і його жінка, і Василина, й усі діти були дуже схожі між собою. У всіх були *чорні тонкі брови, блискуче темне волосся, круглі карі очі*. Але найстарша дочка Василина була на диво гарна. *Широкий високий і білий лоб* блищав проти сонця, неначе біла квітка. *Тонкий рівний ніс* світився на сонці, а пишні, повні та чималі губи виступали вперед, неначе рожевий пуп'янок. На тонкій шиї чорнів шнурок із дукачем і червоніло *дрібненьке добре* намисто. На голові — дві *товсті чорні* коси, перевиті червоними кісниками. Рум'янець, ніжний, ледве примітний, розливався по щоках (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

Дукáч (іст., заст.) — те саме, що *дукат* — жіноча прикраса у вигляді монети.

- Як зміниться текст, якщо вилучити означення?
- Для чого їх ужито в тексті?
- Поміркуйте, чому між виділеними означеннями не стоять коми.

Два або більше означень при означуваному слові можуть бути як однорідними, так і неоднорідними. Між однорідними означеннями, поєднаними безсполучниковим зв'язком, ставиться **кома**.

Означення однорідні, якщо	Приклади
характеризують предмет з одного боку (колір, розмір, матеріал, форма тощо)	<i>Голубі, карі, зелені очі незворушно дивилися на вчителя.</i>
суто позитивні або суто негативні за значенням	<i>У голосі вартового бринять <u>людяні, теплі, співчутливі</u> нотки</i> (О. Гончар).
ужиті в переносному значенні (епітети)	<i>З <u>невлежаного туману</u> вийшов <u>синьоокий, золоточубий вересень</u></i> (М. Стельмах).
перше непоширене (прикметник чи дієприкметник), а друге поширене (словосполучення)	<i>У долині стояв <u>самотній, залишений зграєю</u> лелека.</i>
кожне наступне означення підсилює, уточнює або пояснює попереднє	<i>З <u>особливим, трепетним</u> почуттям батьки ставляться до своїх <u>маленьких</u> дітей.</i>
стоять після означуваного слова	<i>Хода <u>рівна, упевнена</u> видавала в дівчині <u>гімнастку</u>.</i>

Якщо прикметники-означення характеризують предмет із різних боків (між ними не можна поставити сполучник *і*), то вони **неоднорідні** й між ними кома не ставиться: *Невід'ємним атрибутом нового сценічного образу Тіни Кароль є світле хвилясте волосся.*

- 1.** Прочитайте речення. Знайдіть і назвіть однорідні й неоднорідні означення, поясніть уживання розділових знаків.

1. Сенс життя полягає в тому, щоб не зрадити своєї справжньої юнацької мрії (*І. Малкович*). 2. Добро — дуже емке, багатогранне почуття (*Ю. Щербак*). 3. Є така тонка й ніжна, сильна та мужня, недоторканна й незламна річ — гідність людської особистості (*В. Сухомлинський*). 4. Я впевнена, що любов робить людину цілісною, наповненою (*І. Роздобудько*). 5. Успіх не вчить, він тільки переконає розумних наполегливих людей, що вони не можуть програти (*М. Шевчук*). 6. Ви знаєте, як сплять гаї у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*). 7. Виконувати пісню про кохання треба іншим, лагідним голосом.

- 2.** Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Зі шляху обізвалася неголосна доладна пісня (*М. Стельмах*). 2. Увечері дядько Кирило чистий виголений і ясний знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці (*Гр. Тютюнник*). 3. Засліплюють очі хати білі тільки-но розквітлі вишні (*В. Думанський*). 4. Лукаш — дуже молодий хлопець гарний чорнобривий стрункий в очах ще є щось дитяче (*Леся Українка*). 5. Темний осінній вечір стоїть за вікнами (*В. Козаченко*). 6. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (*О. Гончар*). 7. Збирають світлі золоті меди веселокрилі і прозорі бджоли (*М. Рильський*).

ЗАУВАЖТЕ!

Однорідні означення можна поєднати сполучником **і (й)**.

- Поміркуйте, які з наведених означень можна поєднати сполучником **і (й)**: нова/чорна сукня; круглі/квадратні гудзики.

- 3.** Випишіть спочатку словосполучення з однорідними означеннями, а потім — з неоднорідними. Поставте коми між однорідними означеннями.

Тихий спокійний характер; високий дитячий голос; ніжний приємний голос; високий стрункий чоловік; високий рівний лоб; скромна струнка дівчина; чарівний барвистий світ; натренований сильний хлопець; худорлява білява дівчина; висока темношкіра людина; відомий тонкий лірик; широкі блакитні очі; довгий рівний ніс.

- 4.** Прочитавши текст, випишіть речення з однорідними означеннями й поставте, де треба, розділові знаки.

Як з'явився пластилін

Дорогі друзі! Ви мабуть чули цікаві невігадані історії про випадкові винаходи.

Наприклад Джо МакВікер продавав звичайнісінький дешевий засіб для очищення шпалер і заробляв на цьому невеликі гроші. Цей засіб нагадував на дотик м'яку глиняну масу й називався... пластиліном.

Кмітлива молода невістка Джо взяла пластилін у дитячий садок дала погратися ним малим непосидючим дітям і не змогла в них його відібрати. МакВікер звичайно швидко зорієнтувався додав до пластиліну різнокольорових веселих фарб розбавив приємним духмяним ароматизатором і... став заробляти в десятки разів більше (*Т. Ткачук*).

5. Перепишіть текст, уставивши пропущені літери, і виконайте завдання.

Татуюван..я: за і проти

Сучасна молода людина н..впин..о експ..риментує зі своїм тілом, сміливо та свавільно пр..крашає себе ч..слен..и-ми модними татуюван..ями, пірсингом, навіть шрами. Усе для того, аби пр..вернути до себе увагу, бути ор..гінальною, викликати захопл..я, розширити коло спілкуван..я.

Більшість із нас хоч зараз може зробити собі дірку в носі, вусі або ж татуажного симпатичного д..льфіна на пл..чі. Та чи варто к..руватися мінливими гламурними т..нденціями сьогоден..я, поспішати бути в тренді? Адже кожен такий невиважений, спонтанний крок залишатиме на тілі відбиток на все життя. Можливо, краще спершу уважніше пр..слухатися до себе й спробувати збагнути власну ідентичність? (С. Іванюк).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Підкресліть однорідні й неоднорідні означення хвилястою лінією.
- В. Дайте відповідь на поставлене в кінці тексту запитання (усно).

6. Прочитайте відомості з журналу й виконайте завдання.

Руслана

Співачка, піаністка, диригент, танцюристка

1. Карі глибокі очі.
2. Густе каштанове волосся.
3. Нестримний, запальний характер.
4. Серед захоплень — сучасні екстремальні види спорту.

Рецепт успіху від Руслани

1. Робити свою улюблену справу.
2. Робити це віддано, чесно й безкорисливо.
3. Навчитися думати й сприймати Україну як державу, за яку ми відповідальні.

- А. Знайдіть означення й з'ясуйте, однорідні вони чи неоднорідні (усно).
- Б. Складіть і запишіть три речення про співачку Руслану, використавши однорідні й неоднорідні означення.

7. Складіть і запишіть два-три речення про те, як досягти успіху. Використайте іменники *мрія, праця, людина, успіх*, дібравши до них однорідні означення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Пóдруга, фаховíй, підлітковíй, ра́зом, чарівні́й.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
на смак і колір товариша нема
притримуватися правил
умішуватися в чужі справи
кормити завтраками
оточуюче середовище

ПРАВИЛЬНО
на колір і смак товариш не всяк
дотримуватися правил
утручатися в чужі справи
годувати обіцянками
навколишнє середовище

В. Перегляньте експрес-урок «Як сказати українською «*востребованный, косноязычный, томный*»?». Підготуйте коротке усне повідомлення про українські відповідники цих слів.

Як сказати українською «*востребованный, косноязычный, томный*»?

До речі...

Слова *усмішка* й *посмішка* розрізняються відтінками значення.

Слово **посмішка** в основному своєму значенні пов'язане з поняттям глузування, кепкування, до нього пасують епітети *іронічна, скептична, глузлива* тощо. За лексичними нормами української мови з епітетами *м'яка, ласкава, приємна, привітна* вживаємо слово **усмішка** (О. Пономарів).

- Поміркуйте, у якому з речень на місці крапок треба вставити слово *усмішка*, а в якому — *посмішка*.

Вогонь зіниць від слова не ожив,
у ... ховається осуда:
— А що, з твоїх ліричних міражів
багато хліба в нашім домі буде? (Г. Чубач).

Мене здаля, як сонце, гріє ... сонячна
твоя (О. Олесь).

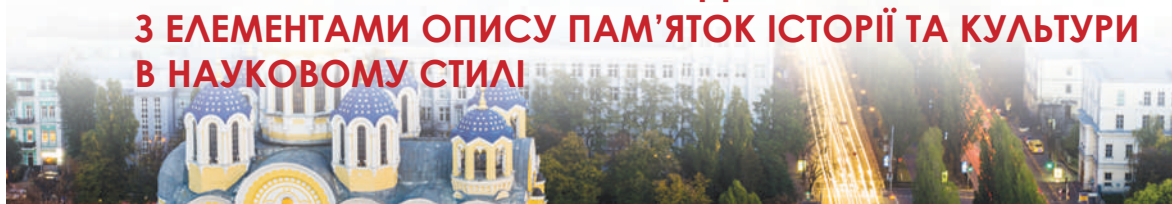
Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Молода господиня пройшла по двору. Чорна довга її коса непорушно лежала на спині (Г. Тютюнник).
2. Хлопці жевжиками просуваються між дорослими й безперестанку кричать дзвінками веселими голосами (В. Винниченко).
3. Сухий колючий вітер зірвав з отаманової щоки солону сльозу (Ю. Мушкетик).
4. Захар глядів на молоду пару ясними радісними очима (І. Франко).
5. Я на гору круту крем'яную буду камінь тяжкий підіймать (Леся Українка).
6. Нас у цю мить огортає інше тремтливе відчуття ніжності (О. Купрій).
7. Рівний залитий сонцем степ одразу принишк (О. Гончар).
8. Оспіваний поетами рідний Київ найбільш чарівний навесні.
9. Самотня рясно вкрита білим цвітом вишня нахилилася біля ставу (І. Коваль).

Жéвжик — 1. Вертлява, рухлива людина легковажної вдачі, що любить похизуватися.
2. Те саме, що горобець.

§ 28. ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Пригадайте ознаки кожного типу мовлення (опис, розповідь, роздум).
Б. З наведених ознак виберіть ті, що властиві опису.

Повідомлення про події, словесне зображення предмета, міркування над чимось, послідовність загальних і часткових ознак.

- В.** Який із стилів мовлення (*див. довідку*) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — наука, техніка, освіта.
- 2) *Функція* — пізнання та інформування мовців.
- 3) *Форма* — монолог.
- 4) *Мовні особливості* — точність, логічність, інформативна насиченість, об'єктивність викладу.

Довідка: стилі мовлення: публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній, розмовний.

- 1.** Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Текст 1. Софія Київська (Софійський собор) — християнський собор у центрі Києва, пам'ятка української архітектури та монументального живопису дев'ятого–вісімнадцятого століть, одна з небагатьох уцілілих споруд часів Київської Русі, одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи.

Собор, розташований на території Софійського монастиря, входить до Національного заповідника «Софія Київська» (крім собору, до нього належать Золоті ворота, Андріївська церква, Кирилівська церква в Києві та Судацька фортеця).

Софійський собор свого часу був однією з найбільших будівель. Загальна ширина храму — 54,6 м, довжина — 41,7 м, висота до zenіту центральної бані — 28,6 м. Він має п'ять нав, завершених на сході апсидами, увінчаний тринадцятьма куполами, що утворюють пірамідальний силует. Собор оточений із трьох боків двома рядами відкритих галерей (*З енциклопедії*).

Текст 2. Собор стоїть над світом у задумі, один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі. Вона мовби зачаклована видом собору, заслухана німою музикою його округлих гармонійно поєднаних бань, наростаючих ярусів, його співучих ліній.

Уночі собор ніби ще величавіший, ніж удень. Один із тих велетів тисячолітніх, що розкидані по всій планеті, — то мов похмурі цитаделі стоять із щілинами вікон-бійниць, то стрілчастими шпилями десь черкаються хмар, то в розлогих опуклостях бань відтворюють образ неба... Серед людських поколінь, серед текучих віків височать незрушно, оклежавши себе символами-оздобами, кам'яними химерами, укарбувавши в собі пристрасті епох (*За О. Гончаром*).

- А.** У якому стилі написаний кожен текст?
Б. Знайдіть у тексті наукового стилю приклади термінів, нейтральної лексики, речень із прямим порядком слів.
В. Знайдіть у тексті художнього стилю приклади епітетів, порівнянь і персоніфікацій.

2. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Володимирський собор

Володимирський собор вражає своєю красою й величністю. Він побудований у візантійському стилі на зразок давньоруських храмів доби князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Безпосередній нагляд за будівництвом було доручено Олександрю Беретті. У 1882 році двадцятилітнє будівництво Свято-Володимирського собору завершилося.

Перед очима постає шестистовпний храм із трьома апсидами, увінчаний сімома куполами. Ширина будови — 30 метрів, довжина — 55 метрів, а висота разом із хрестом — 49 метрів. На фасаді будівлі збереглася мозаїка, виконана художником Олександром Фроловим. Масивні бронзові двері головного portalу прикрашають литі рельєфи із зображенням князя Володимира Великого й княгині Ольги.

У Володимирському соборі зберігаються мощі великомучениці Варвари, для яких у вісімнадцятому столітті виготовив реліквіяр (місце, де знаходяться мощі) київський золотар Самійло Ростовський, а також мощі святителя Макарія.

Славу пам'ятки культури й архітектури соборові принесли й унікальні розписи. Образ Богоматері виконаний у позолоченому напівсвітлі на світло-блакитних хмарах, освітлюваних зорею. Вікторові Васнецову належить розпис головної нави собору, у якій значне місце, крім релігійних сюжетів, займають історичні композиції «Хрещення Русі», «Хрещення Володимира», портрети канонізованих святих. У розписі собору також брали участь Михайло Врубель, Павло Сведомський. Оздоблювали собор мозаїками й майстри з Венеції. Інтер'єр храму прикрашає світло-сірий мармуровий іконостас. Також із мармуру викладено й мозаїчну підлогу собору.

На будівництво храму збирали кошти по всій країні. Володимирський собор присвячений хрестителю Русі — святому князю Володимиру. 2016 року виповнюється 120 років від дня освячення собору (За Д. Степовиком).

Портал — архітектурно оформлений вхід до монументального будинку, переважно громадського призначення.

Рельєф — скульптурне зображення на площині.

Нава — частина архітектурної споруди — християнського церковного приміщення.

Канонізований — церквою зарахований до святих.

Іконостас — стіна зі вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від основної частини.

- Що виражає заголовок — тему чи головну думку? До якого стилю належить текст?
- Прочитайте текст удруге. Виберіть описи зовнішньої і внутрішньої частини собору.
- Складіть план вибіркового переказу.
- Перекажіть текст за планом. Скористайтеся пам'яткою.

Пам'ятка

Як працювати над вибірконим переказом

- Прочитайте текст.
- З'ясуйте значення нових слів.
- Визначте тему й головну думку тексту.
- Знайдіть у тексті частини, необхідні для розкриття теми переказу (випишіть або максимально запам'ятайте їх).
- Продумайте композицію переказу й тип мовлення.
- Складіть план переказу.

§ 29. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення й визначте, чи відрізняються вони інтонаційно.

До Червоної книги України занесені їжак вухатий, ховрах європейський, заєць-біляк, горностай, зубр європейський та ін.

До Червоної книги України занесені такі звірі: їжак вухатий, ховрах європейський, заєць-біляк, горностай, зубр європейський та ін.

Б. У якому місці змінюється інтонація і як саме?

В. У зв'язку з чим у другому реченні змінилася інтонація?

Узагальнювальне слово — назва, що охоплює всі перелічувані в реченні предмети, ознаки, дії чи обставини (вони є однорідними членами). Значення узагальнювального слова розкривається через однорідні члени речення: *Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі* (Б. Олійник).

Узагальнювальними словами здебільшого бувають **займенники** (*усе, усі, ніхто, ніщо*) і **прислівники** (*всюди, скрізь, ніде* та ін.), рідше — **словосполучення**. Узагальнювальні слова є тим самим членом речення, що й однорідні члени.

Розділовий знак	Правило	Приклади
двокрапка	після узагальнювального слова перед однорідними членами речення (після узагальнювального слова можуть стояти слова як-от, а саме, наприклад ; у такому разі перед цими словами треба ставити кому, а після них — двокрапку)	<i>На дубових пеньках борсук в'ялить і сушить різну здобич: мишей, вужів, жаб, ящірок, черв'яків</i> (П. Стефаров). <i>Легко піддаються дресуванню службові собаки, як-от: вівчарки, сенбернари, доги, ротвейлери</i> (З дит. енциклопедії).
тире	після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом	<i><u>Кабанам, лисицям, оленям</u> — усім доводиться пристосовуватися до зими.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Якщо однорідними членами, що стоять після узагальнювального слова, речення не закінчується, то перед ними ставиться двокрапка, а після них — тире: *Усяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві* (О. Довженко).

Часто узагальнювальним словом бувають **родові** поняття, а однорідними членами — **видові**: *Легко піддаються дресуванню службові **собаки**: вівчарки, доги, ротвейлери*. У жодному разі в однорідний ряд не можна вводити слова, що означають і **родові**, і **видові** поняття: *Ми дресируємо вівчарок, догів, **собак**, ротвейлерів*.

1. Прочитайте ряди слів. Знайдіть і назвіть узагальнювальні слова. Складіть із ними речення (*усно*).

1. Ведмеді, олені, дичина, кабани, зайці.
2. Верхові, породи коней, запряжні, ваговози.
3. Ссавці, вовки, лисиці, рисі, борсуки.
4. Кінь, собака, кіт, корова, свійські тварини.
5. Мисливські собаки, такса, хорт, борза, лайка.

2. Перепишіть речення й поставте розділові знаки.

1. Коні водилися в нас різні хитрі й недобрі нещасливі й ображені перелякані й стурбовані. 2. Дід розмовляв із кіннями з телятами з травами зі старою грушею і дубом з усім живим. 3. Унаслідок такої діалектики природи качки курочки чайки все наше птаство впізнавало Тихона ще здалека й ховалось у воду під латаття. 4. Дід шкодував що вже в лісах рідко траплялися дикі звірі їжак заєць тхір вовк (*За О. Довженком*).

3. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Текст 1. Крокодили наповнюють свої шлунки навіть камінням. До раціону крокодила входять різні тварини: черепахи, жирафи, буйволи й навіть леви. Каміні ж допомагають усю цю їжу перетравити.

Текст 2. У Парижі, у Берліні, у Борго-Сан-Лоренцо — у багатьох містах установлено пам'ятники собакам за їх заслуги. Сенбернару Баррі, що врятував під час снігових заметів в Альпах сорок чоловік, — пам'ятник у Франції. Собаці-поводирю сліпих — у Німеччині. В Італії — пам'ятник собаці Вірному, який 14 років щовечора ходив до поїзда зустрічати господаря, який загинув на війні.

Текст 3. Перший у світі цирк-дельфінарій був організований у 1946 році у Флориді (США). Дельфіни тут швидко навчилися дивувати: високо вистрибувати з води, пролітати крізь кільце, гратися м'ячем, бити у дзвін і навіть співати. Зараз такі дельфінарії є в багатьох країнах світу.

- А.** З кожного тексту виписіть речення з узагальнювальним словом і однорідними членами речення.
- Б.** Прокоментуйте розділові знаки у виписаних реченнях.

До речі...

Як уже було сказано вище, в однорідний ряд не можна вводити слова, що означають і родові, і видові поняття. Проте письменники іноді свідомо припускаються цієї помилки для створення комічного ефекту. Уважно прочитайте уривок із твору Остапа Вишні й знайдіть поміж однорідних членів речення логічну помилку, яка слугує тут художнім прийомом.

Захряс майдан... Захряс возами, бідами, кіннями, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, чобітьми, цукерками, пряниками, квасом, пивом, гребінками, косами, шкірами, ременем, чавунами, прядивом, хустками, полотном, дьогтем, сорочками, спідницями, килимами, щетиною, діжками, рогами, майками, воском, медом, малясом, таранею, оселедцями, колесами, ходами, склом, яйцями, пирогами, салом, м'ясом, ковбасою, смаженою рибою, ряднами, скринями, гвіздками, молотками, свиньми, крамарями, циганами, людьми, дітьми і сліпцями...

...І все це ворухиться, дихає, курить, говорить, кричить, лаєтьса, мукає, мекає, ірже, ігигикає, ремигає, позіхає, хреститьса, божитьса, запрягаєтьса, пахне, кудкудакає, квочке, смалить одне одного по руках, грає на гармонію, на скрипку, причитує, п'є квас, їсть тараню, «будькає», лускає насіння й крутиться на каруселі...

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Рись

Під старою сосною простяглася, гріється проти сонечка рись. Вона чує, як перепурхують із дерева на дерево всякі пташки: рябчик, синиця, сорока. Маленьке пухнасте рисеня видерлося на спину рисі. Потягується, воркоче стара рись, грається з маленьким веселим рисеням.

Уночі вирушає рись по здобич, нечутно крадеться під розлогими деревами: під ялинами, соснами й осиками. Ні зайчисько-біляк, ні старий тетерук чи важкий глухар, ні сонний лякливий рябчик — ніхто не втече від гострих пазурів розбійниці-рисі.

Багато шкоди заподіює в лісі рись (За І. Соколовим-Микитовим).

- А. Знайдіть і прочитайте речення з однорідними присудками.
- Б. Знайдіть і прочитайте речення з неоднорідними означеннями.
- В. Випишіть речення з узагальнювальними словами й однорідними членами, усно поясніть уживання розділових знаків.

ЗАУВАЖТЕ!

Перед однорідними підметами **дієслово-присудок** може стояти як у множині, так і в однині: У дворі **бігає кіт і собака** і У дворі **бігають кіт і собака**. Після однорідних підметів **дієслово-присудок** бажано ставити в множину: **Кіт і собака бігають у дворі**.

Не можна вживати один додаток з однорідними присудками, що вимагають від нього різних відмінкових форм. Порівняйте:

НЕПРАВИЛЬНО

Ми любимо й пишаємося рідним краєм.

ПРАВИЛЬНО

Ми любимо рідний край і пишаємося ним.

Присудок любимо вимагає знахідного відмінка (кого? що?) — *край*, а в реченні, що ліворуч, додаток стоїть в орудному відмінку (ким? чим?), тож виходить, що любимо *краєм*.

5. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Накресліть схеми речень (за зразком).

Умовні позначки для схем:
[УС] — узагальнювальне слово;
○ — однорідні члени речення;
— — інші члени речення.

Зразок. Диких звірів в Україні можна зустріти скрізь: у лісах, на луках, на узбережжях водойм, у садах і парках.

___ [УС]: ○, ○, ○, ○ і ○.

1. Дрібними горіхами насінням грибами різними харчами запасуються з осені хазяїновиті білочки.
2. Кажани живляться нічними комахами жуками метеликами комарами.
3. Своє гніздо в дуплах дерев білочка вистеляють сухими стеблами трав мохом пір'ям.
4. Миші охоче гризуть не тільки зерно й насіння а й інші предмети книжки килими меблі картини.
5. Чорницями суницями яблуками виноградом такими вітамінами не забуває ласувати лисиця (З книжки «Світ-дивосвіт України»).

До речі...

Будьте уважними: слова *чорниця* й *черниця* — пароніми. **Чорниця** — ягода, **черниця** — представниця релігійної громади, що прийняла постриг і дала обітницю вести аскетичне життя відповідно до монастирського статусу.

6. Перебудуйте речення, увівши узагальнювальні слова. Запишіть утворені речення й розставте розділові знаки.

1. Справжніми друзями людини стають коти собаки кролики хом'яки. 2. Свійські тварини дають людям молоко м'ясо шкіру вовну пух. 3. Вони перевозять вантажі несуть сторожову службу допомагають обробляти землю беруть участь у спортивних змаганнях.

7. Складіть і запишіть по два речення про тварин вашого міста (села, селища) за поданими схемами.

1. __ [УС] : О, О та О.
2. О, О, О – [УС] __.
3. [УС] : О, О, О і О – __.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Олень, ка́мбала, осетёр, тетеру́к, гу́сениця.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кормління коней у питомнику заборонене
вище жирафа
четвероногий друг
гарний вид із вікна
багаточисленні випадки

ПРАВИЛЬНО
годування коней у розпліднику заборонено
вищий за (від) жирафа
чотириногий друг
гарний краєвид із вікна
численні віпадки

В. Перегляньте експрес-урок «Середовище не буває оточуючим!». Складіть речення з однорідними членами й узагальнювальним словом, використавши почутий матеріал.

Середовище не буває оточуючим!

Перепишіть речення, уставивши пропущені літери й розділові знаки. Підкресліть головні й другорядні члени.

1. З високої сокорини ворона бачила все курінь людей пташок у лісі і бездоган..о вгадувала наближен..я дощу. 2. З телям з поросятами курми голубами гусьми з усією живніст..ю грався Пірат. 3. Пес любив допомагати по господарству й виконував усяку роботу носив з городу огірки складав їх у саду на одну купу випивав зайві курячі яйця (За О. Довженком). 4. Усе навколо дерева птахи люди сповнен..е веснян..ої пружної нестримної сили (В. Собко). 5. Кріт носить у нору лише потрібні рослини дубове лист..я стебла материнки квіти конюшини. 6. В Україні вовки водяться в різних місцевостях на Поліс..і у Карпатах у степах і в лісостеповій зоні. 7. Олені полюбляють різну їжу жолуді горішки ліщини гриби трав'яністі рослини лісові плоди лишайники (О. Коваленко).

До речі...

Про тварин, що живуть при людях, українською мовою правильно казати *свійські* (на відміну від диких). А *домашній* — це той, що стосується дому та людей і речей у ньому; той, що відбувається вдома (О. Пономарів). Отже, коти й собаки — не домашні, а *свійські* тварини. **Домашніми** можуть бути, наприклад, капці.

§ 30. ЗВЕРТАННЯ НЕПОШИРЕНІ Й ПОШИРЕНІ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ЗВЕРТАННЯМ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Виразно прочитайте вірш.

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
По-українськи привітатись?
Чи всі вітання наші гречні,
Теплом зігріті і сердечні?
А є ж і тут чудесні форми,
Питомі українські норми:
Шановні і вельмишановні,
Панове і товариші!
А побажання — шани повні,
Бо теплі, щирі, від душі.
А в спілкуванні людям личить
Те, що народ від серця зичить:
Здорові будьте, як вода,

Багаті будьте, як земля,
Веселі будьте, як весна!
І ви, добродію, і пане,
Військовий — пане капітане.
І ви, добродійко, і панно.
(Хіба звучить не бездоганно?)
Й звертання кожне не єдине:
І господарко, й господине!
Звучить яскраво і ласкаво.
Але чому? Для вас цікаво?
Тому, що ввічливо, пристойно,
Велично, гідно і достойно!

Д. Білоус

Б. Доберіть синонім до слова *гречний*.

В. Дайте відповіді на запитання.

- Що таке *етикет*?
- Які ви знаєте правила етикету?
- Що таке *мовний етикет*?
- Чи дотримуєтесь ви правил поведінки під час спілкування?
- Що таке *звертання*?
- Якими словами Д. Білоус радить звертатися до людей?

Звертання — це слово або словосполучення в реченні, що називає особу (іноді — неживий предмет), до якої звертаються: *Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці* (Нар. пісня). *Зоре моя вечірняя, зійди над горою* (Т. Шевченко).

За допомогою звертання можна висловити певне ставлення до співрозмовника: — *Федюшко, дороженький, не сердься на мене* (В. Чемерис).

Звертання виражається іменником у формі кличного відмінка. Воно не є членом речення. Роль звертання можуть виконувати й інші частини мови, ужиті в значенні іменника: *Спи, мій малесенький, поки є час* (Леся Українка).

Звертання може бути:

непоширене: *Не треба сліз, не хмур, кохана, брови й не схиляй лице своє сумне* (В. Сосюра).

поширене: *Бідна волошко, чому ти у житті, а не на клумбі волієш рости?* (М. Рильський).

Звертання обов'язково відокремлюють на письмі з обох боків комами. Якщо звертання стоїть на початку речення, то при окличній інтонації після нього ставлять знак оклику, а наступне слово пишуть з великої літери: *Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє* (В. Симоненко).

Не відокремлюються комами слова **о**, **ой**, якщо вони виступають у ролі підсилювальної частки: *О слово! Будь мечем моїм!* (О. Олесь).

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Учітєся, брати мої, думайте, читайте (*Т. Шевченко*). 2. Ти звідки, пісенько весела, до мене пташкою прийшла? (*Д. Загул*). 3. Ти знов прийшла, моя печальна музо (*Л. Костенко*). 4. Чи знаєш ти, хлопче, якого коня тобі серед поля вготовила доля? (*Б. Олійник*). 5. Пробудіться, орли сизі, славні козаченьки, заверніть колишню славу України-неньки (*В. Чумак*).

А. Назвіть непоширені й поширені звертання.

Б. Знайдіть і прочитайте речення, у яких звертання використано ще й для підсилення емоційного забарвлення.

2. Прочитайте слова й виконайте завдання.

Дарина, сестриця, Юлія, чайка, вовк, Уляна, учитель, юнак, козак, охоронець, Богдан, Богдана, жінка, Андрій, дядько, хлопець, Інна, їжак.

А. Утворивши форму кличного відмінка, запишіть іменники в три колонки: у першу — із закінченням *-е (-є)*; у другу — із закінченням *-у (-ю)*; у третю — із закінченням *-о*.

Б. У яких словах при творенні кличного відмінка відбулося чергування приголосних?

В. З двома словами кожної колонки складіть і запишіть речення. Поясніть розділові знаки в записаних реченнях.

ЗАУВАЖТЕ!

Утворюючи від людських імен форму кличного відмінка, керуйтеся правилами, які ви вивчали в 6 класі.

Чоловічі імена		Жіночі імена	
тверда група <i>-е</i>	м'яка група <i>-ю</i>	тверда група <i>-о</i>	м'яка група <i>-є</i>
<i>Володимире</i> <i>Олександрє</i> <i>Богданє</i>	<i>Аркадію</i> <i>Олексію</i> <i>Сергію</i>	<i>Наталко</i> <i>Галино</i> <i>Ольго</i>	<i>Наталіє</i> <i>Маріє</i> <i>Майє</i>

Чоловічі імена на *-а* у формі кличного відмінка мають закінчення *-о*: *Миколо, Микито, Олексю*, а іншомовні імена на *г, к, х* — закінчення *-у*: *Людвігу, Фрідріху, Рюрику*. Ім'я *Олег* має дві нормативні форми: *Олегу, Олеже*.

Зверніть увагу: правильно написати не *Ігорє* (ця помилка наявна в чинному «Українському правописі»), а *Ігорю*, бо це іменник м'якої групи.

Пестливі жіночі форми мають закінчення *-ю*: *Галю, Надю, Валю, Настусю* (але *Настє, Катрє*).

3. Доберіть потрібні звертання з довідки, поставивши іменники у форму кличного відмінка. Відновлені прислів'я запишіть, усно поясніть їх зміст.

1. Їж, ... , мати ще підкине. 2. Куме, ... , не будьте свинею! 3. З Богом, ... , як тебе люди хотять. 4. Сиди, ... , бо ще рано. 5. На тобі, ... , що мені не гоже. 6. Хапай, ... , поки тепле. 7. Засмієсь, ... , дам копійку! 8. Терпи, ... , отаманом будеш. 9. Тікайте, ... , бо біда суне. 10. Гуляй, ... , я до тебе, а ти до мене.

Довідка: Андрей, Семен, козак, Парася, Петро, Тетяна, кум, небіж, Матвійко, Мартин.

До речі...

Звертання до абстрактних понять, предметів і явищ, осіб, які не можуть бути безпосередніми учасниками подій, називають **риторичними**. Їх використовують для посилення образності, виразності й емоційності мовлення: *Веди мене, мелодіє, веди* (М. Фішбейн).

4. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Світе ясний Світе тихий Світе вольний несповитий За що ж тебе світе-брате в своїй добрій теплій хаті оковано омурано. 2. Погибнеш згинеш Україно не стане знаку на землі а ти пишалася колись в добрі і розкоші! Вкраїно Воскресни мамо! 3. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий! Багато ти батьку у море носив козацької крові; ще понесеш друже! 4. Місяцю мій ясний З високого неба сховайся за гору бо світу не треба. Сховайся ж за гору; сховайся мій друже щоб не довелось на старість заплакати. 5. Сонце пресвятеє на землю радість принесло і людям і землі моєї туги-нудьги не розвело. Святий огнений господине Спалив еси луги степи спалив і князя і дружину спали мене на самоті! (Із тв. Т. Шевченка).

- A.** Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.
- B.** Визначте риторичні звертання. Знайдіть односкладні речення, укажіть їх види (усно).
- B.** Як через персоніфіковані звертання передається зв'язок поета з рідною землею, з Усесвітом?

5. Прочитайте текст. Пригадайте, з якого твору цей уривок. Випишіть речення зі звертаннями.

— От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванькоо-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і на решті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду (В. Нестайко).

6. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Жінко (жінчино, дівчино, тьотю, папаня, батя і под.), ви виходите? З морозивом, вийдіть з автобуса. З дитиною, сідайте. З кошиком, не порвіть мені панчохи. У зеленому, пройдіть уперед. Кучерявий, прохось уперед. Синьоока, дозволь пройти. Ти, не штовхайся. Задня площадка, пройдіть уперед. Серединка, потісніться. Передня площадка, звільніть прохід. Пане (шановний пане, добродію, пані, шановна пані, добродійко), ви виходите на наступній зупинці? Юначе (хлопче, козаче, сину, доню, дітки, малюки), дозволь (дозвольте) пройти. Ви виходите на наступній зупинці? Пасажири (шановні пасажирки, пасажире, шановний пасажире, пасажирко, шановна пасажирко), будь ласка, пройдіть уперед.

- A.** Назвіть форми звертання, що порушують мовний етикет, свідчать про низьку культуру спілкування.
- B.** Поясніть, як потрібно звертатися до незнайомої людини в транспорті. Від чого залежить вибір форм звертання?
- B.** Випишіть нормативні форми, за допомогою яких треба звертатися до незнайомих людей.

7. Розгляньте ілюстрації. Відповідно до зображених ситуацій складіть діалоги, уживаючи потрібні форми звертань.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Полта́вщина, прі́ятель, я́ловичина, старі́й, беремо́.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
відправити по пошті
називати по прізвищу
я переписувався з її братом
він поступив невірно
носити ім'я

ПРАВИЛЬНО
відправити поштою
називати на прізвище
я листувався з її братом
він зробив (учинив) неправильно
мати ім'я

В. Перегляньте експрес-урок «Приймати участь чи брати?» і за почутим правилом утворіть форми кличного відмінка імен усіх ваших однокласників.

Приймати участь чи брати?

Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

1. Голубонько мила не сердься читаючи скарги мої (Д. Загул). 2. Заворожи мені волхве... (Л. Костенко). 3. Припливайте до колиски лебеді як мрії опустіться тихі зорі синові під вії. 4. Можна все на світі вибирати сину вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 5. Дяка щирая тобі ніченько-чарівниченько що закрила ти моє личенько. 6. Ви щасливі високії зорі все на світі вам видко звисока (Леся Українка). 7. Рідна мати моя ти ночей не доспала (А. Малишко).

До речі...

Займенники **ти** і **ви** не можуть бути звертаннями, вони виконують роль присудка. З якого віку треба звертатися до незнайомих людей на **ви** й коли це слово треба писати з великої літери, ви дізнаєтеся, переглянувши експрес-урок «З якого віку треба звертатися на **ви** до незнайомців?»

З якого віку треба звертатися на ви до незнайомців?

§ 31. ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПОВТОРЕННЯ

А. Пригадайте, які ви знаєте типи мовлення. Із запропонованих ознак виберіть ту, що властива опису.

- Послідовний виклад подій, фактів, явищ;
- хід міркувань мовця, його ставлення до світу, людей, враження від них;
- враження автора від довкілля, змалювання ознак і властивостей зображуваних предметів.

Б. Який із стилів мовлення (*див. довідку*) має такі ознаки?

- 1) *Сфера використання* — громадсько-політичне життя.
- 2) *Функція* — інформування та вплив на читачів (слухачів).
- 3) *Форма* — монолог (діалог).
- 4) *Мовні особливості* — використання суспільно-політичної лексики, емоційно-забарвлених слів, риторичних запитань, вигуків, повторів.

Довідка: стилі мовлення: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний.

В. Пригадайте, як працювати над вибіркоvim переказом.

- Прочитайте текст і виконайте завдання. За потреби зверніться до словника.

Острів Хортиця

Пронизана непереможним козацьким духом Хортиця, розкинувши свої володіння на однойменному острові посеред широких вод Дніпра, символізує волю українського народу. Острів Хортиця — це Національний заказник. Завдяки музеям, історико-культурним комплексам, панорамам та історичному надбанню він відображає історію Хортиці ще з незапам'ятних часів, зокрема її найбільш яскравий і важливий козацький період, коли острів був колискою Запорозької Січі. Історичне минуле Хортиці зумовлене її розташуванням і численними природними багатствами.

Острів оточений скелями, порогами, більш мілкими островами, які обрмовує нестримна стихія води. Так ось із чого писав Тарас Шевченко свої відомі рядки: «Рече та стогне Дніпр широкий...»

Це найбільший острів на Дніпрі. Неповторним його робить рідкісне поєднання на одній території різноманітних природних комплексів і цілинних степів, байрачних і плавневих лісів, наскельної рослинності, рідкісних видів рослин, пам'яток геології. Серед головних принад острова — давнє святилище, якому понад 4000 років, його згадував у своїх нотатках візантійський імператор Константин Багрянородний.

Уявіть острів завдовжки 12 кілометрів, де на півночі височіють Три Стовпи — скелі Диван, Похилий і Середній. Стовпи з давніх часів вважаються воротами, входом на Хортицю. Зараз ці

гранітні скелі заввишки до 35 метрів уподобали альпіністи. У південному напрямку скелі поступово переходять у плавневу частину з мальовничими балками та степом. У шістнадцятому столітті там були розташовані добре укріплені воєнні табори (січі), курені, церкви (козаки були віруючими християнами), пізніше було закладено верф, де козаки й майстри під керівництвом віце-адмірала Н. А. Сенявіна збудували веслувальну флотилію. Хортиця — унікальна історична й археологічна пам'ятка.

У музеї українського козацтва представлено Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ», де інсценовано житло та господарські споруди козаків, укріплення з гарматами, курені й багато іншого, що, без сумніву, допоможе відчувати атмосферу тих часів. А панорами боїв і зборів козаків виконано до найтонших дрібниць.

На південно-східній частині острова — Фольклорно-етнографічний кінний театр «Запорозькі козаки», де проводяться кінні спектаклі, вистави, що демонструють козацькі убранства, ремесла, бої на шаблях.

На території музею також можна побачити залишки автентичних укріплень, предмети побуту, монети, зброю, гармати. Стародавні кургани, скіфські плити, кам'яні композиції просто неба влаштовані так тонко й ненав'язливо, наче до цього їх ніхто й пальцем не чіпав.

Ті, хто люблять природу, віднайдуть на острові рідкісні рослини, багатвікові дерева, столітню дику грушу, стародавні дуби, татарський клен, чорну та сріблясту тополя, соснові ліси, що разом налічують приблизно 960 видів. Переважно в байраках водиться понад 30 видів тварин: косулі, вепри, лисиці — і майже 120 видів птахів, як-от: коршаки, чаплі тощо.

Відвідавши Хортицю, ви доторкнетесь до славного минулого України, побачите природу в її первісній красі й переконаєтеся, що козацькому роду таки нема переводу! (За В. Чабаненком).

Автентичний — справжній, дійсний. Який походить із першоджерела, відповідає оригіналові.

Верф — сукупність споруд на березі річки, моря та ін., де будують і ремонтують судна.

Закáзник — місце тимчасової заборони полювання.

Кóмплекс — сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле.

Панорáма — вид на місцевість згори, на далекий простір.

Плáвні — заболочені, порослі вологолюбною рослинністю низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

- А.** Виділіть у тексті частини, що належать до різних типів мовлення (розповіді й опису).
- Б.** Складіть план опису.
- В.** Напишіть вибіркового переказ тексту, увівши детальний опис острова.

ЗАУВАЖТЕ!

Запорозький і **запорізький** — фонетичні варіанти того самого слова. *Запорозький* здебільшого вживають на позначення реалій давніх часів: *Запорозька Січ*, *Військо Запорозьке*. Прикметником *запорізький* називають сучасні предмети, поняття: *Запорізька загальноосвітня школа № 100*, *запорізькі вулиці*.

§ 32. ВСТАВНІ СЛОВА (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення з виділеними словами й без них.

1. **На жаль**, чудес на світі не буває. 2. **Кажуть**, мудрість приходить із роками. 3. Сонця, **мабуть**, сьогодні буде мало. 4. **Може**, то птахи приносять на своїх крилах весну?

Б. Яку роль, на вашу думку, відіграють виділені слова в реченнях?

Вставні слова, словосполучення й речення виражають особисте ставлення мовця до сказаного, повідомляють про джерело інформації, пов'язують між собою думки чи привертають увагу до змісту речення: *І, **може**, тоді завітає та доля жадана до нашої рідної хати* (Леся Українка).

Вставні слова, словосполучення й речення не є членами речення, тому й не пов'язані граматично ані з головними, ані з другорядними членами речення.

В усному мовленні вставні конструкції виділяють **паузами**, а на письмі відокремлюють **комами**: *Десь, **кажуть**, є гора, де не співають птиці...* (Л. Костенко).

Групи вставних конструкцій за значенням

Значення вставних конструкцій	Найуживаніші конструкції	Приклади
упевненість чи неупевненість	<i>безумовно, безперечно, без сумніву, справді, певна річ, ясна річ, правду кажучи, щоправда, здається, певно, мабуть, може, очевидно, сподіваюся</i>	<i>Чи, може, це приснилось нам купання в річці Геракліта?</i> (Л. Костенко).
емоційна оцінка (задоволення чи незадоволення) мовця	<i>на щастя, на диво, на радість, слава Богу, нарешті, на жаль, на сором, як на зло, як на гріх, соромно казати, чого доброго</i>	<i>На щастя, злива вже вицухала.</i>
вказівка на джерело інформації	<i>кажуть, як кажуть, мовляв, чую, бачу, по-моєму, на мою думку, на думку ... , за висловом ...</i>	<i>Там, кажуть, з гір усю країну видно</i> (Леся Українка).
активізація уваги співрозмовника	<i>бачиш, бач, вірите, знаєш, уявляєш, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, між нами кажучи, слово честі, чуєте</i>	<i>А завтра в мене, знаєш, важливі справи в місті.</i>
зв'язок між думками	<i>по-перше, по-друге, з одного боку, з іншого боку, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, значить, наприклад, зокрема, узагалі, коротко кажучи, зрештою</i>	<i>Додому я не йшов, а летів, бо, по-перше, міг похвалитися, що мама одразу має школяра не першої, а другої групи, а по-друге, треба було збігати в ліс</i> (М. Стельмах).

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Як ви вже, певно, знаєте, повноцінне життя всіх істот — і людини, звичайно, теж — можливе тільки серед чистої природи. Але, на жаль, нині на Землі майже неможливо знайти хоча б невеликий клаптик ідеального середовища.

Якщо раніше, ще кілька десятків років тому, екологи вивчали тільки взаємозв'язки між живими істотами й неживою природою, то тепер їм роботи значно додалося. По-перше, доводиться вивчати, як живуть і чи взагалі зможуть вижити ті чи інші види рослин у забрудненому навколишньому середовищі, а по-друге, треба вирішувати, що робити, аби припинити подальше забруднення природи. Це, без сумніву, дуже важлива, складна й важка робота. І вимагає вона, звичайно, участі не тільки вчених-екологів, а й усіх людей на Землі. Бо це, справді, стосується всіх без винятку.

Лише уявіть, нині на нашій планеті живе понад 7 мільярдів людей. І кількість населення, ясна річ, невпинно зростає. А найголовнішою проблемою залишається здоров'я природи. Бо, як відомо, від цього залежить здоров'я всього людства, кожної окремої людини.

- А.** Визначте вставні слова та словосполучення. З'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать (*усно*).
- Б.** Визначте стиль тексту. Аргументуйте свою думку.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Здається часу і не гаю а не встигаю не встигаю! 2. Ліс був живий. Він не прощався. Віки здавалось прошумить. 3. Старенька груша дихає на пальці їй певно сняться повні жмені груш. 4. Може десь є лотоси і *гінкго* тихі ріки і рожева даль — у краю неляканих фламінго де росте неламаний мигдаль. 5. Чи нафта розпливлась чи може це казки — на Командорах кажуть серед літа з морської піни вийшла на піски коров'яча остання Афродіта. 6. Одплачеться природа. Їй стане легше певно. Як мені. 7. Може вранці десь на Чорногорі сонце встало з лівої ноги. 8. Ліс теж змінився. Може постарів. Чи траса порозхитувала сосни. 9. Я дерево я сніг я все що я люблю. І може це і є моя найвища сутність (*З поезій Л. Костенко*).

- А.** Розставте пропущені розділові знаки. Назвіть вставні слова й з'ясуйте, до якої групи за значенням вони належать.
- Б.** Подумайте, чому Л. Костенко, звертаючись у своїх творах до теми «Людина і природа», уживає саме такі вставні слова. Запишіть свою відповідь, використовуючи вставні слова з протилежним значенням.
- В.** З'ясуйте в мережі Інтернет значення виділеного слова.

3. Прочитайте текст, увівши в окремі речення вставні конструкції з довідки (*усно*).

Проблемою екології нині не на жарт стурбовані в усьому світі. Забруднення повітря та води, вирубування лісів, зміна екосистеми нашої планети, а також вичерпування природних ресурсів — усе це не обіцяє нічого доброго. І кожен землянин просто зобов'язаний зробити свій внесок у справу збереження екології.

Екологічні проекти нині на піку моди. Убрання, їжа, побутова техніка з позначкою «екологічно чистий продукт» розкуповуються споживачами на «ура». Торкнувся весь цей екологічний бум і будинків, у яких ми живемо.

Одним із найбільш екологічних будинків у світі можна вважати The Bahrain World Trade Center Towers, розташований у Бахреїні. Цей дім здатний забезпечувати себе сам необхідною енергією. Це

The Lighthouse Tower. м. Дубай

стає можливим завдяки роботі трьох гігантських пропелерів, які можуть виробляти до 1100 мегават енергії на рік. Сам будинок має форму, яка сприяє потраплянню потоків повітря на лопаті гігантських турбін.

Скільки вдасться заощадити на електроенергії і наскільки менше побічних продуктів її виробництва буде викинуто в атмосферу!

Ще один екологічний проект пропонує Дубай. Вежа The Lighthouse Tower використовуватиме чотири тисячі фотогальванічних панелей — їх розташують на південному фасаді будівлі. Також будівлю обладнають трьома мегатурбінами, завдяки чому вежа стане повністю автономною у виробництві електрики (С. Гужва).

Довідка: звісно, як кажуть захисники природи, на думку експертів, уявіть собі, крім того.

Фотогальванічний елемент — електричний пристрій, який слугує для перетворення світлової енергії на електричну.

- 4.** Прочитайте речення. Доповніть їх вставними словами (словосполученнями) тієї групи за значенням, що в дужках (*усно*).

У сучасному світі проблема накопичення відходів стоїть (*упевненість*) особливо гостро з двох основних причин, наслідки яких можуть бути дуже сумними для людства.

(*Зв'язок між думками*) запаси природних ресурсів, наявних на Землі, не безмежні. Нераціональне їх використання призвело до того, що нині людство вже витратило майже третину цих ресурсів. Саме тому (*упевненість*) важливо витрачати їх економно, одночасно підшукуючи їм альтернативу й (*зв'язок між думками*) займаючись вторинною переробкою вже використаної сировини.

(*Зв'язок між думками*) однією з причин глобального потепління є «парниковий ефект», зокрема через величезні купи промислового та побутового сміття. Люди викидають тонни поліетиленових пакетів, усіляких упаковок, покришок, побутової техніки й інших відходів, розкладання яких (*емоційна оцінка — незадоволення*) триватиме століттями.

Сміття (*вказівка на джерело повідомлення*) треба грамотно утилізувати, а ще краще — переробляти, даючи вже використаній сировині друге життя.

- 5.** Перепишіть речення, увівши в кожне з них вставну конструкцію й розставивши розділові знаки.

1. Нині в Європі під утилізацією сміття розуміють його сортування та використання як вторинної сировини. 2. Найкраще зі своїм сміттям удасться впоратися Швеції. Ця країна переробляє 52 % від загальної кількості відходів. 3. У Нью-Джерсі (США) відкрито музей сміття. Там зберігаються зразки нестандартного цікавого й небезпечного сміття. 4. Величезною є проблема утилізації старих комп'ютерів. У них містяться небезпечні для навколишнього середовища сполуки, тому в Європі для комп'ютерної техніки існують спеціальні закриті звалища. 5. Добування енергії за рахунок спалювання сміття в британському місті Едмонтоні щорічно економить 100 тисяч тонн вугілля. 6. Найпоширеніше сміття на планеті — недокурки. Щороку їх накопичується понад 4,5 млрд штук (*З енциклопедії*).

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Він мріяв побачити Марс зеленим від високих дерев із густою кроною, які щедро дають кисень. Він приклав вухо до землі, і йому почулися далекі кроки того часу, який неодмінно прийде, і він бачив, як насіння, кинуте сьогодні в землю, дає зелені паростки. Ось уже могутні стовбури тягнуться до неба, викидаючи одну гілку за другою, і Марс стає гаєм, що, весь пронизаний сонцем, перетворюється на квітучий сад.

Повернувши голову, він подивився на марсіанські рівнини й пагорби. Млість пройшла, і тепер його вразило, що навколо ані клаптика зелені, куди не кинь оком — порожньо. Здавалося, ось він, давній марсіанський ґрунт. На ньому колись росли ліси, такі давні, що, кінець кінцем, виродилися й зникли. А що, коли знову посадити тут дерева,

скажімо, ті, що ростуть на Землі? Розкішні мімози, плачучі верби, магнолії та красені евкаліпти? Що буде тоді? Хто знає, які багатства приховує ця земля, які сили залишилися в ній? (Р. Бредбері).

- А. Напишіть продовження оповідання (п'ять-шість речень).
- Б. Використайте вставні конструкції (слова, словосполучення, речення).

- 7.** Уведіть подані вставні конструкції до самостійно складеного висловлення на тему «Якою я хочу бачити нашу планету».

Безсумнівно, здається, на жаль, на мою думку, зокрема, зрештою.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Черговий, фенóмен, котрій, дрóва, фóльга.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
позбутися від звички
приречений до занепаду
це до мене не стосується
читаю на англійській мові
три метра на секунду

ПРАВИЛЬНО
позбутися звички
приречений на занепад
це мене не стосується
читаю англійською мовою
три метри за секунду

- В. Перегляньте експрес-урок «Середовище не буває оточуючим». Перекажіть його зміст, використавши дві-три вставні конструкції.

Середовище не буває оточуючим

Прочитайте текст і виконайте завдання.

У багатьох місцях світу в різний час спостерігалися кольорові атмосферні опади, зовсім не пов'язані з людською діяльністю.

Про червоні дощі писали Гомер і Плутарх. У дев'ятнадцятому столітті вони були вже більш строго задокументовані, і їх спостерігали в Італії, Греції та південних районах Іспанії. *Причина цього явища — домішування до звичайного дощу червоного пилу.* Він складається з найдрібніших організмів червоного кольору. Утворюється такий пил в Африці, після чого переноситься пасатами в Європу.

Чорні дощі — більш рідкісне явище. У цьому випадку до звичайної дощової води домішується вулканічний пил. Дивуватися немає чому, особливо якщо десь у радіусі кількох тисяч кілометрів від місця випадання чорного дощу вивергається вулкан. Білі дощі йдуть, коли змішується вода з крейдовим пилом, який утворюється під час вивітрювання вапнякових гірських порід. Зелений дощ за все минуле століття був зареєстрований лише один раз — в Індії. Обарвлювали його домішки продуктів бджільництва та пилку квітів мангових дерев (*За матеріалами «Дитячої енциклопедії»*).

- А. Перепишіть текст, увівши в речення вставні конструкції.
- Б. Підкресліть головні й другорядні члени у виділених реченнях.

§ 33. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ (словосполучення, речення)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Прочитайте речення й визначте, у якій колонці виділені слова можна опустити (вони є вставними), а в якій цього зробити не можна, бо вони є членами речення.

Сусіди **кажуть**, що карпатський клімат зцілює людину.

Уже тиждень **думаю** над програмою нашої подорожі на південь.

Кажуть, подорожі — найкращий відпочинок.

Літо, **думаю**, варто провести в горах.

Окремі слова можуть виконувати роль як вставних слів, так і членів речення. Відрізнити вставні слова від членів речення можна за значенням, в усному мовленні — за інтонацією. Якщо слова вставні, то на письмі їх відокремлюють **комами**: **Видно місто, далі поле у моєму вікні** (М. Рильський). **Батько, видно, затримувався**.

Оскільки між членами речення і вставним словом немає граматичного зв'язку, то поставити до нього питання від підмета чи присудка неможливо.

Слова, що завжди є вставними	Слова, що ніколи не бувають вставними
отже	адже
мабуть	навіть
по-перше	принаймні
по-друге	все-таки
щоправда	неначебто
а втім	нібито

Між сполучником і вставним словом обов'язково треба ставити кому: **Чи просто мені щастить, чи, може, саме наше життя таке вже стало врожайне на видатних людей?** (О. Гончар).

Якщо протиставний сполучник **а** (рідше **але**) стосується вставного слова, то він відокремлюється комами разом із ним: **Не знаю, чи побачу Вас, чи ні. А може, власне, і не в тому справа** (Л. Костенко).

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Я дерево я сніг я все що я люблю. І *може* це і є моя найвища сутність. 2. Поет не *може* бути власністю. Це так йому вже на роду. 3. Людина нібито не літає а крила має. 4. На жаль від нас нічого не залежить (*Ліна Костенко*). 5. Вже день *здається* сивим і безсилим і домліває в заростях ріка. 6. А на тілі *здається* ніяких слідів нема. 7. Поету *кажуть* треба знати мову та ще уміти вправно римувать. 8. Сусіди *кажуть* парубок нічого... Дівчата *кажуть* хлопець так собі (*В. Симоненко*). 9. І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала і рушник вишиваний *на щастя* на долю дала (*А. Малишко*). 10. *На щастя* країв ще багато незвіданих (*І. Непийвода*).

А. Прокоментуйте, чому й де треба поставити коми (*усно*).

Б. Доведіть, у яких випадках виділені слова — вставні, а в яких вони є членами речення.

2. Перепишіть речення, знявши ризики й розставивши розділові знаки.

1. У Східниці ми будемо відпочивати по/перше липня. 2. По/перше треба придбати квитки а по/друге накупити сувенірів. 3. Ми багато чекали від цієї подорожі але на/щастя на таке навіть не/сподівалися. 4. На/щастя ми взяли парасольки хоч небо з/ранку було чистим/пречистим. 5. Біла Церква уявіть собі старша за Львів на кілька століть! 6. Уявіть собі тридцяти/поверховий будинок саме такою заввишки є дзвіниця Києво/Печерської лаври. 7. По цій лісовій стежці хтось сьогодні ходив і це очевидно адже на мокрому ґрунті видно свіжі сліди. 8. Наш гід очевидно в цьому місці в/перше бо його впевненість тут ніби вивітрилася.

До речі...

Сучасний інтернет-сервіс Booking.com суттєво спрощує планування подорожей. Ви вирішили відвідати, *наприклад*, Кам'янець-Подільський. Набравши в пошуку назву міста, ви отримаєте перелік з вісімнадцяти готелів на будь-який смак. Booking розповість вам про кожне помешкання: надасть інформацію про вільні номери, відстань до центру, місце на карті, можливості для паркування авто, вартість послуг, рейтинг готелю за десятибальною шкалою та ін. Крім того, ви зможете здійснити віртуальну екскурсію будь-яким готелем, адже цей зручний сервіс пропонує багато фотографій номерів, ресторану, двору... Цим сервісом користуються успішні люди в усьому світі. Саме *на приклад* успішних людей і вам радимо рівнятися.

Поміркуйте, чому перше виділене слово пишеться разом і відокремлене комами, а друге — окремо й не відокремлене.

3. Відновіть речення, дібравши найбільш вдалі вставні конструкції з дужок. Поясність свій вибір (*усно*).

1. Наша країна просто казкова. В Україні, (*справді, ясна річ, безперечно*), знайдеться й пустеля, і гірські каньйони, місця для цікавого пішохідного туризму.

2. Озеро Синевир, що на вершині гори, (*кажуть, між нами кажучи, безперечно*), унікальне вже самим місцем розташування.

3. На Рівненщині є Біле озеро — кришталево чиста водойма, вода там містить кальцій, магній, фосфор, сірководень, срібло й гліцерин. (*Кажуть, подейкують, між нами кажучи*), сам голова Польської держави, комендант Юзеф Пілсудський, на початку двадцятого століття повними цистернами вивозив цілющу воду до Варшави, аби нею лікувалася його дружина.

4. Дунайський біосферний заповідник, що на Одещині в містечку Вилковому, розташований у дельті річки. Цей райський куточок України площею понад 50 га став прихистком для рідкісних видів рослин, тварин, птахів і риб, багато з яких, (*уявіть собі, на жаль, соромно казати*), на межі вимирання, тому занесені до Червоної книги.

5. У Криму є таке диво, як Карадаг (тюркською мовою означає «чорна гора»), — давній вулкан. (*Справді, дійсно, певна річ*), масив Карадага відрізняється від більшості кримських гір, порослих лісом. Увесь поцяткований бухтами й гротами, він має дуже таємничий вигляд, там трапляються відкладення, округлими контурами подібні до застиглому воску. (*Можливо, мабуть, на думку вчених*), Карадаг колись був на дні моря і його винесло на поверхню в той же час, що й увесь півострів (*С. Гужва*).

4. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Визначте вставні слова й групу за значенням.

Колись кемпінги не мали жодної популярності а автомандрівники навіть обурювалися: з якого це дива вони мають платити за стоянку якщо є можливість зупинитися де завгодно й організувати ночівлю розбивши намет. Мабуть у багатьох поняття «кемпінг» досі асоціюється з так званім «диким» туризмом — на природі без належних умов.

Сучасні кемпінги ясна річ потроху ламають стереотипи пропонуючи відпочивальникам безпеку паркування комфорт варіанти вибору місця проживання (літній бунгало усесезонний будинок намет своє власне «житло» — причіпний будиночок на колесах чи кемпер на основі мікроавтобуса).

Зверніть увагу оселяючись у літньому будиночку капітальній споруді чи розраховуючи на місце для намету турист не лише платить різні суми а й отримує місце тимчасового

проживання в різних умовах. Отже подорожуючи з наметом туристи не переймаються питанням бронювання — на території кемпінгу здебільшого завжди можна знайти куточок для того щоб поставити тимчасове житло. А коли ви розраховуєте на будиночок то бронювання обов'язкове. Подорожуйте з комфортом! (За Н. Ковальчук).

Кемпінг — табір для автотуристів.

Кемпер — автомобіль із житловим приміщенням.

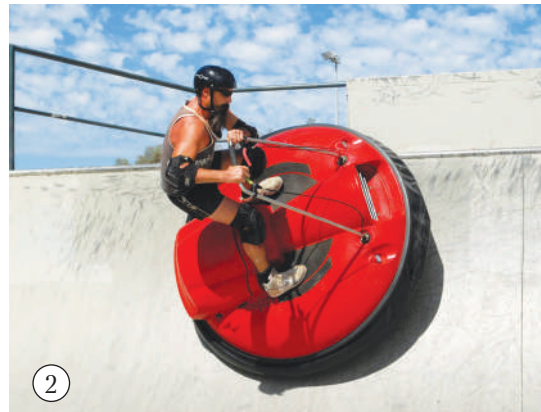
5. Прочитайте речення, увівши до них вставні слова з довідки.

1. Перше у світі регулярне повітряне сполучення було відкрито між Парижем і Лондоном у 1919 р. У літаку перебувало всього 4 пасажирів. 2. Майже весь час польоту літаком керує спеціальна програма — автопілот. 3. Усі пілоти, що виконують міжнародні рейси, розмовляють із диспетчером тільки англійською мовою. 4. Якось під час польоту в салоні «Боїнга» побачили мишу. Через сірого гризуна екіпажу довелося здійснити екстрену посадку й висадити всіх пасажирів. Була небезпека, що миша перегризе який-небудь кабель. 200 пасажирів провели ніч в готелі аеропорту, а екіпаж усю ніч із сиром і мишоловками вишукував мишу. 5. У літаку «Боїнг-767» — понад 3 млн деталей. Цікаво, що їх збирають з усього світу: частини фюзеляжу виробляють у Японії, центральні частини крил — у Південній Каліфорнії, закрилки — в Італії. 6. У літаках є одне незмінне правило: пілоти їдять різні страви. Один із них їсть те саме, що й пасажирів першого та бізнес-класу, а другий пілот їсть іншу їжу. Авіакомпанія турбується про те, щоб обидва пілоти раптом не отруїлися однаковою їжею.

Довідка: справді, кажуть, уявіть собі, між іншим, зокрема, очевидно.

6. Розгляньте фото. Опишіть, як ви уявляєте подорож на зображених засобах пересування. Використовуйте вставні конструкції.

До речі...

Water Walking Ball — це надувна куля великих розмірів (1).

AirBoard — специфічний вид транспорту, що дає змогу переміщатися будь-яким типом твердої поверхні (асфальт, бетон, скло) зі швидкістю 40 км/год (2).

- Перекладіть назви цих засобів пересування українською мовою.

Увага!

Потрібно розрізняти вставні та вставлені конструкції.

Вставні слова, словосполучення й речення виражають ставлення мовця до сказаного.

Вставлені слова, словосполучення й речення **вносять додаткову інформацію** в речення. Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються в Дунай, перепливають його, а далі мчаться — **Остап летить попереду** — через луки й поля до них у село, в Уманщину.

Чи не краще б лишити тут Остапа (**вона ж йому однаково нічим не годна допомогти**) та самій метнутися й пошукати виходу? (М. Коцюбинський).

Вставлені конструкції найчастіше відокремлюють тире й дужками з обох боків, рідше — комами.

Вставлені конструкції, як і вставні, не є членами речення.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання (усно).

Щедре серце дається любов'ю. Великою любов'ю, більшою за тебе. У твої літа найголовніше, може, учитися любити. Уміти любити — то велике вміння. Не знаю, чи є в тебе дівчина. Коли є (чи коли буде) — намагайся, щоб вона була вища за тебе. Тобто, щоб ти дотягнувся до неї, а не опускався. Коли ж вона надто земна, то вигадай їй небесною, і вона стане небесніти. Але краще, щоб у неї було і землі, і неба. Дівчина має дати тобі змогу кращати, а не гіршати. Любов — то, може, єдина справжня квітка, подарована людині Богом. Тільки в любові людина розумна. І навіть що більше, дужче любиш, то розумнішаєш. Інших квіток, кращих за цю, квітку любові, я не знаю. Не знай поганих дівчат, хай вони для тебе просто не існують (я, скажімо, у свої 46 років просто не вірю, що бувають жінки, які лаються, обманюють, продаються тощо). У мене, слава Богу, такого досвіду не було.

Хочу, щоб тобі було приємно і з людьми, і на самоті, і з однолітками, і зі старими людьми. Хочу, щоб ти зростав діаметром своєї душі. Намагайся бачити добре не тільки там, де блищить (спелеологія, Прип'ять, мандри, спорт), а й там, де ніякого блиску (копання землі чи прибирання квартири, заняття наукою і т. ін.). Музику вподобати легше, ніж крутити гайки. Але й те, і те — людські заняття. Будь добрий до людей і намагайся віддавати їм більше, ніж брати (ще краще: не бачити різниці між віддаванням і бранням, але це надто складно на твої літа). Не будь злопам'ятний і мстивий, хоч і не дозволяй плювати у свою кашу (За В. Стусом).

А. Знайдіть і прочитайте вставні та вставлені конструкції.

Б. Поясніть розділові знаки в реченнях із цими конструкціями.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Сантимéтр, мілімéтр, кіломéтр, веземó, ідемó.

Б. Прочитайте прислів'я, поясніть їх значення. Складіть невелику розповідь за одним із них.

- Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче; добре тому, що в дорозі: лежить собі на возі.
- Краще погана дорога, ніж поганий супутник.
- Тоді дорога спішна, коли розмова потішна.
- Не тоді коня сідлати, як треба сідати.

В. Переглянувши експрес-урок «Будь ласка чи прошу — який варіант правильний?», складіть зі словом *прошу* два речення так, щоб у першому це слово було вставним, а в другому — членом речення.

Будь ласка чи прошу — який варіант правильний?

Перепишіть текст, ускладнивши речення вставними словами та словосполученнями. Розставте розділові знаки.

Сервіс BlaBlaCar — це щось середнє між таксі й автостопом. Водій і пасажир, якщо їхні маршрути збігаються, знаходять одне одного через Інтернет і ділять між собою витрати на дорогу. Цей сервіс давно популярний у США, Канаді, Австралії та Західній Європі. Він виник у роки Другої світової війни, коли в США було введено політику жорсткої економії і спільні поїздки пропагувалися як спосіб ощадливого використання пального. В епоху мобільних технологій та Інтернету такі подорожі стали більш доступними для всіх. Водій дає оголошення з описом маршруту, указує зручний час відправлення. Пасажир бачить усі пропозиції від водіїв. Він може вивчити профайл водія, де вказана марка машини, рівень досвіду водія. Написавши або подзвонивши водію, ви можете забронювати місце в автомобілі.

У розвинених країнах сьогодні користуються такими сервісами для щоденних спільних поїздок на роботу чи навчання. У США та Канаді існують спеціальні програми заохочення: для машин із трьома й більше пасажирами дозволено безкоштовний проїзд окремими платними дорогами та смугами для громадського транспорту (Є. Заносієнко).

§ 34. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте текст.

Пам'ятка культури — визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, права тощо) й охороняється законом.

Пам'ятка історії — один із різновидів пам'яток культури, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям і діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів:

- будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі);
- окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих і загиблих військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, унаслідок депортації та політичних репресій на території України.

Б. Поміркуйте, чим відрізняються поняття «пам'ятка культури» та «пам'ятка історії».

До речі...

На державному обліку в Україні перебуває 152 тис. пам'яток культурно-історичної спадщини.

1. Розгляньте фото й виконайте завдання.

Києво-Печерська
лавра

Меморіал жертвам
тоталітаризму
«Биківнянські могили»

Ізборник Святослава

- А.** Подумайте, чи можна віднести ці об'єкти до пам'яток історії та культури. Про які відомі українські пам'ятки ви можете розповісти?
- Б.** Пригадайте особливості публіцистичного стилю мовлення. Назвіть жанри цього стилю.

2. Розглянувши картину й прочитавши текст, виконайте завдання.

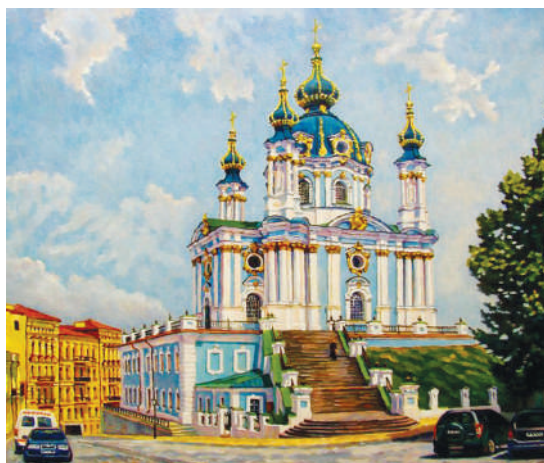
Андріївську церкву збудовано на стрімкому Старокиївському плато, що стало своєрідним природним п'єдесталом для споруди церкви. На цьому місці, за літописним переказом, апостол Андрій Первозваний, перший проповідник християнства на землях Київської Русі, у першому столітті нашої ери встановив хрест і проголосив виникнення великого міста. Починаючи з одинадцятого століття на цьому пагорбі, змінюючи одна одну, будувалися й з часом руйнувалися дерев'яні та кам'яні церкви на честь Андрія Первозваного.

Андріївську церкву у вісімнадцятому столітті будували на замовлення імператриці Єлизавети I — дочки Петра I, яка вирішила мати в Києві царську резиденцію, частиною якої і була Андріївська церква. 9 вересня 1744 року відбулася урочиста церемонія закладання Андріївської церкви. Спочатку проектування храму було доручено Й. Шеделю,

але його проект Петербурзька канцелярія будівель відхилила, а складання нового проекту доручила обер-архітектору імператорського двору Франческо Бартоломео Растреллі. Будівництвом церкви керував московський архітектор І. Мічурін, а до спорудження будівлі було залучено найкращих російських, українських та іноземних майстрів.

У Києві І. Мічурін розробив креслення, плани й профілі Андріївського пагорба. Він провів інженерно-геологічне дослідження будівельного майданчика й переконався, що на глибині 13–14 м залягає міцний материковий ґрунт, а вище — насипні ґрунти, просякнуті водами підземних джерел. Архітектор розробив конструкцію кам'яного підмурку, поєднавши його з двоповерховою будівлею «священницьких покоїв», проєктованою Растреллі. Так було створено масивні підвалини — стилобат церкви та її паперть. Для зведення стилобату здійснили виймання ґрунту, відведення ґрунтових і джерельних вод. Фундаменти залягають на глибині 13,9 м із східного боку від рівня паперті, із західного — 12,9 м. Споруда церкви змурована з високоякісної білої та червоної цегли. Капітелі, орнаментальні прикраси фасадів виготовлені з чавуну, загальна вага яких сягає 97 тонн (З енциклопедії).

В. Будко. Андріївська церква

Стилобат — верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури.

Паперть — церковний ганок.

Капітєль — горішня частина (завершення) колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка.

Фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю.

Баня — опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

Вежа — вузька споруда, що заввишки значно більша, ніж завширшки; будується окремо або як складова частина фортеці, палацу.

Пілястр — плоский, подібний до колони виступ на поверхні стіни чи стовпа.

- А. У яку пору року зображено Андріївську церкву? Яку кольорову гаму використав художник у своїй картині?
- Б. За допомогою яких деталей досягається велич і цілісність цієї пам'ятки?
- В. Опишіть фасад Андріївської церкви, її бані, оформлення центрального входу.
- Г. Що найбільше привертає вашу увагу в картині художника? Які почуття й настрої викликає у вас пам'ятка?

До речі...

За легендою, місцевість, де сьогодні тече Дніпро, була морем. Коли святий апостол Андрій у 55 р. н. е., проповідуючи в Скіфії, піднявся на Київські гори й поставив тут хрест, — море зійшло долилиць, але більша частина морських вод залишилася й сховалася під Андріївською горою. Коли пізніше тут побудували Андріївську церкву, то під престолом відкрився колодезь.

В Андріївській церкві немає дзвонів, тому що, за легендою, при першому ж ударі вода прокинулася б і залила не тільки Київ, а й усе Лівобережжя.

3. За поданим початком складіть усний твір-опис Андріївської церкви за картиною В. Будко в публіцистичному стилі.

Надзвичайної краси будівлю зобразив на картині «Андріївська церква» художник Валерій Будко. Височить вона на одній із круч Старокиївської гори. Так і хочеться піднятися сходами...

§ 35. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення в колонках, правильно їх інтонуючи.

Багато *цікавих і різноманітних* експонатів зібрано в музеях світу.

У Музеї мікромініатур Миколи Сядристого можна побачити *зроблений на половинці макового зерна* вітряк.

Багато експонатів, *цікавих і різноманітних*, зібрано в музеях світу.

У Музеї мікромініатур Миколи Сядристого можна побачити *вітряк, зроблений на половинці макового зерна*.

Б. У яких реченнях виділені слова вимовляються з підсиленою інтонацією? Що вплинуло на зміну інтонації?

В. Як виділяються слова, на яких мовець акцентує увагу, в усному мовленні та на письмі?

Відокремлення — це виділення одного з другорядних членів речення з метою увиразнення його змісту за допомогою інтонації в усному мовленні та комами або тире — на письмі: *А я все йду, самотній на землі* (М. Коцюбинський). *Тихі, ніжні зорі спадали з неба — білі, непрозорі* (Леся Українка).

Відокремлені члени є особливо важливими в змісті речення. Відокремлення відбувається для того, щоб

- зосередити увагу на чомусь;
- виділити щось;
- уточнити;
- розмежувати основне й другорядне;
- відтінити.

Для відокремлення членів речення важливими найчастіше бувають такі чинники:

- місце щодо слова, від якого залежить другорядний член; порівняйте: *Збудований у центрі міста музей радує відвідувачів* і *Музей, збудований у центрі міста, радує відвідувачів*;
- поширений чи непоширений член речення; порівняйте: *Сестра молодша поїде до Умані* і *Сестра, молодша на три роки, поїде до Умані*;
- якою частиною мови виражене означуване слово; порівняйте: *Замислені відвідувачі поверталися з музею* і *Замислені, вони поверталися додому*;
- якою частиною мови виражений другорядний член речення; порівняйте: *Зіщулені туристи проходять вузькими коридорами* і *Зіщулившись, туристи проходять вузькими коридорами*.

1. Прочитайте текст. Визначте речення з відокремленими членами.

У Києві, усього за сім кілометрів від Хрещатика, серед діброви над витоком давньої річки Либідь розташований Центр української архітектури та побуту «Мамаєва Слобода».

Понад 300 років тому ці землі належали Михайлівському Золотоверхому монастирю. Там стояла монастирська пасіка з хутором і ставом. Минуло кілька століть, і знову на пагорбах зашуміли на вітрі мальовничі гаї та пахучі луки, створюючи надзвичайно гарний ландшафт, такий характерний для Наддніпрянщини. У долині посеред кучерявих вишневих садів, оточених тинами, стоїть козацька слобода. У центрі архітектурного ансамблю розташована дерев'яна козацька церква

Покрови Пресвятої Богородиці — з трьома банями та дзвіницею.

За козацькою церквою, серед невеликого пшеничного поля, видно вітряк — символ мирної хліборобської України. Над двома мальовничими ставками, зарослими очеретом, лілями та лататтям, стоять садиби титаря, або церковного старости, козаків-джур, козацького старшини, коваля з кузнею, гончаря з гончарною майстернею, ворожки, шинок єврея-шинкаря, а також пасіка та водяний млин.

Усі об'єкти «Мамаєвої Слободи» створювали, щоб відтворити живу історію, вони максимально наближені до свого функціонального призначення — популяризації та відродження самотніх народних традицій, звичаїв, обрядів, забутих ремесел (*Музейний портал*).

2. Перепишіть речення. Визначте та підкресліть відокремлені члени.

1. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник — найбільший музейний комплекс України, розташований на київських пагорбах. 2. На Житомирщині, у місті Радомишлі, працює Музей української домашньої ікони, створений українською лікаркою та співачкою Ольгою Богомолець. У музеї зібрано майже п'ять тисяч ікон із різних куточків України — Київської області, Слобожанщини, Поділля, Волині, Полісся, Сіверщини, Таврії, Буковини, Галичини, Закарпаття, Запоріжжя. 3. Роботи Миколи Сядристого, представлені в Музеї мікромініатур, розширюють уявлення про межі людських можливостей. 4. У Києві, поблизу аеропорту «Жуляни», розміщено Державний музей авіації України — найбільший в Україні музей технічного профілю. 5. Лувр, таємничий замок французьких королів, був побудований у 1190 році. Старовинний і разом із тим сучасний, нині він — один із найбільших художніх музеїв світу (*І. Орлова*).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Експериментаніум» — це музей популярної науки й техніки, у якому демонструються закони науки та явища навколишнього світу. *Хочеш запустити під самісіньку стелю легку, майже невагому хмаринку, намалювати хитромудрий цікавий візерунок за допомогою маятника, «заблукати» в довжелезному дзеркальному лабіринті та побудувати міст без жодного цвяха й спробувати пройти по ньому?* Тоді — до «Експериментаніуму», сучасного музею, який доводить, що наука може бути цікавою. *Завдяки інтерактивним експонатам кожен відвідувач може відчувати себе справжнім дослідником, «доторкнутися» до науки: тут спостерігають зародження торнадо, зазирають у нескінченність, створюють блискавку, змушують літати магніт і здійснюють чимало нових відкриттів.* «Торкайся експонатів, експериментуй, проводь досліди!» — закликають у музеї. Наука — це зовсім не нудно!

Експеримент — 1. Один з основних методів наукового дослідження, у якому вивчення явищ відбувається за допомогою доцільно вибраних або штучно створених умов. 2. Намагання, спроба здійснити щось яким-небудь способом.

А. Перебудуйте виділені речення так, щоб окремі другорядні члени речення стали відокремленими.

Б. Запишіть ці речення, підкресливши відокремлені члени.

4. Прочитайте дієслова, утворіть від них дієприслівники. Складіть із ними речення на тему «Експерименти на уроках фізики».

Увімкнути, повернути, розкрутити, запустити, натиснути, потягти, штовхнути.

ЗАУВАЖТЕ!

При відокремленні означень необхідно чітко розрізняти поняття *означення* та *означуване слово*: Історичний музей.

Музей, створений меценатами.

Створений меценатами музей.

Музей — означуване слово.

Історичний, створений меценатами — означення.

5. Прочитайте текст і випишіть із нього означення з означуваними словами (між виписаними конструкціями поставте крапку з комою).

Аптека-музей «Під чорним орлом», найдавніша з існуючих аптек Львова, перетворена на єдиний в Україні музей, де можна оглянути старовинне аптекарське обладнання, яким користувалися середньовічні аптекарі. Тут ви можете оглянути стародавні кам'яні ступки, у яких готували мазі або товкли висушені лікарські рослини. У музейних кімнатах можна побачити аптекарське обладнання, виготовлене в різні епохи: амфори чотирнадцятого століття для перевезення й зберігання рідин, колекцію аптекарських пресів, дерев'яних і металевих, траворізки, мензурки, колби, бутлі, млинки для подрібнення та розтирання твердих препаратів, зразки цілющих рослин. Разом із звичайними найсучаснішими ліками у львівській аптеці-музеї можна придбати фірмові ліки — «залізне вино». Цей тонізуючий напій виготовляється й продається лише тут (*Із сайту www.virtual.ua*).

6. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення, виражені дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами.

Проїжджаючи по трасі Амстердам–Гаага не можна не помітити величезної 35-метрової фігури людини зробленої зі сталі. Це музей людського тіла названий «Corpus» який знаходиться в Нідерландах. Відвідувач спочатку потрапляє в коліно гіганта а звідти вже продовжує шлях по всьому тілу закінчуючи екскурсію в мозку. Музей створений науковцями показує людям як працює організм як відбуваються ті чи інші процеси всередині нашого тіла. Потрапивши до музею ви дізнаєтеся багато цікавого як працюють органи людського

тіла як утворюються еритроцити як організм виділяє антитіла борючись зі скалкою в тілі що відбувається коли людина чхнула коли спить. Усі ці процеси змодельовано дуже точно їх можна спостерігати на величезних моніторах. Музей оснащений останніми новинками в галузі візуальних і звукових ефектів (*Із сайту www.virtual.ua*).

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Піднялися ми по східцях на майдан, що перед музеєм. На землі щось камінням викладено — наче велетенські «класи».

— Оце, — каже старшина, — найдавніше в Києві місце. Тут понад тисячу років тому Десятинна церква стояла. Це її фундамент.

Навшпиньках пройшли ми по тому фундаменту. А за фундаментом велика трикутна галявина, кущами рівненько обсаджена, і посередині галявини — ми навіть очам не повірили — здоровенна копиця сіна. У центрі Києва на найдавнішому місці — копиця сіна, як у лузі. От здорово! І така нам та копиця мила, наче привіт із рідної Васюківки.

Дивимось, а за копицею, біля самого входу в музей, гармати стоять, п'ять гармат.

— Що то? — осмілівши, спитав я.

— Це, брате, артилерія, що була в нас на озброєнні в сорок третьому, коли ми Київ од фашистів визволяли, — пояснив міліціонер.

Хотілося ще щось спитати, та старшина вів уже нас у музей.

Треба було шукати своїх. Це було нелегко. Знаєте, скільки там кімнат!

Перший поверх (стародавні часи) нам не дуже сподобався. Там не було нічого цілого — усе куски якісь, уламки, череп'я бите. І найпочесніше місце займає зотлілий почорнілий шмат довбанки. Теж ще цінність! Я вам такого у нас на річці скільки хочете знайду.

Але другий поверх... Оце да! У нас аж очі розбіглися. Он віз чумацький справжній. На таких возах наші предки колись у Крим по сіль їздили. А он карета золота, у якій митрополитів київських возили. Нічого собі карета. Ой, диви, зброя козацька, справжнісінька! Ого-го шаблюка! Дай таку в руки старшині Паляничку, він тільки — рраз!.. Ми уявляємо собі нашого міліціонера з оселедцем, у козацьких шароварах, з шаблею в руці. Нічого. Підходяще виходить. А он рушниця. Ох же ж і довга! А пістоль який! (В. Нестайко).

А. Пригадайте, з якого твору цей уривок.

Б. Складіть і запишіть три–чотири речення про враження героїв від музею та його експонатів, використовуючи відокремлені члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Визвóльний, фóрзац, писанкí, гостéй, фаховíй.

Б. Прочитайте прислів'я, поясніть їх значення.

- Краще один раз побачити, ніж сто разів почути.
- Гарно того вчити, хто хоче все знати.
- Кожна пригода — до мудрості дорога.
- Хто хоче багато знати, тому треба мало спати.
- Що знаєш, що вмієш, те за плечима не носити.

В. Перегляньте експрес-урок «Плітки поширюють чи розповсюджують?» і дайте відповідь на поставлене в його назві питання.

Плітки поширюють чи розповсюджують?

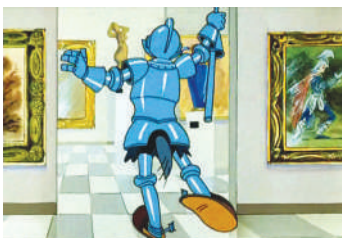

Виконайте одне із завдань.

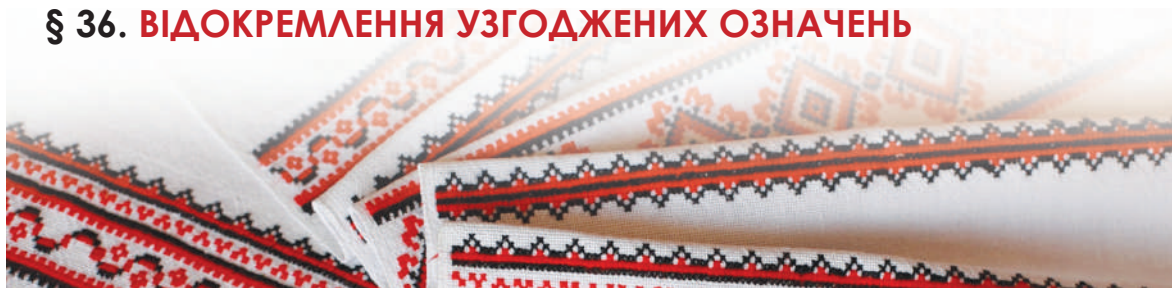
А. Перепишіть речення. Підкресліть відокремлені члени.

1. Єдиний у світі Музей писанкового розпису, збудований у місті Коломиї, приваблює відвідувачів з усіх країн. Унікальність музею, виконаного у формі яйця заввишки 13,5 м, ще й у тому, що він збудований повністю з кольорового скла. 2. У Криму, у селищі Качі, відкрився Музей ученого-мандрівника М. Миклухо-Маклая, створений його родиною. 3. У Музеї води, у Києві, можна подивитися, який шлях у природі долає вода, випадаючи на землю дощем, усмоктуючись у землю, проходячи різні шари ґрунту, збираючись у підземні ріки. 4. Ніжинська поштова станція, єдина в Україні, збережена майже повністю: мурований двоповерховий будинок поштової контори з готелем, флігель станційного наглядача, стайні та каретний сарай. У флігелі станційного наглядача розміщена експозиція музею «Поштова станція», присвячена розвитку кінної пошти України з часів Київської Русі до кінця дев'ятнадцятого століття.

Б. Розгляньте фрагменти мультфільму. Сформулюйте й запишіть правила поведінки в музеї, використавши відокремлені члени речення.

§ 36. ВІДОКРЕМЛЕННЯ УЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення в колонках, намагаючись правильно їх інтонувати (розділові знаки пропущено).

Вишитий умілими руками рушник завжди був незамінним атрибутом весільного обряду.
Для вишивання брали найтонше найбіліше полотно.

Рушник вишитий умілими руками завжди був незамінним атрибутом весільного обряду.
Для вишивання брали якісне полотно найтонше найбіліше.

Б. Поміркуйте, у якій колонці речення ускладнено відокремленими означеннями.

Узгоджені означення мають той самий рід, число й відмінок, що й означуване слово: *Вишитий рушник має сакральну й декоративну функцію.* Усі три означення узгоджені: означення *вишитий* і означуване слово *рушник* мають чоловічий рід і стоять у формі називного відмінка однини. Доведіть, що означення *сакральну й декоративну* теж узгоджені.

Узгоджені означення можуть відокремлюватися на письмі *комами*, рідше — *тире*, а в усному мовленні їх виділяють *інтонаційно*.

Означення, виражені	відокремлюються	не відокремлюються
дієприкметниковим зворотом	після означуваного слова: <i>Рушник, вишитий руками матері, оберігає дитину від зла та нещастя.</i>	перед означуваним словом: <i>Вишитий руками матері рушник оберігає дитину від зла та нещастя.</i>
кількома прикметниками чи дієприкметниками	після означуваного слова, якщо перед ним уже є означення: <i>На вишиті рушники, дляні, бавовняні, стають наречені.</i>	якщо перед означуваним словом немає означення, то відокремлення залежить від бажання автора: <i>На рушники дляні, бавовняні стають наречені</i> і <i>На рушники, дляні, бавовняні, стають наречені.</i>
прикметником, дієприкметником, дієприкметниковим зворотом	як перед, так і після означуваного слова, вираженого особовим займенником: <i>Ми, пов'язані вишиваними рушниками, ідемо вулицею. Пов'язані вишиваними рушниками, ми ідемо вулицею.</i> Означуване слово-займенник може бути пропущено: <i>Пов'язані вишиваними рушниками, ідемо вулицею.</i>	

Означення, виражені	відокремлюються	не відокремлюються
прикметником, дієприкметником, дієприкметниковим зворотом	якщо між означенням і означуваним словом стоять інші члени речення: <i>Нитками вишито сорочку — чорними й червоними.</i>	

Перед непоширеними означеннями, що стоять у кінці речення, ставиться здебільшого **тире**: *Вибирайте для вишивання контрастні нитки — чорні й червоні.*

ЗАУВАЖТЕ!

Означення, виражене дієприкметником чи дієприкметниковим зворотом, що стоїть перед означуваним словом, відокремлюється лише тоді, коли має обставинний відтінок причини: *Вишитий моєю прабабусею, рушник має для нашої родини особливе значення.*

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Червоний колір у вишивці дуже сильний та активний, з найбільш вираженими сакральними й обереговими функціями. Він, гарячий, яскравий і зігріваючий, відповідає стихії вогню, а крім того, символізує кров, пролиту воїнами за рідну землю.

Червоний колір є домінантним і на весільних рушниках. Найчастіше він трапляється на Поліссі, Полтавщині, Київщині, Чернігівщині та Слобожанщині.

Барвники червоного кольору колись були дорогими, тому що червець (червоний барвник) виготовляли з кошенілі, яку було не так легко зібрати.

Збір «черви», личинок кошенілі, починався на початку літа. Звідси й назва першого літнього місяця — червень. Рослину, уражену «червою», висмикували з корінням, бо саме з нього збирали личинки. Оброблені киплячою водою або оцтом і висушені на сонці або в печі, вони розчинялись у хлібній заквасці для видалення жиру. Екстракт використовували в Європі в епохи Середовіччя й Відродження для фарбування шовку, вовни, бавовни або льону. Тривалий час червець був одним з основних товарів, експортованих із Польщі, Литви й України. А кілька років тому влада Туреччини звинуватила виробника кокаколи в тому, що в рецепті, розшифрованому вченими-хіміками, також виявився екстракт із кошенільного червця. Щоправда, виробник популярного напою згодом спростував це звинувачення (С. Гужва).

Сакральний — який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний; який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний.

Кошеніль (червець) — 1. Загальна назва кількох видів комах, із тіла самоць яких добувають червону фарбу; кармін, червець. 2. Барвник, який міститься в тілі цих комах.

А. Укажіть речення з відокремленими означеннями.

Б. Прокоментуйте причини їх відокремлення, використовуючи подані вище правила.

2. Перепишіть текст. Підкресліть відокремлені означення. Прокоментуйте вживання розділових знаків (*усно*).

На Міжнародному етнофестивалі «Країна мрій» у липні 2015 року було встановлено рекорд України: український рушник, найбільший у світі, підняли в небо на двох повітряних кулях. Загальна площа рушника, виготовленого студентами Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені Михайла Бойчука, становила 750 кв. м.

На розмальовування рушника було витрачено понад 12 відер фарби. Полотно прикрашали яскраві квіти — сині й червоні (С. Новак).

3. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Щоб оберегом стала для синочка руками неньки вишита сорочка (*А. Черняхівський*).
 2. Кольори добиралися в ній залюбки в довгі ночі зимові безсонні. На тканині плелись сумно-чорні листки та усміхнені ружі червоні (*Т. Чорновіл*).
 3. Одягнімо вишиванки друже хай побачить українців світ молодих відважних дужих у єднанні на сто тисяч літ (*В. Дерій*).
 4. Українці мають багато традицій пов'язаних із вишивкою.
 5. Основні функції вишитих рушників сакральну й декоративну розкрито в доповіді науковця.
 6. Вишита скляним намистом вбирає очі сестрина сорочка.
 7. Щасливий я надягаю сорочку вишиту дружиною і йду з рідними святкувати День Незалежності.

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Рушники

Тримаю вишиті старенькі рушники.
 Давно забуті, горнутья до мене.
 Заполонили світ нейлони та шовки...
 Кому потрібні вишиті ромени?
 Гортаю білу грядку полотна,
 Засіяну барвінком і любистком.
 Сміється вишита прабабою весна,
 Ховається за квітами і листом.
 Голублю диво-дивне із пісень,
 Що хрестиками стелеться і в'ється.
 Сіріє за вікном звичайний день,
 А в рушниках волошками сміється.
 Перегортаю білі рушники,
 Що хліб вкривали і дитя в колиці,
 Що старостів чекали на святки —
 Розшиті маками, заквітчані, барвисті.
 Благословенна будь на всі віки
 Найперша жінка, що нашила квіти.
 Душа мого народу — рушники,
 Барвінками і мальвами зігріта.

Н. Баклай

А. Випишіть речення з відокремленими означеннями.

Б. Поясніть, за якими правилами їх відокремлено (*усно*).

5. Прочитайте текст. Знайдіть речення з відокремленими означеннями й перебудуйте їх так, щоб означення не відокремлювалися. Запишіть перебудовані речення.

У весільному обряді на Київщині початку двадцятого століття дослідники нарахували майже 20 видів рушників. На них клали коровай, ними перев'язували старостів, простеляли дорогу молодим. А найголовнішим був рушник, на якому батьки благословляли молодих. То була особлива святиня, виготовлена нареченою власноруч, яку не показували стороннім і берегли як зіницю ока, передаючи з покоління в покоління. У народних піснях чи не найбільше опоетизовано процес підготовки дівчини до весілля — вишивання рушників. В орнаментах, вишитих із сподіваннями на щасливу долю, відтворювалися думки й почуття нареченої. Кількість рушників, приготованих дівчиною, була ознакою її працелюбності. Якщо про дівчину казали, що вона «рушників не придбала», то йшлося про ледащицю, а якщо «скриня повна рушників», — це свідчило про хазяйновиту наречену, заможну, багату (*За М. Скуратівським*).

Подавати рушник — давати згоду на одруження з ким-небудь.

Мелашка втерла сльози рукавом і подала старостам рушники (І. Нечуй-Левицький).

Давати (підносити) гарбуза — відмовляти тому, хто сватається. *Сватало її багато парубків, так вона всім гарбуза давала (Українська казка).*

6. Прочитайте й перекажіть текст. Поширте виділені речення відокремленими означеннями (*усно*).

Було це дуже давно. Жила собі в одному селі мати, і мала вона трьох синів-красенів. Хлопці були дуже здібні, одне лише не вмiли — вишивати, як їх мати. Сядуть було біля неї та й кажуть: «Ви, матусю, шийте-вишивайте та пісню співайте, а ми подивимось, як народжуються у ваших руках квіти та птахи».

Горнулася мати до синів і такі слова їм мудрі говорила: «Долю я вам вигантую, а пам'ять про себе в рушниках залишу, тож бережіть їх». *Багато рушників вишила за своє життя мати, і всі між синами розділила.* Даруючи, говорила: «Сини мої, мої голуби! Пам'ятайте навiк прохання своєї неньки. *Куди б не поїхали, куди б не пішли, а рушник у дорогу берiть.* Хлiб у нього загортайте й iнших пригощайте. Хлiб на рушниковi життв величає, здоров'я береже».

Померла мати, а її слова й пам'ять про неї в рушниках залишилась і передаються вони від покоління до покоління (Українська народна легенда).

7. Висловте свою думку, чи може бути стильним поєднання вишитої сорочки з джинсовими штанами (спідницею). Дайте поради щодо добору кольорів. Сформулюйте свої думки чотирма-п'ятьма реченнями, використавши відокремлені означення. Запишіть їх у робочий зошит.

КУЛЬТУРА СЛОВА

A. Переглянувши експрес-урок «Вишиваний чи вишиваний?», перекажіть, як правильно наголошувати це слово.

Вишиваний чи вишиваний?

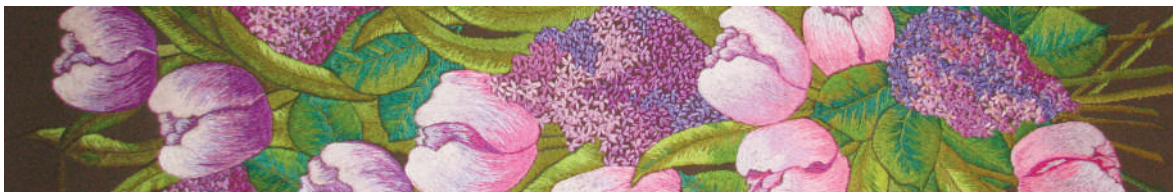
B. Установіть відповідність між частинами прислів'їв.

1	Рушник на кілочку —	A	вірного друга мати.
2	Хата без рушників —	B	хата у віночку.
3	На рушник стати —	B	буде чим гостей шанувати.
4	Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати —	Г	родина без дітей.

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Якийсь вітер низький жене стебла соломи понад глибокі стежки повні утоми (*І. Малкович*).
2. В дні прожиті печально і просто все було як незайманий сніг (*Л. Костенко*).
3. І стежиною помережаною по обніжках та по долині полохливе на дівчину схоже бігло літечко та й завітчане (*М. Шевченко*).
4. Мені наснилася криниця водою сповнена до краю (*І. Коваль*).
5. Досвітні вогні переможні урочі прорізали темряву ночі (*Леся Українка*).
6. Та не однаково мені як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену збудять (*Т. Шевченко*).
7. Наснились сині проліски мені і я щаслива плакала вві сні (*І. Христенко*).
8. Тут ніжна осiнь мрійна та м'яка на кольори багата розмаїта (*О. Ющенко*).
9. Батько сидів з веслом на кормі веселий і дужий (*О. Довженко*).

§ 37. ВІДОКРЕМЛЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення в колонках, правильно їх інтонуючи.

«Козаки» — це серія мультиплікаційних фільмів, знятих в Україні режисером Володимиром Сахном. Головні герої мультсеріалу — запорозькі козаки, сміливі, винахідливі, завжди готові прийти на допомогу.

Усього створено дев'ять короткометражних мультфільмів, динамічних, тривалістю не більше 20 хвилин, із завершеними сюжетами. Студія «Українафільм» поставила нову мету — підготувати до випуску другий сезон мультсеріалу.

Б. Визначте, у якій колонці записано речення з неузгодженими означеннями.

Неузгоджені означення відокремлюються **комами**, рідше — **тире**.

Означення, виражені	відокремлюються	не відокремлюються
іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками чи без них)	якщо вони стоять після узгодженого означення: <i>Худа, у чорному вбранні, у капелюшку, Шапокляк справляла враження милої бабусі.</i> <i>Шапокляк, худа, у чорному вбранні, у капелюшку, справляла враження милої бабусі.</i>	
інфінітивом	перед яким можна поставити а саме : <i>Ми маємо унікальну можливість — спостерігати творення 3D-анімації.</i>	перед яким не можна поставити а саме : <i>Стала наблизитися година вирушати далі</i> (С. Васильченко).

Неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках, відокремлюють комами, якщо означуваним словом є **займенник** або **власна назва**: *Алконост, з коштовними прикрасами й хвостом павича, зберігає яйце, що виконує найзаповітніше бажання.* *Вона, з коштовними прикрасами й хвостом павича, зберігає яйце, що виконувало найзаповітніше бажання* (За В. Шинкарьовим).

До речі...

Під час групового турніру з футболу Євро-2012 українська футбольна збірна грала із суперниками в тій самій послідовності, що і в серії «Як козаки у футбол грали»: із лицарями (збірна Швеції), мушкетерами (збірна Франції) та джентльменами (збірна Англії). Крім того, збірна України виграла у шведів 2:1, як і в мультфільмі, де козаки перемогли лицарів (шведів) з таким самим рахунком. Важко повірити, що цей збіг випадковий.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Прем'єра першого анімаційного фільму «Фантасмагорія», чорно-білого, німого, тривалістю менше двох хвилин, відбулася 1908 року в Парижі. Мультифільм був створений за допомогою темних ліній, намальованих на білому папері й віддрукованих на негативі. Для його виготовлення було використано понад сімсот малюнків — простих, іноді наївних, із кумедним героєм і простим сюжетом. Цій короткометражці дісталася особлива роль — стати початком ери анімації (І. Орлова). 2013 року анімаційна стрічка «Сонячний коровай» стала першим українським мультифільмом, адаптованим для незрячих людей. Досвідченій артистці Олександрі Бонковській, емоційній, з чудовою дикцією, з грайливими інтонаціями, удалося передати зміст мультифільму навіть тим дітям, які ніколи нічого не бачили (Г. Крижанівська).

Анімація (від латин. *animatio* — одухотвореність, *animo* — оживляю) — метод створення серії знімків, малюнків, кольорових плям, ляльок або силуетів в окремих фазах руху, за допомогою якого під час показу їх на екрані виникає враження оживлення мертвих форм руху.

- А.** Знайдіть і прочитайте речення з відокремленими означеннями.
- Б.** Прокоментуйте правила відокремлення узгоджених і неузгоджених означень у кожному конкретному випадку.

2. Перепишіть текст, розставивши в ньому розділові знаки. Поясніть їх уживання (усно).

2013 року український мультсеріал «Народна мудрість» знятий режисерами Степаном Ковалем і Володимиром Задорожним здобув перше місце на кінофестивалі в Лос-Анджелесі. Різноманітне українське колориту яскраво відображене в прислів'ях і приказках ожило на екрані. Багато людей вважає що мультифільми добрі веселі з їх повчальністю та простими сюжетними лініями дивляться тільки діти. Проте творча група проекту переконана що мультифільм «Народна мудрість» свій рідний з яскравими характерами й тонким гумором припаде до душі людям різних вікових категорій. Тому серіал дивитимуться всі члени українських родин малі старшого віку з різними уподобаннями й смаками.

3. Опишіть головного героя мультифільму «Був собі пес» двома реченнями, використавши відокремлені означення з довідки.

1. На початку мультифільму пес ...
2. А в другій частині наш герой ...

Довідка: ледачий, без особливого бажання служити господарю; старанний, підкреслено уважний, з добрим серцем і світлою душею.

4. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. У якому з них на місці крапок треба поставити тире? Аргументуйте свою думку.

Джуді Гопс із мультфільму «Зоотрополіс» мала одне бажання ... стати справжнім охоронцем порядку. Від народження її переповнювало прагнення ... творити добро.

5. Перепишіть речення й розставте розділові знаки. Поясніть написання виділених слів.

1. Усі герої «Шрека» головні епізодичні з лапами й хвостами із зеленим забарвленням розмовляють. 2. Цікаво що всі їхні репліки записано окремо. 3. Актори зайняті в цей час іншими зйомками ніколи не збиралися разом для запису в студії а слова їхніх партнерів вимовляв **асистент**. 4. Кумедний з хвостом kota з хоботом слона Бім-Бом (з мультфільму «Думками навиворіт») зроблений переважно із солодкої вати. 5. Образ хом'яка Ріно створений мультиплікаторами за подобою домашньої шиншили продюсера підкорив серця глядачів мультфільму «Вольт». 6. Голос співака Олега Скрипки упевнений зі специфічним тембром ідеально підійшов для озвучення образу Карлсона у новій версії мультфільму «Малюк і Карлсон» знятого за мотивами повісті **шведської** письменниці Астрід Ліндгрен. 7. Ми всі любимо героїв дитячих мультфільмів чесних справедливих з важкими характерами й добрими серцями (*О. Панчук*).

6. Прочитайте текст. Перепишіть виділені речення, поширивши їх відокремленими означеннями (як узгодженими, так і неузгодженими).

Аніматори, як великі діти, дуже люблять новинки. 3D-анімація стала для них метою, бажанням показати українську картинку з різних боків. У 2013 році з'явився **перший державний тривимірний анімаційний фільм «Бабай»**, який зібрав героїв дитячих казок і страшилок. **Автори мультфільму показали по-новому найстрашнішого монстра української дитини Бабая, міфологічного птаха Алконоста, героїв казок Курку Рябу, Відьму, Чорта, Козу-Дерезу й інших персонажів.** Мультфільм виконаний у техніці мальованої анімації. Його створювали майже 5 років. За одну хвилину глядачі побачили 1000 зображень, а за 70 хвилин — понад 70 тисяч малюнків (*За матеріалами інтернет-видань*).

7. Опишіть двома-трьома реченнями одного із зображених мультиплікаційних героїв, використавши відокремлені означення (як узгоджені, так і неузгоджені). Запишіть їх у робочий зошит.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Горі́лиць, долі́лиць, чорно́зем, чорно́слив, псевдо́ні́м.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
поїзд, сліду́ючий через станцію
пристрій, з'єдну́ючий деталі
виправивши недо́ліки, ремонт був заверше́ний
ото́чу́юче середови́ще
одна з кра́щих украї́нських дитя́чих кни́жок

ПРАВИЛЬНО
поїзд, що про́ходить через станцію
пристрій, що з'єдну́є деталі
виправивши недо́ліки, майстри заверши́ли ремонт
довкі́лля (навко́ли́шне середови́ще)
одна з найкра́щих украї́нських дитя́чих кни́жок

В. Перегляньте експрес-урок «Чи можна вітати з «наступаючим» святом?» і перекажіть його зміст, давши відповідь на запитання, поставлене в його назві.

Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Шукайте цензора в собі. Він там живе дрімучий без гоління (*Л. Костенко*). 2. Народилося море безкрає з неосяжним морським обрієм (*О. Довженко*). 3. І пахне свіжо й смачно в отчій хаті духмяним тільки з печі житняка (*Д. Луценко*). 4. Божий дар ти маєш з неба людям долю віщувати. 5. Изумрудна блискуча з перлистою ніжною піною хвиля котиться грає співаючи пісню дзвінку (*М. Вороний*). 6. Узагалі він має дивну властивість зникати при очах ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважати (*О. Гончар*). 7. Ота сміла горстка стояла серед води без надії рятунка з одним бажанням дорого продати своє життя в бою (*І. Франко*). 8. Налякані чужим голосом птахи з тривожним писком крутилися над головою Соломії (*М. Коцюбинський*). 9. Дніпро Ти тихо в день ясний пливеш заглиблений в минуле (*О. Олесь*). 10. У сатиновій сорочці у полотняних штанах він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми (*А. Шиян*). 11. Одягнений у хвою шумить дрімучий темний бір (*Н. Забіла*).

А. Уставте пропущені розділові знаки.

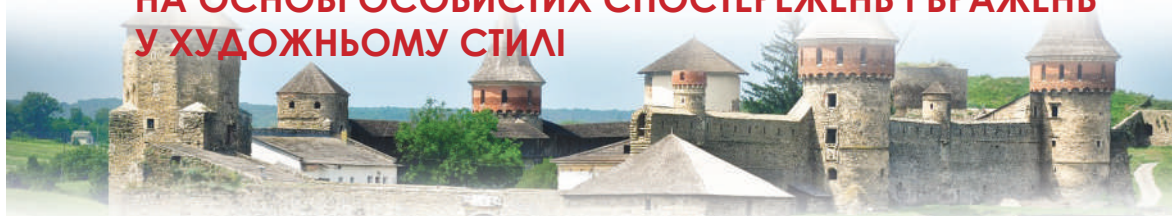
Б. Підкресліть відокремлені означення.

До речі...

Ми часто несправедливо забуваємо вживати колоритні українські слова, без яких наша мова стає сухою, одноманітною. Перевірте, чи всі з названих слів ви знаєте, дібравши до них синоніми або розкривши лексичне значення.

бува́льщина
торі́шній
дивові́жа
поді́йкувати
гомони́ти
небокра́й
тенді́тний
ра́дше
цьо́мати
уподо́бати

§ 38. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

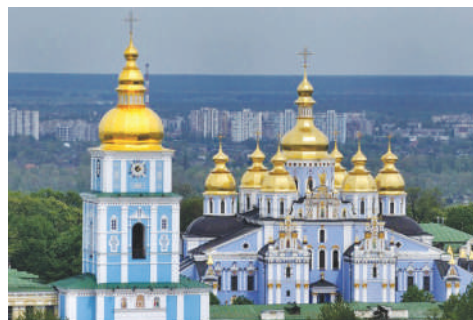
А. Прочитайте тлумачення слів *пам'ятка* й *пам'ятник*.

Пам'ятник — скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось: пам'ятник Ярославі Мудрому; пам'ятник полтавській галушці.

Пам'ятка — предмет матеріальної або духовної культури минулого: історична пам'ятка, літературна пам'ятка, пам'ятка природи, пам'ятка музичної культури.

м. Кам'янець-Подільський

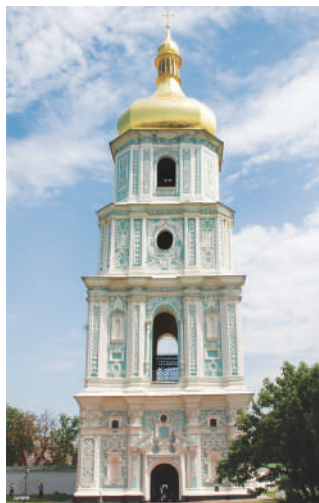

Михайлівський Золотоверхий монастир

Б. Назвіть особливості твору-опису. Чим відрізняється художній опис від публіцистичного? Художній опис від наукового?

1. Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення й стиль кожного з них.

Текст 1. Висока дзвіниця домінує над територією Софійського заповідника. Вона була першою кам'яною спорудою, збудованою на подвір'ї Софійського монастиря після пожежі 1697 року. Її споруджено в 1699–1706 роках. Спочатку споруда була триярусною. Архітектор дзвіниці невідомий. У документах збереглося лише ім'я Сави Яковлева, який брав участь у її спорудженні. Невдовзі після закінчення будівництва верхні яруси дзвіниці внаслідок землетрусу почали руйнуватися. У 1744–1748 роках дзвіницю відбудовано під керівництвом відомого петербурзького архітектора Й. Шеделя. Два верхні яруси було розібрано й замість них споруджено нові. Над виконанням ліпного декору фасадів працювали українські майстри з Жовкви Іван і Степан Стобенські. Нова дзвіниця теж була триярусною. Її вінчав барочний купол із високим позолоченим шпилем (*З підручника*).

Текст 2. Собор, що височить на майдані, тане верхами в сутіні неба, — часом чи не заспіває він теж, тихо, віддалено?

Мовчить собор. Не видно облупленості, іржі на банях, ніч скрадає на ньому всі травми часу. Навколо вирують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях, що їх ведуть будівничі з браконьєрами, а він стоїть, думає свою одвічну думу... Темрявою ночі окутаний, зірок дістає шоломами своїх бань крутолобих... Стоїть серед заводського селища весь освітлений, парусно-повний і чистий, як тоді у минувшині, коли вперше тут виник, вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів (*За О. Гончаром*).

Текст 3. Собор стояв посеред снігів у холодній білій самотизні. Возносився рожево під саме небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувалися безпорадно поміж бань нижчих, умить зупинялися у своєму бігові, і тоді видавалося, ніби починає летіти понад землею самий собор, і суцільна його дивна рожевість заступалася жовтістю від кованого золота, яким покрито було бані, – і весь собор зненацька засвічувався, мов щільник, повний меду, і в найпохмуріших душах ставало ясніше від того видовища (П. Загребельний).

Балюстрада — невисока огорожа сходів, терас, балконів тощо, що складається з ряду фігурних стовпчиків (балюсин), об'єднаних зверху горизонтальним брусом або поручнями.
Орнамент — візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів, стилізованих тваринних і рослинних мотивів. Орнаменти бувають плоскі та рельєфні. Розрізняють архітектурні (фриз, облямування, бордюр), текстильні, керамічні й інші орнаменти.

2. Виконайте завдання.

А. Ознайомтеся з будовою твору-опису пам'ятки.

Будова твору-опису пам'ятки

- I. Вступ. Розповідь про те, хто, де й коли створив пам'ятку, або стислий переказ легенди про неї.
- II. Основна частина. Опис пам'ятки.
  1. Призначення будівлі.
  2. Центральний фасад.
  3. Оформлення порталу (центрального входу).
  4. Будівля в архітектурному ансамблі території.
- III. Кінцівка. Оцінка пам'ятки (чим запам'яталася, що в ній вразило) або роздум (чому її необхідно берегти).

Б. За поданою будовою складіть і запишіть на чернетці план твору-опису однієї з пам'яток, зображених на с. 132. Відредагувавши план після обговорення, перепишіть його в робочий зошит.

3. Складіть за планом (див. вправу 2-Б) усний опис пам'ятки в художньому стилі.

Прочитайте пам'ятку для складання твору-опису й напишіть у художньому стилі твір-опис пам'ятки історії та культури, яку ви вважаєте найцікавішою.

Пам'ятка для складання твору-опису

1. Осмисліть тему творчої роботи.
2. Визначте обсяг роботи.
3. Обміркуйте, яку інформацію про пам'ятку вам необхідно дібрати.
4. Зберіть фактичний матеріал (величина пам'ятки, матеріал, з якого її виготовлено тощо).
5. Складіть короткий словник термінів, які ви будете використовувати.
6. Складіть план твору.
7. Запишіть текст твору на чернетці.
8. Відредагуйте й перевірте написане.
9. Перепишіть твір у робочий зошит.

ЗАУВАЖТЕ!

Описуючи різні об'єкти, керуйтеся універсальною формулою **Де? Що? Який?** (або **Де? Який? Хто?**).

ОПИС		
ДЕ?	ХТО? ЩО?	ЯКИЙ?
Ліворуч від храму	стоїть фонтанчик,	виготовлений із білого мармуру.
Навколо нього	красуються квіти —	білі, сині й рожеві.

§ 39. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і поміркуйте, чим особливі підкреслені означення.

Місто Львів було засноване в 1256 році королем Данилом Галицьким, який назвав його на честь свого сина Лева. У Львові, привітному та відкритому для гостей місті, найбільша кількість пам'яток історії та архітектури в Україні (близько 2500). А ще саме там роблять програмне забезпечення для багатьох голлівудських фільмів. Мало хто знає, що спецефекти для фільмів «Спайдермен», «Гаррі Поттер», «Халк» створювалися у Львові. А ще саме у Львові, місті винаходів, започатковано першу в Україні залізницю, відкрито перший в Україні готель, засновано професійний театр і першу українську школу, винайдено першу у світі газову лампу (*О. Панчук*).

Прикладка — це різновид означення, що називає ознаку предмета, даючи йому нову назву. Прикладка виражається іменником, який звичайно узгоджується у відмінку з означуваним словом: *будинком-привидом* (Н. в.), *будинком-привидом* (Ор. в.).

Поширену прикладку в середині речення відокремлюють **комами**, а в кінці — перед нею здебільшого ставлять **тире**: *Собор, свідок подій минувшини, височіє на околиці міста. На околиці міста височіє собор — свідок подій минувшини.*

Відокремлюються:	Приклад
поширені прикладки після означуваного слова	<i>Мій брат, кравець хлоп'ячих мрій, зішив з землею небо</i> (Б.-І. Антонич).
поширені прикладки, що стоять перед означуваним словом і мають обставинний відтінок	<i>Українець за національністю, будівничий тонко відчував народний стиль.</i>
прикладки, що стосуються особового займенника	<i>Справжній талант, він постійно працював над собою.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Прикладки зі сполучником **як** не відокремлюються, коли вони не мають відтінку причини (такі прикладки відповідають на питання **у ролі кого? у ролі чого?**): *Растреллі широко відомий в Україні як архітектор.*

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Будинок із химерами, цегляна будівля з прикрасами на міфологічні та мисливські сюжети, є головною архітектурною спорудою раннього декоративного модерну в Києві. 2. Це перший будинок у Києві, побудований із використанням цементу — нового матеріалу для будівництва. 3. У стіну будівлі вмуровані бетонні фігури антилоп, на колонах причаїлися ящірки, а на розі будівлі сховалася ще одна істота — страшний велетенський пітон. 4. Центр стелі прикрашає ліпнина — спрут із щупальцями у вигляді сплетіння раковин, морських зірок, рослин. 5. Нині Будинок із химерами використовується як офіційна резиденція Президента України (*С. Новак*).

А. Знайдіть і прочитайте відокремлені прикладки.

Б. Поясніть причини їх відокремлення.

- 2.** Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Пейзажна алея в Києві улюблене місце відпочинку киян була прокладена на початку 1980-х років за проектом архітектора Авраама Мілецького. Вона справжня окраса Верхнього міста розташована на Старокиївській горі звідки легко оглядається Поділ і Задніпров'я. У 2009 році на Пейзажній алеї було облаштоване казкове містечко для дитячих прогулянок сквер із лавками і величезними котами. Пізніше з'явилося продовження чудового дитячого парку майданчик «Аліса в Країні Див». У 2011 році в рамках проекту «KIEV FASHION PARK» на Пейзажній алеї відкрився перший парк сучасної скульптури й інсталяції сімнадцять арт-об'єктів подарованих місту меценатами (І. Орлова).

- 3.** Розгляньте фото. Пригадайте героїв казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Складіть речення, використовуючи означувані слова з відокремленими прикладками.

Аліса, дівчина з казки Льюїса Керролла; Чеширський кіт, улюблений персонаж багатьох; Кролик, герой Алісиних снів.

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Особняк, у якому розмістилася лікарня, приголомшував неподібністю до сусідів. Це, без сумніву, стиль сецесія, як його називали на цих теренах сто років тому, або модерн у північно-східному варіанті, або ар-деко в європейському формулюванні. Асиметричну вежу прикрашає багатий рослинний декор — ліпнина у вигляді пагонів, листочків і квітів. Нічого подібного не сподівалася тут побачити.

Особняк постав перед очима в усій красі. Обрамлений гілляччям дерев, він був зараз немов картинка в книжці — гарний, пошарпаний, щедро оздоблений ліпленими віночками, квітами, гірляндами. На другому поверсі впадав у вічі кам'яний напис із двох слів, роз'єднаний вікном, — WILLA й ANNA (Г. Вдовиченко).

- А.** Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.
Б. Поясніть розділові знаки в реченнях із відокремленими означеннями та прикладками.
- 5.** Перепишіть уривки з віршів. Розставте розділові знаки й поясніть пунктограми.

І зводився собор гнобитель і захисник
 Юрби благання і
 юрби прокльон
 Й готичний розцвітав трилисник
 Мов хрест мов квіт
 мов псалма і мов сон.

М. Бажан

Встає огонь святобливої готики
 Як ватра віри
 як стара яса
 І по-блюзнірському піднеслись в небеса
 Стрлчасті вежі
 пальців гострих дотики.

М. Бажан

Блискоче ніч перлиною Растреллі
 З гори збігає Боричів узвіз
 І солов'ї пташині менестрелі
 всю ніч доводять яблуні до сліз.

Л. Костенко

Менестрель — середньовічний поет-співак.

ЗАУВАЖТЕ!

Коли відокремленій прикладці надають особливого змісту й виділяють у вимові тривалою паузою, її відокремлюють тире.

6. Розгляньте фото. Продовжте опис будівлі за поданим початком, використовуючи в реченнях відокремлені прикладки (3–5 речень).

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, один із найдавніших вишів України, розташований у величній будівлі — резиденції буковинських митрополитів. Комплекс було споруджено в 1864–1882 рр. за проектом Йосифа Главки — відомого чеського архітектора.

7. Прочитайте легенду про Кременецький замок. Перебудуйте речення, ускладнивши їх (там, де це можливо) відокремленими прикладками й означеннями (усно).

На Тернопільщині є місто Кременець. Там із гори Бони, на якій стоїть замок, відкривається красивий краєвид. Існує дуже давня легенда про ці місця. Нібито багато років тому, ще до часів Київської Русі й задовго до будівництва теперішнього замку, донька дулібського воеводи Тура, на ім'я Ірва, щоранку з найвищої тодішньої фортечної вежі милувалася краєвидами. Аж раптом гору оточило вороже військо аварів. Побачивши вгорі красуню Ірву, ворожий володар закохався до нестями. Вимагав, щоб її йому віддали. А дівчина нізащо не хотіла потрапити до чужинця. Проте аварське військо було дуже велике, тож захопило фортецю. Тоді Ірва, щоб не потрапити в руки варварського володаря, стрибнула в безодню. Як не шукали вороги її тіло — не знайшли. На місці, де земля поглинула Ірву, забило цілюще джерело (*Українська народна легенда*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Косій, столяр, середина, симетрія, асиметрія.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
наш проєкт досконаліше вашого
їх смаки в більшості випадків співпадали
він швидше всіх рішить любую задачу
підніміться сходами вгору
в документі вказано об'єм виконаних робіт

ПРАВИЛЬНО
наш проєкт досконаліший за ваш
їхні смаки здебільшого збігалися
він швидше від усіх (за всіх) розв'яже будь-яку задачу
підніміться сходами
у документі вказано обсяг виконаних робіт

До речі!

Вислів *вавилонська вежа* походить із біблійної розповіді про те, як люди намагалися побудувати у Вавилоні вежу, що сягала б неба. Розгніваний таким зухвальством, Бог змішав мови будівників, вони перестали розуміти один одного, і будівництво — «творення веж (стовпів)» — невдовзі було припинено.

Пітер Брейгель Старший
«Вавилонська башня»

Вавилонська вежа — 1) справа, яку ніколи не буде завершено, недобудована споруда; 2) грандіозна, дуже висока споруда.

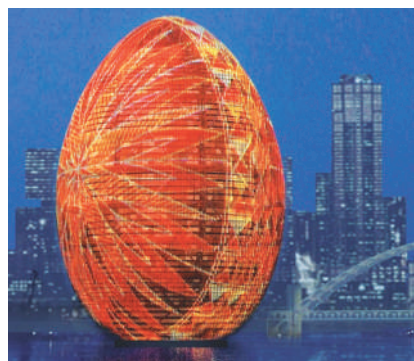
Виконайте одне із завдань.

А. Перепишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання слів з орфограмами.

В Україні є безліч пам'яток минулих епох але не/має будівлі символу сучасності. Концепцію такого проєкту полі/функціонального комплексу «Писанка» розробили українські архітектори Олександр Попов Дмитро Васильєв Антон Хилько та художник Кирило Проценко.

Чому саме писанка? Бо писанка це символ України що ввібрав у себе тисячолітні історичні традиції.

Уся зовнішня оболонка 44-поверхового комплексу це гігантський світлодіодний екран що складається з 33 000 пікселів світильників червоного зеленого й синього кольорів. Комплекс запропоновано розмістити на Південному мисі Рибал...кого пів/острова. Будівлю символ сучасності й традицій буде добре видно як з правого так і з лівого берега Дніпра (О. Кушнір).

Б. Перегляньте експрес-урок «Ложа, ложе, лоджія — у чому полягає різниця?». Із згаданими в уроці словами складіть речення з відокремленими прикладками й запишіть їх.

Ложа, ложе, лоджія — у чому полягає різниця?

§ 40. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК (поглиблення знань)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення в обох колонках.

Великдень — велике християнське свято.

Паска — кулінарний виріб.

Великдень, велике християнське свято, припало цьогоріч на 1 травня.

Паску, кулінарний виріб, випікають напередодні свята.

Б. Поміркуйте, у якій колонці вжито відокремлені прикладки, а в якій — складені іменні присудки. Обґрунтуйте вашу думку.

Відокремлюються:	Приклад
прикладки, виражені сполученням слова <i>чоловік, жінка, хлопець, дівчина, людина</i> і под. з іншими словами;	<i>Деся там жила Наталка Розумиха, Грицькова жінка, гарна й молода (Ліна Костенко).</i>
прикладки, що приєднуються до означуваного слова словами <i>або, тобто, чи, наприклад, особливо, на ім'я, на прізвище, як-от.</i>	<i>Крашанки, або писанки, готують на Великдень.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Не відокремлюються прикладки, які стоять перед означуваним словом і мають лише означальне значення: *Співачка Руслана Лижичко поділилася родинним рецептом випікання паски.* Щодо власних назв — імен і прізвищ людей — прикладкою є саме загальна назва.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Великдень — це свято звершення найзаповітнішої мрії людства — подолання смерті. Людство відзначає цей день уже тисячі років, тож має чимало способів ушанування воскреслого Христа, нашого Спасителя. Ісус Христос через смерть і воскресіння звершив перехід для всього людства й кожної людини, зокрема з рабства смерті до вічного життя. Тому Великдень став святом найбільшої буттєвої радості — відчуття єдності з усім світом і з живим Богом. Писанка, основний атрибут Великодня, у своїй символіці поєднала давнину дохристиянських часів, наше сьогодення й віру у вічність. Тому, готуючись під час Великого посту до гідної зустрічі Великодня, найсвітлішого весняного свята, українці розмальовують писанкі. А Страсного тижня господині печуть особливий хліб — паску. Вона є найбільшою окрасою й основною поживою великоднього столу (О. Ілленко).

А. Знайдіть і прочитайте відокремлені прикладки.

Б. Поясніть правила їх відокремлення.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Ненсі Тітман 91-річна жінка з Лондона зберігає як реліквію найдавнішу у світі паску спечену 1821 року. 2. Дивно але ця паска неодмінний атрибут Великодня не зацвіла й не втратила свого запаху. 3. Цей кекс тобто традиційний великодній хліб у британців спік булочник Вільям Скіннер прапрадід Ненсі Тітман. 4. Седмиця або Страсний тиждень це той час коли господині випікають паску. 5. У канадському містечку Вегревілль населеному переважно етнічними українцями ви можете побачити найбільше у світі великоднє яйце скульптуру заввишки 8 м а завширшки 5 м. 6. Цей пам'ятник писанку вагою майже 2270 кг було виготовлено з уламків літаків. 7. Поставили цю писанку як згадку про перших українських переселенців. 8. Канадська писанка як витвір мистецтва вражає. 9. Канадський мільйонер на прізвище Яцик заснував щорічний конкурс знавців української мови у травні 2001 року (*І. Орлова*).

м. Вегревілль (Канада)

- А.** Розставте розділові знаки.
- Б.** Підкресліть відокремлені члени речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Відокремлюються прикладки, що починаються словом *як*, якщо мають обставинний відтінок причини: Як великодній символ, яйця несли святити до церкви разом із паскою.

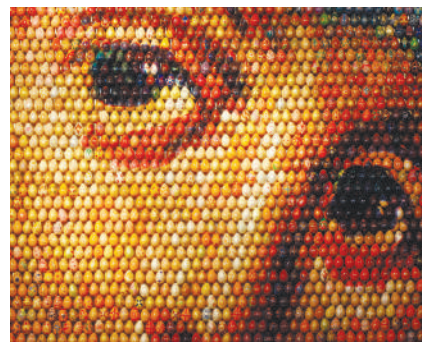
3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Християни в усьому світі святкують Великдень, проте в кожній країні є свої особливості — усталені звичаї та традиції. Як символ Великодніх свят, Кролик став персонажем стародавньої німецької казки, у якій збирав красиві великодні яйця. На святковому столі в Німеччині обов'язково повинен бути букет нарцисів — ніжних пасхальних дзвіночків, адже вони є одним з основних символів Великодня. Італійці на Великдень печуть коломбу — пасхальний кекс у формі голубки з розпростертими крилами, прикрашений мигдалем і мигдальною глазур'ю. У Великодню неділю португальці споживають м'ясну страву — смажене порося з картоплею та овочами, а також свіжоспечений хліб. У Чехії чоловіки зрізають гілки, які прикрашають різнобарвними стрічками, а потім ними «б'ють» дівчат, щоб ті були ще кращими (*М. Манько*).

- А.** Випишіть відокремлені прикладки разом з означуваними словами.
- Б.** Поясніть уживання розділових знаків.

4. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Поясніть причини відокремлення прикладок.

2010 року в Софійському соборі з'явилося унікальне панно «Пресвята Богородиця» складене з 15 тисяч розфарбованих вручну писанок. Оксана Мась талановита одеська художниця працювала над цією дивовижною мозаїкою майже рік. Писанки для роботи розмальовували люди по всій Україні професійні художники та друзі діти й черниці. Мозаїчне панно «Погляд у вічність» вагою 2,5 т зображує очі образу Діви Марії воно створене за мотивами однієї із старовинних українських ікон епохи бароко (*К. Шевелева*).

5. Прочитайте вірш. Поясніть уживання тире в реченні з відокремленою прикладкою.

Христос Воскрес!

Співає жайворон з небес:
«Христос Воскрес! Христос Воскрес!»
У небо дзвін гуде з села:
«Христос Воскрес! Йому хвала!»

В промінні сонячна блакить:
«Христос Воскрес! Його хвалить!»
Журчить струмок — весняний дзвін:
«Воскрес Христос — Господній Син!»

Радіють діти у вінках:
«Христос Воскрес на небесах!»
І вся земля, мов той вінок,
З чудесних трав, дітей, квіток...

І в серці радість через край:
Воскресли поле, річка, гай,
І лине пісня до небес:
«Христос Воскрес! Христос Воскрес!»

К. Перелісна

6. Розглянувши фото й послухавши пісню «Розмалюю писанку» у виконанні Марії Бурмаки, виконайте завдання.

- А. Кількома реченнями опишіть процес виготовлення писанки, використавши відокремлені прикладки.
Б. Підкресліть відокремлені члени речення.

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Чи є щось на світі красивіше за великодній світанок! З діда-прадіда цілюща й незрадлива сила вступає в кожного, хто зустрине його. Дзвони над селом не дзвонять, а виспівують на весь світ велику радість: Христос Воскрес! Село не спить — воно ж бо чекало цієї радості й іде назустріч їй до церкви. З уст в уста передається щаслива вість: «Христос Воскрес!» — «Воістину Воскрес!» І чує земля цю християнську радість та й тішиться у весняному розвої разом із людьми.

Яка це добра й світла година, коли село йде на Великдень до церкви! *Вийнято із скринь і шаф найкращий у господі одяг, а для нас він таки найкращий у світі.* Вишивані сорочки й блузи, на яких барвляться квіти й чарують око предивні узорі, вишивані кип-

тарики, брилики на хлопчиках, віночки й стрічки на дівчатках — і все це нове, одягнуте сьогодні вперше, бо цілий рік готувалося до Великодня. Сплетені з лози та розмальовані майстровими руками кошики прикрашені вишиваними рушниками. Усе чисте й біле, як цей світ, чекає на себе краплі свяченої води.

Устало сонце. *Урочиста процесія виходить із церкви.* Рід признається до роду, христосується й дарує на пам'ять по душах померлих писанки та пасочки. Свячена вода скроплює паску й нашу долю. *А з неба — не раз так буває на Великдень — скрапне теплий дощик і засвітить веселка, як Божий заповіт любові (Я. Гоян).*

- А.** Ускладніть виділені речення відокремленими прикладками. Перебудовані речення запишіть.
- Б.** Поясніть уживання розділових знаків.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Крашанкі (*мн.*), писанкі (*мн.*), Великодня (*Р. в. одн.*), вишиваний, вишиванка.

- Б.** Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
жити на Україні
мандрівка по Львову
по всіх правилах
відбудеться через неділю
Приємного апетиту!

ПРАВИЛЬНО
жити в Україні
мандрівка Львовом
за всіма правилами
відбудеться через тиждень
Смачного!

- В.** Перегляньте експрес-урок «Великдень чи Пасха?» й поясніть, чи те саме позначають слова з теми цього уроку.

- Перепишіть текст, ускладнюючи речення відокремленими прикладками.

На З(з)апоріжжі в перед/день В(в)еликодня 2007 року в північно/східній частині острова Х(х)ортиця відбулося урочисте відкриття півтора/метрової гранітної скульптури/писанки. Пам'ятник у формі яйця встановлено на місці відкритого на острові С(с)вятилища третього-другого тисячолі(т/тт)ь до н. е.

Унікальний пам'ятник виготовлено з матеріалу, який було доставлено з Я(я)нцевського кар'єру. Скульптуру роз(с)писав художник Леонід Микитин традиційним українським писанковим орнаментом.

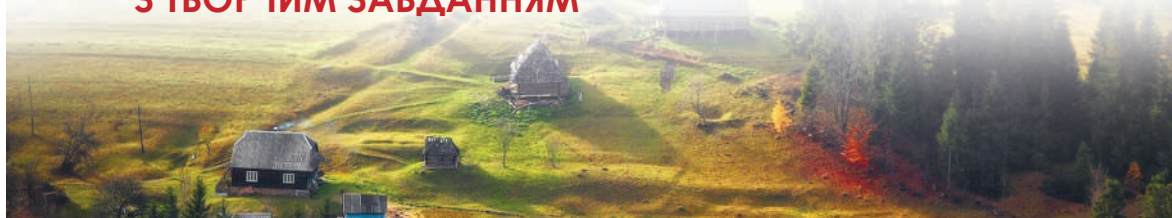

- А.** Підкресліть прикладки.
- Б.** Поясніть написання слів з орфограмами.

ЗАУВАЖТЕ!

У подвійних складених назвах творів, газет і т. ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви, а перед сполучником **або** ставиться кома: *п'єса «Глитай, або ж Павук»*; *кінофільм «Іронія долі, або З легкою парою»*. Пригадайте, як називається повість М. Павленко про Софійку та її чарівні коралі, яку ви читали в 7 класі. Запишіть подвійну складену назву цього твору, дотримуючись згаданого вище правила.

§ 41. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

ПОВТОРЕННЯ

- А.** Сформулюйте основні ознаки художнього стилю.
- Б.** Пригадайте, що таке *епітети*, *метафори*, *порівняння*. Яку роль вони відіграють у художньому тексті?

- 1.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Лежало село межі горами. Долі селом перестрибувала з камінця на камінець річка-самотека, а над річкою примостилася хата. У хатніх *присінках* стояла стара діжка, де баба Олена квасила на зиму капусту. Улітку ж перекидала догори днищем й складала зверху різний непотріб — старі чоботи, шмаття, онучі. За діжкою жив їжак. Він придибав якось уночі. Хтозна, як він увійшов, бо двері були замкнені. Оселився собі в кутку, позносив туди всякого мотлоху, вистромляв із *криївки* смішну мордочку й викочувався до мисочки з молоком. А якось на світанні розбудив усіх, вовтузячись під дверима в сінях, і коли йому відчинили, перекотився через поріг, а на голках у нього стирчали яблука. Стефко з'їв одне — ніколи не куштував він нічого смачнішого, ніж оте їжакове яблуко.

Неподалік од хати росла велика старезна липа. Коли вона цвіла й від неї ішов такий солодкий дух, що аж голова паморочилася, то починала співати. Співала низьким *оксамитовим* голосом щодень одну й ту ж монотонну, але дуже гарну пісню, і минуло немало часу, поки Стефко додумався: то бджоли прилітали по мед густим *роєм* і так гули, непримітні в зеленій липі, що здавалося, ніби дерево співає.

Давно то було, не зі Стефком ніби, а з кимось іншим.

Восени вони з бабою ходили по гриби. Стефко взувався у високі чоботи, аби ніг не обросити, виламував міцного *костура* та розгортав ним сухе листя, щоб побачити гриби й відігнати геть гадюку. Мокрий від недавнього дощу, ліс пестив, голубив тіло, і, здавалося, весь напоєний запахом землі, старого листя, грибів та ожини, ти ростеш, підносишся над лісом і бачиш світ далеко-далеко поза горами.

Баба мала повнісінький кошик грибів, Стефкові не хотілося вертати додому отак собі, *складніруч*, він струшував із гілок ліщини коричневі горішки-лусканці, а вдома жменями висипав їх малій Насті — то для неї була найкраща *лакомина* (Н. Бічуя).

- А.** Яка тема й основна думка тексту? До якого стилю мовлення він належить? Відповідь аргументуйте. Які почуття викликала у вас ця розповідь? Висловіть власну думку щодо авторського задуму. Доберіть заголовки до тексту.
- Б.** Поясніть лексичне значення виділених слів (у разі потреби скористайтеся тлумачним словником).
- В.** З'ясуйте роль метафоричних словосполучень у тексті, визначте їх стилістичну функцію.
- Г.** Прочитайте ще раз текст. Розставте в правильній послідовності орієнтовні заголовки мікротем.

Пісня старезної липи.
Хата над річкою.
Ліс восени.
За діжкою жив їжак.
Горішки-лусканці — лакомина для Наді.
Яблуко від їжака.

Д. Підготуйте складний план. За планом докладно перекажіть текст.

2. Пригадайте свої найяскравіші випадки спілкування з природою. Додайте власну розповідь до переказу, використовуючи художні засоби.

3. Прочитайте пам'ятку. Які особливості має докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням?

Пам'ятка

Як готувати докладний переказ тексту з творчим завданням

1. Прочитати (або прослухати) текст.
2. Визначити стиль, тип, жанр мовлення, тему й основну думку висловлення.
3. З'ясувати значення незнайомих слів.
4. Висловити власну думку про зміст прочитаного (прослуханого) тексту, його форму та мовне оформлення.
5. Визначити тему творчого завдання й дібрати художні засоби, які б її розкривали.
6. Поміркувати над змістом і послідовністю висловлення творчого задуму.
7. Самостійно підготувати складний план тексту, включаючи власне творче доповнення.
8. Написати докладний переказ тексту, підпорядковуючи висловлення темі й основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, а також авторського задуму.

4. Підготуйте чорновий варіант переказу. Перечитайте його та проаналізуйте:

- чи вдалим є продовження тексту;
- чи чітко в ньому висловлені власні думки;
- чи збережено стиль висловлення.

Напишіть докладний переказ тексту, додавши власне продовження висловлення. Дотримуйтеся композиції, мовних і стильових особливостей висловлення.

§ 42. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте текст, правильно інтонуючи речення. Назвіть відокремлені обставини.

Уважаючи, що українське весілля складається лише зі сватання та вінчання, ви глибоко помиляєтеся. Українське весілля — культурний феномен, він зберіг усі цінності нації, яскраво розкриваючи дух нашого народу, дух тисячоліть. Весілля передає інформацію між поколіннями, забезпечуючи спадкоємність самотності етносу. У весільній обрядовості — неоціненний досвід предків, який ми, зберігши та примноживши, покликані передати в майбутнє!

Б. Чим виражені відокремлені обставини в тексті?

Обставини, виражені	відокремлюються	не відокремлюються
дієприслівниковим зворотом	як перед присудком, так і після нього: <i>Смачно <u>пообідавши</u>, гості <u>починають танцювати</u>. Гості <u>починають танцювати</u>, смачно пообідавши.</i>	
дієприслівником	як перед присудком, так і після нього: <i>Пообідавши, гості <u>починають танцювати</u>. Гості <u>починають танцювати</u>, пообідавши.</i>	зі значенням способу дії після присудка: <i>Співають <u>ідучи</u> дівчата.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Якщо дієприслівниковий зворот входить до складу фразеологізму, то він не відокремлюється:
Перед весіллям господині працюють не покладаючи рук.

1. Прочитайте речення й поясніть, за яким правилом відокремлено (або не відокремлено) в них обставини.

1. Гуляй, доню, упіймавши долю (*Нар. тв.*). 2. Діставши згоду батьків на одруження, дівчина виносила старостам рушники. 3. Колупаючи піч, дівчина дає згоду на одруження (*Г. Дмитренко*). 4. Весь день бігала не чуючи ніг (*З розмови*). 5. Старости зупиняються вклоняючись (*Г. Коваль*).

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки.

М. Приймаченко. Українське весілля

1. Зібравшись у молоді напередодні весілля дівчата співають обрядових пісень. 2. Подружки виконують пісні виплітаючи весільні вінки. 3. Приступаючи до плетіння вінка для молодої дружки хором випрошують благословення. 4. У наш час іноді дівчата беручи шлюб нехтують традиційний український вінок одягаючи на голову шматок прозорої тканини! 5. Багато весільних обрядів виконують співаючи. 6. Уплітаючи у вінок барвінок дівчата сподівалися на вічне кохання. 7. Виконуючи роль оберерега вінка був ще й прикрасою (*За О. Воропаєм*).

3. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Підготувавши придане у родині засватаної дівчини прибирали в хаті та садибі готували їжу (до двадцяти страв). Особливим обрядом було випікання весільного короваю. Спеціально для цього запрошували *коровайниці* молодих щасливих у заміжжі жінок (від трьох до семи). А вже ввечері напередодні весілля наречена прощалася з дівочтвом разом із подругами співаючи пісень про дівочу молодість про майбутню розлуку з батьками та про щасливе життя після весілля (*В. Зацарна*).

Коровай — великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля.

- А. Розставте розділові знаки.
Б. Підкресліть відокремлені члени речення.

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Два серця

У вечір, в обрії, у спів
підем обнявшись перед себе.
Мов черепицю із дахів,
зриває вітер зорі з неба.

І, відділившись від юрби,
загорнемося в хутро ночі.
Хай два серця — два голуби —
співзвучно й тужно затріпочуть.

Б.-І. Антонич

- А. Поясніть, чому в першому реченні дієприслівник не відокремлюється.
Б. Поміркуйте, чому в другій строфі кома стоїть після *і*.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Упродовж вікової історії кожна деталь весільного одягу, освячуючись колективною народною традицією, мала слугувати одній високій меті — захистити подружжя від лихих сил. Весільне вбрання мало показати на людях чесність у житті та вправність у роботі молодят, засвідчивши їхню зрілість і готовність до створення власної сім'ї. Загальнонаціональні установки щодо обрядового значення одягу молодих у конкретній практиці проведення весілля наприкінці дев'ятнадцятого — на початку двадцятого століття реалізовувались у безмежній кількості місцевих зональних варіантів. Так, наприклад, жителі Полісся та гірських Карпат продовжували виготовляти одяг в основному вручну, з домашньої сировини, зберігаючи багато архаїчних елементів, пов'язаних із давніми народними уявленнями (*Т. Косміна*).

- А. Знайдіть відокремлені члени речення. Поясніть причини відокремлення.
Б. Визначте стиль тексту. Аргументуйте свою думку.

6. Прочитайте текст. Запишіть кілька речень, поширивши їх відокремленими обставинами.

Весілля зазвичай відбувалося в неділю. Зранку наречену готували до шлюбу: розплітали їй косу, а потім дружки вплітали у волосся стрічки та монети, укладали часник (як оберіг від напасті), одягали вінок і найкращий одяг, щоб показати, який скарб мусять віддавати в іншу родину. Коли молодий вирушав за молодою, дорогою його зупиняли

(і не один раз), вимагали викуп за наречену: доводилося відкуповуватися символічною сумою або частуванням. Торги проводились і у дворі молодої — викуп вимагала ще й сім'я нареченої. Нині з цієї традиції роблять цілу виставу. Коли приходив молодий, наречені ставали на рушник, щоб життя було довгим і гладеньким, їх благословляли батьки. Вони тричі хрестили пару іконами та примовляли: «Бог благословляє, і я благословляю на щастя, на здоров'я, на довгі роки» (О. Козак).

7.

Розгляньте репродукції картин і виконайте завдання.

В. Маковський. Дівич-вечір

М. Пимоненко. Свати

- А. Коротко опишіть зображені елементи весільного обряду (усно), скориставшись матеріалом таблиці.
- Б. В описі використайте відокремлені обставини.

Опорна таблиця			
дієслова	іменники	прикметники	дієприслівники
сидіти	хліб	вдовина	сидячи
стояти	мати	незаміжні	співаючи
слухати	гості	весільний	колупаючи
сватати	вінок	обрядовий	спілкуючись
одягати	батько	святковий	хвилюючись
наливати	старости	промовиста	промовляючи
прощатися	сватання	символічний	домовляючись
	музиканти	традиційний	

ЗАУВАЖТЕ!

Не радимо нікому ставити зайву кому

Нерідко мовці використовують сполуки *більш як*, *не більш як*, *раніше ніж*, *не раніше ніж*, *пізніше ніж*, *не пізніше ніж*, *довше ніж*, *не довше ніж* і подібні. Такі сполуки переважно стосуються значень часової тривалості. Декому так і кортить поставити кому перед *як* і *ніж*. Проте ці сполуки слів вирізняються своєю змістовою цілісністю, своєрідною нерозчленованістю, нерозкладністю, а отже, і стосунком до єдиного другорядного члена речення — обставини. Тому ставити кому перед *як* і *ніж* у цих сполуках не потрібно.

Наприклад: *Ми чекали повідомлення більше як два тижні. Діти працювали не більше як три години. Онуки приїдуть до бабусі не пізніше ніж післязавтра (За І. Вихованцем).*

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Прочитайте прислів'я й поясніть їхнє значення.

- Краще полин їсти, ніж з нелюбим за стіл сісти!
- Добра дівка: як старости йдуть, тоді хату мете.
- Заміж іти — не дощову годину перестоять.
- Жінка не черевик — з ноги не скинеш.
- На красиву жінку гарно дивитися, а з розумною гарно жити.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
сама красива наречена	найкрасивіша наречена
одружитися на ній	одружитися з нею
зізнатися в коханні	освідчитися
гадати на вінках	ворожити на вінках
кохати свою країну	любити свою країну

В. Перегляньте експрес-урок «Коли ми *любимо*, а коли *кохаємо*?» й перекажіть його близько до тексту.

Коли ми *любимо*, а коли *кохаємо*?

Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Майже всі наречені підходячи до вітваря всміхаються у той час як женихи навпаки зберігають серйозний вигляд. 2. У Кенії жених хотів відчутти себе в жіночій «шкурі» носячи цілий місяць жіноче взуття одяг та аксесуари. 3. Раніше в Європі батьки нареченої приготувавши пироги склали їх у посудину й викидали з вікон свого будинку. Якщо посудина розбивалася на безліч уламків уважалося що шлюб буде довгим і щасливим. 4. найдешевше у світі весілля святкували в індійському племені нандхарі витративши на все трохи більше однієї рупії. 5. На півночі Англії готували весільні коржі й обкидали ними молоду поділивши їх на кілька рівних частин. Уважалося що з'ївши шматочок такого коржа незаміжня гостя вві сні зможе побачити майбутнього жениха. 6. У Великій Британії для нареченої вважається великим успіхом у день весілля поцілувати сажотруса тому що він відганяє злих духів приваблюючи удачу (С. Гужва).

Львівщина

§ 43. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН (поглиблення знань)

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Цистозира, найбільша водорість Чорного моря, має вигляд розгалужених кущиків, що ростуть у прикріпленому та неприкріпленому стані. Ця багаторічна рослина досягає віку 16 років, утворює великі підводні зарості, покриваючи поверхню скель і валунів.

Синьо-зелені водорості, геологічно найстарші представники рослинного світу, трапляються біля морських берегів України. Вони були першими фотосинтезуючими рослинами Землі, відіграючи основну роль у створенні атмосфери, багатій на кисень (З енциклопедії).

А. Знайдіть і назвіть відокремлені члени речення.

Б. Поясніть причини їх відокремлення.

Відокремлюються:	Приклад
обставини з прийменниками <i>починаючи з, кінчаючи, незважаючи на;</i>	<u>Незважаючи на дощ, прогулянка вдалася.</u>
обставини зі словами <i>завдяки, унаслідок, усупереч, попри, залежно від, відповідно до, у зв'язку з, на відміну від, особливо</i> можуть відокремлюватися за бажанням автора.	<u>Чемпіонат України з плавання, у зв'язку з несприятливими погодними умовами, переноситься на тиждень.</u>

1. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Поясніть, у яких випадках відокремлення обставин обов'язкове, а в яких — залежить від бажання автора.

1. Корені рослин закріплюють ґрунт запобігаючи його руйнуванню. 2. Попри схожість із рослинами науковці виділили їх в окреме царство. 3. Більшість рослин живиться завдяки фотосинтезу. 4. Рослини синтезують поживу використовуючи для цього світло. 5. Шапкові гриби розмножуються розсіваючи мільйони крихітних спор. 6. Незважаючи на нестачу води окремі рослини пристосовуються для життя навіть у пустелях. 7. В арктичній тундрі всупереч лютим холодам росте близько 400 видів квіткових рослин (Ш. Коннолі).

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки. Підкресліть ті обставини, які відокремлюються за бажанням автора.

1. Завдяки своїм лікувальним властивостям тополя стала популярною не тільки у фольклорі а й у медицині. 2. Копаючи криницю кидали шматок вербової колоди для очищення води. 3. Дуб символізує світову вісь з'єднуючи верхній і нижній світи. 4. Чорнобривці попри осінні холоди тішать наше око до сивих морозів. 5. Барвінок здобув славу завдяки своїй живучості. 6. Згідно з легендою барвінок назвали на честь кохання юнака Бара й дівчини Вінки. 7. Усупереч морозам барвінок зеленіє навіть під снігом. 8. Наші предки шануючи вербу широко використовували її в медицині. 9. Зазвичай дівчата влітали барвінок у вінок співаючи (О. Коваленко).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Про мак

Було це давно-давно, коли ще на нашу землю нападали кочівники-печеніги. В одному місті жили дуже вродливі дівчата. Хороводи водили співаючи. Побачивши це, печеніги вирішили захопити дівчат у полон. Підстерegli вони, коли загін воїнів пішов у похід, та й оточили місто. Зрозуміли дівчата, що можуть загинути, і вирішили не сидіти склавши руки, а тікати з міста через підземний хід. Вийшовши на широке зелене поле, кинулися тікати до лісу.

Та побачили їх вороги й оточили з усіх боків. І звернулася тоді найвродливіша дівчина, донька воєводи, з проханням до матінки-землі:

— Матінко-земле, усупереч долі, урятуй нас від неволі, від життя страшного в печенігів-нечестивців. Допоможи нам знищити їх!

І зглянулася земля-матінка на сльози дівчат-полонянок. Тільки доторкнеться до дівчини печеніг, як вона стає квіткою-маком, червоною, як жар, і красивою, як самі дівчата.

Так і не змогли вороги захопити в полон жодної дівчини. Потомившись, печеніги сіли спочити. Розсідлавши коней, тільки лягли на землю, як поснули непробудним сном. Це дівчата наслали на них сон-дрімоту, відплативши за себе.

Рано-вранці поверталися з походу руські воїни. І побачили вони червону, як жар, долину маків, а біля них сплячих ворогів-печенігів. Кинулися воїни на печенігів і повбивали всіх. І коли пролилася остання крапля крові печенігів, кожна квітка маку ожила, перетворившись на дівчину.

І земля-матінка залишила на згадку про цей бій квіти маку. Щороку, виростаючи на цій долині, вони радували людей своєю красою (*Легенда Наддніпрянщини*).

А. Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.

Б. Поясніть причини їх відокремлення.

4. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Лісовий готель

Напевно кожному доводилося бачити цю гарну квітку синій дзвіночок. Але не кожен знає що він і є лісовим готелем для багатьох комах. Уночі особливо під ранок коли в лісі стає прохолодно й випадає роса комахи замерзають їхні крильця намокають. Ось тут і стає їм у пригоді дзвіночок який незважаючи на холод на ніч не закриває своєї квітки. Тож заповзають і залітають туди всі хто хоче переночувати в теплі. Адже у квітці попри нічну прохолоду температура на 4–5 градусів вища ніж зовні. Рятуює комах дзвоник і вдень не закриваючись навіть у дощ. Перш ніж зірвати цю яскраву квітку красиву й добру подумай адже це чиясь домівка (*В. Садовнича*).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть відокремлені обставини.

До речі...

Типовою помилкою є безпідставне відокремлення обставин, виражених іменником, числівником або прислівником: *Наприкінці вісімнадцятого століття, жінки використовували квіти картоплі для прикрашання зачісок і капелюшків, вважаючи цю рослину декоративною*. Кома, якою відокремлено обставину часу *наприкінці вісімнадцятого століття*, є пунктуаційною помилкою.

5. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Кактус-велет

Цей кактус-велет відомий кожному хто мандрував Мексикою чи південно-західними районами США. Здалеку стовбур і гілки сагуаро (так називають рослину місцеві жителі) подібні до постаті людини яка підняла руки до неба. Але незважаючи на свій велетенський розмір кактус це рослина яка росте дуже повільно особливо перші 10 років за цей час стовбур виростає менше ніж на 2 см щороку. Рослина не утворює бічних гілок не досягнувши 5 м заввишки. Потім колючий страж пустелі підростаючи за рік на 2,5 см досягає висоти 15 м. Цвісти ж рослина може починаючи з 50 років. Найстарішим рослинам 200 років і важать вони майже 10 т (І. Орлова).

- А. Розставте розділові знаки.
Б. Підкресліть відокремлені члени речення.

ЗАУВАЖТЕ!

Згадайте, що порівняльні звороти в реченні здебільшого виконують роль обставини: *Дівчина йде, як пави*. Їх треба відокремлювати комами.

- Перегляньте експрес-урок «Ви добре виглядаєте» — чи правильно так сказати?» і запишіть речення з порівняльними зворотами. Розставте в них розділові знаки.

Ви добре виглядаєте — чи правильно так сказати?

6. Розгляньте ілюстрацію. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Доглядати за орхідейними рослинами досить просто, оскільки ці дивовижні квіти зовсім невибагливі. На відміну від зимових місяців, улітку рясно поливайте їх щотижня, бажано, щоб вода намочила коріння й добре стекла. Орхідеї зовсім не зашкодить, якщо ви по-справжньому промочите її коріння. Починаючи з травня, рекомендується раз на два тижні підгодовувати орхідею розчинним рідким добривом. У холодну пору року тримайте рослину в теплі, скоротивши частоту поливу. У зимові місяці орхідеї бояться не тільки холоду та протягів, а й дуже сухого повітря, тому їх необхідно обприскувати не рідше одного разу на тиждень (М. Петренко).

Обприскувати — обдавати дрібними краплями, бризками якої-небудь рідини; оббризкувати.

- А. Опишіть у робочому зошиті, як ви доглядаєте за домашніми рослинами.
Б. Використайте кілька відокремлених обставин.

7. Поясніть значення стійких сполук слів. Складіть і запишіть речення, використавши фразеологізми.

Збрехати не моргнувши оком, ходити задерши ніс, бігти висолопивши язика, піти спіймавши облизня, сказати поклавши руку на серце, працювати обливаючись потом.

ЗАУВАЖТЕ!

Розрізняйте прийменник **незважаючи на** та дієприслівник із заперечною часткою **не зважаючи на**. Іноді їх важко розрізнити. Запам'ятайте: за допомогою прийменника *незважаючи на* в речення вводять обставину допусту, яка має значення «усупереч чомусь», цей прийменник можна замінити на синонім **попри**. Дієприслівник *не зважаючи на* має значення «не реагуючи на». Порівняйте:

Дієприслівник не зважаючи на (= не реагуючи на)	Прийменник незважаючи на (= попри)
<i>Спортсмени пересуваються, зважаючи на світлові сигнали і не зважаючи на звукові.</i>	<i>Незважаючи на численні клопоти, мама завжди була привітною (П. Федченко).</i>

Поміркуйте, у якому з наведених речень *незважаючи на* — прийменник, а отже, його треба писати разом.

Він говорив і говорив, майже не/зважаючи на неспіливі спроби Григорія Дмитровича вставити їй собі хоч слово (П. Загребельний). У колодязі, не/зважаючи на його страшенну глибину, води не виявилось (М. Старицький). Той, хто переходить дорогу, не/зважаючи на світлофор, ризикує життям. Не/зважаючи на дощ, ми все ж таки пішли на пляж.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Кропи́ва, осокá, верба́, гороши́на, фенóмен.

Б. Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Запишіть їх у зошит.

1 Де волшки,	А там здорова водиця.
2 Капуста гарна,	Б там хліба трошки.
3 Де срібліє вербиця,	В та звівся на сміх.
4 Був колись горіх,	Г тому Бог здоров'я прибавляє.
5 Хто житній хліб вживає,	Д та качан гнилий.

В. Запам'ятайте фразеологізми.

- Груші на вербі — безглузда вигадка; щось неможливе.
- Дісталось на горіхи — бути кимось покараним.

Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Зимовий вечір закуривши люльку розсипав зорі (В. Симоненко). 2. Грає море хвилю підіймаючи круту (А. Малишко). 3. Золоті бджілки гули метушилися в пелюстках ховаючись між ними в чашечках і з'являючись звідти ще золотішими (За О. Гончаром). 4. Пряме дерево й умирає стоячи (Нар. тв.). 5. Чорнобривці попри морози стоять сміються й чарують (О. Гнаткевич). 6. Довгасті примруживши її мрійливі озера синіють (Л. Тендюк). 7. На шальках терезів історії всі ми рівні незалежно від віку й табеля про ранги (Г. Гайовий). 8. Летить напнувши срібні паруси за обрії моя чарівна яхта (Д. Луценко). 9. Краше вмерти біжачи ніж жити гниючи (І. Багрянний). 10. Прокинувся ранок та не поздоровкавшись зі світлом ясного сонця закутався у сивий туман (Панас Мирний). 11. Здається слово криком закричить але воно мовчить зціпивши зуби (Л. Воловець). 12. Дерев хиталися й від страху наїживши голі віти ніби силувалися втекти (В. Винниченко). 13. Усеукраїнський радіодиктант укладено згідно з чинним правописом (Л. Тарасова).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть ті обставини, які ви відокремили (або не відокремили) за власним бажанням.

§ 44. КОНСПЕКТУВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте правила. На основі цього теоретичного матеріалу складіть розповідь у науковому стилі про конспект і тематичні виписки. Проаналізуйте, у чому полягає між ними відмінність.

Конспект — це коротко записаний виклад змісту певного тексту або стислий письмовий переказ тексту.

Конспектування — форма запам'ятовування потрібної інформації, яку людина сприймає, читаючи текст або слухаючи його. Результатом конспектування є запис (конспект), що дає змогу його автору відразу чи через деякий час швидко відновити в пам'яті зміст тексту.

Види конспектування		
конспектування своїми словами	конспектування лише за допомогою цитат	змішане конспектування (своїми словами із використанням цитат)

Тематичні виписки — це дослівно записаний уривок тексту щодо конкретної теми, з посиланням (прізвище, ініціали автора, назва книжки, рік і місце видання, сторінка).

Наприклад:

«Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій».

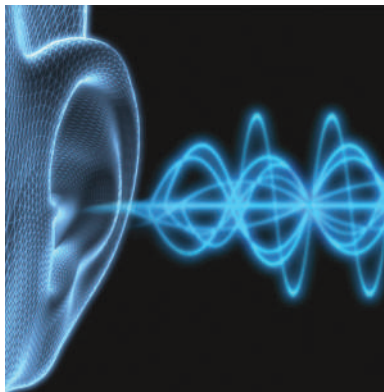
Франко І. Я. Присвята Тарасу Шевченку / Зібрання творів: В 50-ти т. — К., 1983. — Т. 39. — С. 255.

- Прочитайте текст і виконайте завдання.

Механічні коливання

Механічні коливання — це один із видів механічного руху. Найпростішими механічними коливаннями є так звані гармонічні коливання. Їх вивчення дає можливість досліджувати й більш складні коливання та рухи, оскільки останні можна в багатьох випадках уважати такими, що складаються з певної кількості простих гармонічних коливань.

Коливання — найпоширеніша форма руху в навколишньому світі й техніці. Коливаються дерева під дією вітру, поршні у двигуні автомобіля. Ми можемо розмовляти й чути звуки завдяки коливанням голосових зв'язок, повітря й барабаних перетинок; коливається серце. Це все приклади механічних коливань. Світло — це також коливання, але коливання електромагнітні. За допомогою електромагнітних коливань, які поширюються в просторі, здійснюють радіозв'язок і радіолокацію, передають телевізійні програми, а також лікують певні хвороби. Вухом

людини може чути тільки ті коливання, частота яких становить від 16 до 20 000 за 1 с. Її вимірюють у герцах (Гц). Коливання з частотою до 16 Гц називають інфразвуком, понад 20 000 Гц — ультразвуком, і вухо їх не сприймає.

Надзвичайно важливим є дослідження коливань у техніці. Деякі коливання можна виявляти лише за допомогою спеціальних датчиків. Такими коливаннями є, наприклад, коливання різних споруд, корпусів і деталей машин, літальних апаратів тощо. Датчики сприймають коливання, перетворюють їх здебільшого на електричні сигнали, які реєструються вимірювальними приладами, електронними осцилографами та ін. (С. Яковлев).

- А.** Визначте тему й основну думку тексту. Визначте його стиль й аргументуйте ваші міркування.
- Б.** Визначте смислові частини тексту, у кожній укажіть основні фрази та слова, розділіть головну й додаткову інформацію.
- В.** Запишіть план тексту.

- 2.** Прочитайте правила конспектування. Складіть конспект тексту «Механічні коливання», дотримуючись прочитаних рекомендацій.

Правила конспектування

1. Записуйте автора та назву статті чи книжки, яку конспектуєте.
2. Якщо конспектуєте статтю, то запишіть, у якому журналі, збірнику або в якій газеті її вміщено.
3. Складайте конспект після того, як продумаєте план тексту.
4. Записуйте лише основне: спочатку головну думку, потім (дуже стисло) докази й приклади.
5. Намагайтеся, щоб записи були чіткими, змістовними та лаконічними. Для цього використовуйте схеми й таблиці.
6. Для зручності користування конспектом підкреслюйте найважливіші думки, до розділів і підрозділів добирайте заголовки.
7. Цитуйте правильно й точно, зазначайте сторінку, з якої взято цитату.
8. Робіть помітки, які виявляють ваше ставлення до того, що конспектуєте. Використовуйте для цього свої умовні позначки, наприклад:
  - а) знак оклику на березі — дуже добре;
  - б) знак питання — здивування, незгода з автором, нерозуміння якоїсь думки.
9. Учіться конспектувати відразу начисто.

- 3.** Виберіть із підручника географії, хімії чи історії текст (одна-дві сторінки). Складіть конспект цього тексту.

- 1.** Виберіть із журналів, книжок, сторінок у мережі Інтернет тексти на одну з тем.
  - Сучасні дослідження космосу.
  - Мова — душа народу.
  - Фауна Українських Карпат.
  - Цікавий підводний світ.
- 2.** Зробіть відповідні тематичні виписки. Користуючись виписками, підготуйте усний виступ у науковому стилі на вибрану тему.

§ 45. ВІДОКРЕМЛЕННЯ ДОДАТКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте речення.

Наші пращури поклонялися Перунові, Ярилові й Сварогу.

Багата фантазія наших предків розселила мавок і русалок у полях, лісах і водоймах. З розповідей друзів я найбільше боялася вовкулаку й упиря.

Наші пращури, окрім Перуна, поклонялися Ярилові й Сварогу.

Мавок, на відміну від русалок, багата фантазія наших предків розселила в полях і лісах.

З розповідей друзів я боялася різних перевертнів, особливо вовкулаку й упиря.

- Б. Порівняйте додатки обох колонок і з'ясуйте, чи є відмінності в змісті цих речень. У чому вони полягають?
- В. Якими словами вводяться відокремлені додатки?
- Г. Поміркуйте, чому слова, якими вводять в речення відокремлені додатки, є прийменниками.

Додатки відокремлюються комами, якщо мають значення виключення, відокремлення та вводяться в речення словами *крім, окрім, окрім, за винятком, на відміну від, замість, особливо, наприклад, зокрема, навіть*: *А я не знаю нічого ніжного, окрім берези* (Леся Українка).

Відокремлені додатки можуть:

- а) означати предмет, який чимось відрізняється від інших, названих у реченні (*крім, окрім, на відміну від, за винятком*);
- б) указувати на заміщення предмета (*замість*);
- в) конкретизувати зміст сказаного (*наприклад, зокрема*).

Слова *крім, окрім, окрім, за винятком, на відміну від, замість* — прийменники, бо їх уживають при іменниках (займенниках): *на відміну від брата, крім винограду*.

Додатки з прийменником *замість* не відокремлюються, якщо це слово можна замінити на прийменник *за*. Порівняйте: *Замість (= за) домовика в хаті залишився кіт і Я, замість казок, почав читати міфи*.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Коли в предковичні часи премудра Лада, богиня світової гармонії, творила Всесвіт, коваль небесного вогню Сварог кував і розміщував на небі зодіак — дванадцять сузір'їв. Уміли трудитися наші діди-прадіди! Недаремно Сварог, окрім плуга, навчив їх виготовляти ще й борони. Боронами назвали *сузір'я Кассіопеї*. Зробивши колесо, а потім — віз, наші предки гордо помістили свій винахід на небі. Так з'явилася українська назва *Великої Ведмедиці* — Великий Віз. Малу Ведмедицю назвали *Пасікою*, бо наші пращури, крім коней, корів і кіз, приручили ще й бджіл. Славні були наші прародителі, за що й любили їх боги (*За В. Войтовичем*).

- А. Знайдіть відокремлені члени речення.
- Б. Поясніть причини відокремлення.
- В. Прокоментуйте орфограми у виділених словах.

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Наші сучасники на відміну від далеких пращурів не вірять у мавок. 2. Мавки окрім добрих справ робили й прикросці. 3. Мавки приваблюють хлопців різними способами зокрема співом. 4. На відміну від звичайних дівчат у мавок волосся зеленого кольору. 5. Іноді мавки замість господарів доглядають худобу на полонині (*Н. Степенко*).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть відокремлені додатки.

3. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Вовкулака популярний персонаж українського фольклору належить до не/звичайних, напів/фантастичних істот. Поширені версії про вроджених і зачарованих або обернених. Уродженим вовкулакою можна стати народившись під певною планетою. Зачарованими вовкулаками стають люди яких обертають на вовків чаклуни та відьми. За вказівкою відьми перекинувшись трич(і/и) через (в/вв)іткнутий у землю ніж людина могла залишатися у вовчому образі кілька років. На/відміну від зачарованих вовкулак вроджені живуть у сім'ях як звичайні люди лише в певний час найчастіше вночі перетворюючись на вовків об'єднуються з вовчими зграями. Наперекір відьомським чарам можна повернути вовкулаці людську подобу перевівши через хомут чи розірвавши шнурок на шії (*З народних переказів*).

А. Розставте розділові знаки й підкресліть відокремлені додатки.

Б. Поясніть написання слів з орфограмами.

4. Утворіть із кожної пари речень одне, ускладнене відокремленим додатком.

1. Змій є одним з основних образів світової міфології. Це і творець світу, й уособлення стихій, і втілення нечистої сили, і володар вод і підземного вогню, і постійний казковий супротивник лицаря.

2. Змій може набувати людської подоби. Змій може мати ще й крила.

3. Заманюючи дівчат, Змій підкидає на дорогу дороги речі. Змій може підкинути навіть коштовний перстень.

5. Пригадайте зображених на ілюстрації героїв українських міфів. Складіть речення, використовуючи відокремлені додатки з прийменниками *крім, замість, за винятком, на відміну від*.

- Перегляньте експрес-урок «Я люблю *рибалку* чи *рибальство*?» і знайдіть у ньому відокремлений додаток. Перекажіть зміст уроку, використавши цей додаток.

Я люблю *рибалку* чи *рибальство*?

- 6.** Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

Лісовик міфологічний образ що уособлював небезпеку яка підстерігає людину в лісі. Часто лісовика уявляли лісовою нечистю що може прибирати різного вигляду вихру свічки людини тварини. Найчастіше він змальовується як страшний дід старезний кошлатий який на відміну від людей не має тіні. Були й інші версії за якими лісовики це лісові люди пастухи звіра завданням яких було охороняти звірів від хижаків мисливців різних небезпек. Уважалося що лісовики бувають не лише чоловічої а й жіночої статі «лісниці» «лісові дівки». На відміну від справ «нечистих» лісовики ще

й ведуть своє лісове господарство створюють сім'ю й живуть як звичайні люди. Функції лісовика як господаря лісових звірів пізніше переходять до святого Юрія опікуна дикого звіра. Окрім лісовика в лісі живуть і мавки гарні молоді дівчата які співом та своїм привабливим виглядом заманюють до себе хлопців і лоскочуть їх до смерті (За В. Войтовичем).

- 7.** Прочитайте уривок із казки й виконайте завдання.

У ніч на Івана Купала вся середина Лисої гори блищала.

Опівночі звідусіль почали злітатися гості. Було то велике, урочисте зібрання всієї Невидимої Сили з усіх кутків світу — «міжнародний конгрес». Крім місцевих українських Чортів, одягнених у пишні старовинні різнобарвні козачі жупани, Відьом, Водяників, Лісовиків, Упирів, чудових Мавок і Русалок, гарнесеньких, пухнатих Хух й інших подібних сил, прилетіли на зібрання багато представників різних чужоземних сил. Були тут молоді, красні юнаки Диви з Персії та їхні друзі Джини з міста Мазандерана. За ними прибули надзвичайно гожі дівчата Пері з палкої Індії. Потім з'явилися маленькі Тролі й Ельфи з прозорими крильцями. Вони поприлітали з Німеччини та Швеції. Далі прибула ціла ватага струнких, чепурних Леді з Шотландії, Коррігани та Нічні Прачки з Франції. За ними, мов блискавка, з'явився знаменитий польський чорт Борута з Водяницею Гопланою. З іншого боку підлетіли італійські відьми — сумні, бліді Стріги та веселі й балакучі Бефани...

Коли вже всі сиділи на призначених їм місцях, із сусіднього кришталевого залу відчинилися двері. Два струнких молодих Чорти, убрані в блискучі козацькі шати, повільною ходою вивели під руки найстарішого й найповажнішого на Україні Чортового діда — Вія. Він був у темно-синій довгій киреї, обшитій золотим галуном. Довгі-довгі він затуляли йому очі.

Вій запитав стоячи:

— Прибули всі запрошені?

— Майже всі, ясновельможний пане! — відповів йому старий вусатий Біс. — Немає тільки зимовиків, наприклад Дюді, бо їх не можна влітку добудитися (За М. Королівим-Старим).

А. Доберіть заголовок до тексту.

Б. Ускладніть два–три речення відокремленими додатками й прочитайте їх (усно).

В. Поясніть, чому в цьому тексті, на відміну від попередніх, слова *Мавки*, *Русалки*, *Чорти*, написано з великої букви.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Віпадо́к, засу́ха, же́вріти, руко́пис, одина́дцять.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
перебудувати наступним чином
бувши однокласники
носити ім'я
музей під відкритим небом
тобі так везе

ПРАВИЛЬНО
перебудувати таким чином
колишні однокласники
мати ім'я
музей просто неба
тобі так щастить

В. Законспекуйте текст мовознавця О. Пономарева, не обійшовши увагою типові помилки у вживанні назв сузір'їв.

Назви багатьох сузір'їв в українській, як і в інших мовах, це кальки відповідних грецьких і латинських найменувань. Наприклад, *Велика Ведмедиця*, *Мала Ведмедиця*, *Лебідь* — це букввальний переклад із грецької *Мегалі Арктос*, *Мікра Арктос*, *Кюкнос*, із латинської *Ursa Major*, *Ursa Minor*, *Cygnus*. Поряд із цим чимало сузір'їв має суто українські народні назви: Велика Ведмедиця — *Віз*, *Великий Віз*; Мала Ведмедиця — *Малий Віз*, *Пасіка*. Оскільки давньогрецька й латинська мови пов'язані з античністю, то за наявності кількох українських відповідників при перекладі назв перевагу віддавали найбільш архаїчному, з відтінком урочистості.

Наша мова має такий синонімічний ряд на позначення маляти корови: *теля*, *бичок*, *телець*. Перші два слова нейтральні зі стилістичного погляду, а третє застаріле. Воно вживається в текстах з урочистим забарвленням: «Чабани / Веніамінові внучата / *Тельця* отрокам принесли / Щоб їм дозволено співати / У сінях царських» (*Т. Шевченко*). Саме йє слово відтворює грецьку назву одного із зодіакальних сузір'їв *Таврос* — *Телець*. Корінь у нього той самий, що й у слова *теля* (а не *тіло*). Тож немає жодних підстав писати *Тілець*, до чого вдаються деякі газети, друкуючи гороскопи.

У засобах масової інформації вживають перекручену з погляду фонетичних і морфологічних норм української мови назву сузір'я *Козоріг*. Грецьке найменування *Айгокерос* складається з коренів слів айга — «коза» та керас — «ріг». Воно пов'язане з рогом кози Амальтеї, яка, за давньогрецькими переказами, вигодувала своїм молоком батька всіх богів та людей — Зевса. Нормативна українська назва *Козоріг*. Таку форму рекомендують Українська Енциклопедія (К., 1961. — Т. 6. — С. 545) та Словник іншомовних слів за ред. акад. О. Мельничука (К., 1974. — С. 266). Використовуваний на сторінках преси варіант *Козерог* — не рівноцінний переклад із грецької, а непотрібне запозичення з російської мови.

Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Ніхто з живих істот крім людини не піде на смертельний ризик в ім'я істини (*Р. Іваничук*). 2. Ні птиць ані людей опріч ясної зірки в високості (*А. Малишко*). 3. Творчість це завжди ненасить і самоспалення. На все інше навіть на любов Творцеві залишаються крихти (*Т. Севернюк*). 4. Дай мені Боже мудрості нічого собі не прохати крім насущного хліба за вічні мої труди (*В. Терен*). 5. Окрім легенд є дані наукові теорії складніші теорем (*Л. Костенко*). 6. Це залицяння всім упало в очі навіть батькові (*І. Нецуй-Левицький*). 7. На лівобережжі замість верб і чагарників видно погорблені смуги темні (*М. Стельмах*). 8. Серця в браконьєра нема. Замість серця в нього торбочка з м'язів (*Остан Вишня*). 9. Шукав я правди по світах широких коло престолів золотих високих і бачу що шкода її шукати окрім своєї взброєної хати (*П. Куліш*).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Поміркуйте, чому в другому реченні порушення правила милозвучності (чергування у–в) виправдане.

§ 46. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Прочитайте текст й виконайте завдання.

Перша Червона книга України побачила світ у 1980 році. Тут, *саме в цій книзі*, було здійснено перелік 151 виду вищих рослин і 85 видів і підвидів тварин, які опинилися на межі зникнення. Пізніше, *у 1994 році*, з'явилося друге видання Червоної книги України, що складалося з двох томів: «Тваринний світ» і «Рослинний світ». А питання збереження рідкісних видів безхребетних організмів, *зокрема комах*, тривалий час узагалі не розглядалося.

Б. Яку роль виконують в реченнях виділені слова та словосполучення? Чи можна сказати, що вони конкретизують, уточнюють попереднє слово?

В. Якими членами речення є уточнювальні слова?

Уточнювальні члени речення конкретизують або пояснюють значення інших членів речення. Здебільшого уточнювальними бувають обставини й прикладки. Їх на письмі відокремлюють *комами*, а в усному мовленні — *інтонацією*.

Відокремлюються:	Приклад
обставини зі значенням уточнення місця, часу чи способу дії, виражені прислівником, іменником із прийменником. При цьому обставин має бути не менше двох, друга — вужча за значенням	<i>За селом, біля старої криниці, бачили веррів. Метелики з'являться пізніше, з настанням тепла. Самка обережно, по-материнськи, доглядає своє потомство.</i>
уточнювальні прикладки, уведені в речення словами <i>тобто</i> , <i>або</i> (=тобто), <i>чи</i> (=тобто), <i>наприклад</i> , <i>особливо</i> , <i>зокрема</i> , <i>у тому числі</i>	<i>В Україні популяція степової лисиці, або корсака, залишилася тільки на Луганщині.</i>

ЗАУВАЖТЕ!

Перед уточнювальними обставинами можна поставити питання *де саме? коли саме? як саме?*

Не є уточнювальними, а отже, не відокремлюються різні за значенням обставини: *Серед ночі в степу не сплять лише гризуни. Серед ночі (коли?)* — обставина часу, а *в степу (де?)* — обставина місця.

1. Прочитайте речення, виділяючи уточнювальні члени інтонаційно. Визначте, яку синтаксичну роль виконує кожен з уточнювальних членів речення.

1. Пристосування, або адаптація, дає змогу кожному виду тварин добувати потрібну їжу. 2. Риби з'явилися на Землі раніше за всіх інших хребетних тварин, близько 500 мільйонів років тому. 3. Амфібії, або земноводні, не можуть самі підтримувати температуру тіла на постійному рівні. 4. Жаби повертаються у воду тільки під час розмноження, навесні. 5. Окремі рептилії, наприклад змії й крокодили, полюють на живу здобич. 6. На островах Галапагос, у Тихому океані, живе гігантська слонова черепаха. 7. Більшість рептилій полює із засідки по-особливому, блискавичною атакою (*О. Погрібний*).

2. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Крапчастий ховрах живе на сході України на території Харківської та Луганської областей. 2. Рись дуже довго інколи більше доби може без жодного руху лежати в засідці де її дуже важко помітити. 3. Слово *миша* утворено від стародавнього індоєвропейського слова *миш* тобто *злодій*. Як показали експерименти ці гризуни найбільше люблять не сир, а солодку їжу наприклад цукор і фрукти. 4. Бурого ведмедя найбільшого з наземних хижаків України можна зустріти в Карпатах зокрема в Горганах. 5. У Південній Америці у вологих тропічних лісах живуть сотні видів жаб. 6. Найчастіше саламандри живуть біля води у заростях очерету й трави. 7. Риба пересувається своєрідно хвилеподібним згинанням тіла й хвостового плавця (*Ш. Коннолі*).

- А.** Розставте розділові знаки й підкресліть відокремлені уточнювальні члени речення.
- Б.** Прокоментуйте правила написання назв тварин і географічних об'єктів з великої і малої літери (*усно*).

3. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Тепер на старість вовк осліп. 2. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця й ускочив в болото у воду в мочарі. 3. Увесь вечір у верболозі Сашко з білого алюмінієвого дроту плів Сіроманцеві намордник. 4. Петро Лях заточуючись і провалуючись в темно-білі снігові вирви подався до лісосмуги до вовчого пристановиська (*М. Вінграновський*). 5. На тому боці ген під обрієм примостилося село а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. 6. Звук летів знизу від річки. 7. Подібне відчуття вже приходило до лося саме тоді коли восени в чорному бору його почала переслідувати вовча зграя (*Є. Гуцало*).

- А.** Розставте розділові знаки й підкресліть відокремлені уточнювальні члени речення.
- Б.** Пригадайте, з яких творів, вивчених на уроках української літератури, ці речення.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Кожен знає, що кішки не зовсім свійські тварини, вони завжди схильні до пошуків пригод на волі. Їхні родичі, зокрема дикі коти, цілком комфортно почувають себе далеко від людського житла.

Лісові коти мешкають у Північній Азії, Африці, Європі та на Британських островах. Вони водяться й в Україні, у глухих лісах Полісся та Карпат.

Дикі кішки селяться в глибині лісу, у густих заростях. Навіть середньоазіатські підвиди не відходять далеко від заростей очерету або саксаулу. Вони полюють у сутінках, увечері або на світанку. Основна здобич — дрібні тварини, тобто миші, водяні щури, молоді зайці та кролики.

Удень вони відпочивають де-небудь у затишному лігві, у закинутій норі лисиці або борсука (*І. Орлова*).

- А.** Укажіть речення з уточнювальними обставинами та прикладками.
- Б.** Поясніть пунктограми.

- 5.** Перепишіть текст і виконайте завдання.

Сови, дивовижні й таємничі птахи, розселені по всьому світу, від екватора до холодних північних країн. Їх можна знайти всюди: і на морському березі, і в горах, і в пустелі, і в степу, і навіть у містах. Більшість сов селиться подалі від людей, у гущавині лісу, ховаючись у кронах дерев. А от болотна сова віддає перевагу відкритим місцям, плавням і сільськогосподарським угіддям. Деякі сови, наприклад сич хатній, або сипуха, охоче селяться під дахами й на горищах. Гніздами слугують потаємні місця, зокрема дупла старих дерев, причому яйця відкладають без жодної підстилки.

- A.** Підкресліть відокремлені члени речення.
B. Поясніть уживання розділових знаків.

- 6.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

— Опишіть процеси, які відбуваються з метеликом. Хто почне?.. Нумо?.. Це лише метелик...

Пам'ятаючи першу лекцію професора, клас ніяково мовчав.

— Метелик створений, — тихо сказала Ніка, — із двох видів хімічних елементів: водню, який виник у результаті Великого Вибуху більше десяти мільярдів років тому, та з вуглецю, азоту, кисню й сірки, які утворилися набагато пізніше, під час термоядерного горіння масивних зірок. У кінці своєї еволюції ці зірки вибухнули як наднові. Вибуховими хвилями рознесло в космосі й докинуло до нашої Сонячної системи хімічні елементи, важчі від гелію, — вуглекислий газ, кисень та інші. Під час спалаху наднової зірки виникли й найважчі хімічні елементи (від заліза до урану), які теж можна знайти в метелику. Ця легковажна комаха складається з найдавнішої речовини. Метелик зберігає в собі сліди як перших хвилин народження Всесвіту, так і життя та смерті багатьох зірок... Досить? — запитала Ніка Ван-Теллера.

— Ні... — зачаровано промовив професор. — Я б ще послухав.
 — Метелик ефективно оперує часом та енергією. Відповідно до теорії Енштейна, метелик та його крила, рухаючись із різною просторовою швидкістю, мають різну швидкість часу в кожній точці крила й корпусу. Молекули повітря рухаються з найбільшою швидкістю в просторі та з найменшою — у часі. Результат співудару молекул повітря з молекулами крил можна описати науково, мовою класичної фізики, як явище або передачу енергії, але краще розглядати це як обмін просторово-часовими параметрами між атомами.

Густі брови професора підіймалися все вище й вище (*Н. Горькавий*).

Густі брови професора підіймалися все вище й вище (*Н. Горькавий*).

Густі брови професора підіймалися все вище й вище (*Н. Горькавий*).

- A.** Визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Аргументуйте свою думку.
B. Знайдіть і прочитайте відокремлені члени речення.

До речі...

У білоруському місті Бобруйську встановлено пам'ятник бобру. Ця тварина зображена на канадських центах. У маслянистій рідині, якою покрито хутро бобра, міститься багато аспірину. А що ви знаєте про цю тварину?

- 7.** За матеріалами рубрики *До речі...* складіть невелику розповідь, використовуючи уточнювальні члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте прислів'я та приказки, поясніть їхнє значення.

- Знає кіт, чиє сало з'їв.
- Дружній череді вовк не страшний.
- Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти.
- Дивиться лисичкою, а думає вовчиком.
- На те шука в морі, щоб карась не дрімав.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
рідкий вид комах
боятися морської качки
тварини з питомника
на Україні
два роки тому назад

ПРАВИЛЬНО
рідкісний вид комах
боятися хитавиці
тварини з розплідника
в Україні
два роки тому

В. Перегляньте експрес-урок «Час» і складіть речення, використавши уточнювальну обставину часу.

ЗАУВАЖТЕ!

Іноді буває так, що дві обставини місця сприймають як уточнення, а насправді вони мають різні обставинні відтінки — у таких випадках другу обставину не відокремлюють, бо вона не уточнює попередньої: **Далеко за річкою** блиснуло щось (М. Коцюбинський). **Понад Россю над самим берегом** росли довгими рядками верби та лози (І. Нечуй-Левицький). Іноді важко відчутти цей нюанс, тому відокремлення обставин за річкою та над самим берегом не варто вважати грубою помилкою. Під час написання диктанту орієнтуйтеся на інтонацію (наявність чи відсутність пауз).

Перепишіть текст і виконайте завдання.

Їжачок — маленький сірий колючий... Хто ж не знає їжачка? Судячи з кількості безглузвих вигадок про його спосіб життя ніхто не знає.

Повсюди в книжках казках мультфільмах рекламі ми бачимо образ їжачка з рум'яним яблуком на спині. Хто таке бачив у реальному житті? Ніхто не бачив але всі впевнені що яблука й гриби їжачок запасав собі на зиму. А взимку довгими вечорами гризе в себе в нірці промерзлі яблука сухі гриби й чекає весни...

Відкриємо страшну таємницю: їжачкам не потрібні запаси їжі. Тваринки сплять солодким сном кілька місяців із листопада по квітень. А вві сні витрачають

потихеньку підшкірний жир накопичений аж ніяк не на яблуках. Їжак тварина комахоїдна. Рослинну їжу варену картоплю рис груші сливи горіхи насіннячко й ті ж *горезвісні* яблука їдять тільки ті їжачки яких утримують у неволі. Так то ж неволя! У природному середовищі раціон їжачків зовсім не вегетаріанський жуки черв'яки равлики (Н. Будна).

А. Розставте розділові знаки.

Б. Підкресліть відокремлені члени речення.

В. Виділений прикметник у тексті в словнику має позначку ірон. і значення «який має сумнівну або погану славу». Чи в такому значенні вжито це слово в тексті? Обґрунтуйте свою думку.

§ 47. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

 ПОВТОРЕННЯ

- А.** Розгляньте схему. Пригадайте, що таке *роздум*, або *міркування*. Розкажіть про будову тексту-роздуму.

Будова тексту-роздуму

- Б.** Чим відрізняється текст-розповідь від тексту-роздуму? Чи можливе поєднання в одному тексті різних типів мовлення?

- 1.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Притча про блудного сина

В одного чоловіка було два сини. Батько поділив між ними маєток. Молодший син подався в далекий край, жив марнотратно й усе розтратив. А як усе прожив, то став бідувати.

Тоді він опам'ятався й сказав: «Піду я до батька свого й скажу, що прогрішив я проти неба та супроти нього... Недостойний я зватися його сином...»

І пішов він до батька свого. А батько вгледів його й переповнився жалем: і кинувся на шию йому, і почав цілувати його! І наказав рабам своїм: «Принесіть негайно одягу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. Приведіть теля відгодоване та заколіть, будемо їсти й радіти, бо цей син мій був мертвий і ожив, пропав і знайшовся!»

А старший син його був у полі. І коли він наближався до дому, почув музики та танці. І спитав одного зі слуг: «Що це таке?» А той каже йому: «То вернувся твій брат». І розгнівався старший син, і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й сказав: «Ти завжди зо мною, дитино, і все моє — то твоє! Веселитись і тішитися треба, бо брат твій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся!» (З *Біблії*).

- А.** Визначте тему й основну думку тексту.
Б. Доведіть, що це розповідь з елементами роздуму.

- 2.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

У Т. Шевченка блудний син — українець, сучасник поета. Традиційно подався шукати кращої долі в чужих краях. Гуляка, картяр, п'яниця. Що його чекає в чужому краї? Кара колодкою — символізує те, що в нього відбирають навіть рідну мову, він мусить мовчати. А потім — він просто гарматне м'ясо для Російської імперії.

Сепія — вид графічної техніки, що використовує відтінки коричневого.

- А.** Визначте, чи можна вважати текст тезою до твору-роздуму.
Б. Розгляньте кілька сепій Т. Шевченка з циклу «Притча про блудного сина».
В. Доберіть заголовок до твору та запропонуйте власні аргументи.

- 3.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українці на імперській службі — це велика тема. Про вирваних і занесених вітром, про пропащу силу, про блудних синів і слуг. Для одних це була трагедія, драма життя,

для інших — комедія і фарс. Для всіх — це дорога блудного сина, який не взяв на плечі батьківського спадку, щоб примножити його, а взяв легшу ношу — слуги в чужих панів.

Уся історія людства вчить, що найбільшу силу має той, хто бере на плечі найважчий хрест — і бере на плечі долю свого народу. Тоді він — Антей.

Досвід людства вчить, що людину робить сильною віра батьків, традиція, пам'ять народу. Дитина спирається на плечі батьків, дідів, постійно живиться зі свого кореня — від відомих людей, яких породила рідна земля. Тоді їй не треба витратити багато сил для пристосування до умов, чужих і несприятливих, для того щоб знайти, пізнати й удосконаливати самого себе. Тоді їй легше прищеплювати чужу гілку, і на міцному власному корені та гілка буде давати плоди.

Але ми виростили в імперії та застали умови імперії, яка породжує людину відчужену. Це не рідна матір, яка береже й плекає свій рід, а мачуха, яка потребує слуг.

Оскільки українцям відводилася роль сировини й будівельного матеріалу імперії, то було винищено інтелігенцію та, зрештою, четверту, морально найактивнішу частину нації.

Відсутність індивідуального домашнього виховання й уся казенна освітньо-виховна система змалку робили дитину пристосованим жителем казарми. Блудні сини двадцятого століття перестають перейматися проблемою дому отця.

Вони узаконюють свій статус-кво — їх єднає бездомність і відсутність святині.

Отож у нас багато відкритих проблем. Найголовніша з них — відновити й засвітити дім отця, щоб він здалеку мерехтів, як маяк бездомним. Коли буде батьківський дім — українці у світі почуватимуть себе зовсім по-іншому й найобдарованіші потягнуться на світло (За Є. Сверстюком).

А. Визначте, до якого стилю мовлення належить цей текст. Аргументуйте відповідь.

Б. Складіть план тексту, дотримуючись структури твору-роздуму (теза, аргументи, висновок).

ЗАУВАЖТЕ!

Теза роздуму — це відображення поглядів автора. Вона має бути чіткою, зрозумілою, точною. **Аргументи**, які використовуються як докази тези, повинні узгоджуватися один з одним і бути достатньою підставою для висновку.

4. Послухайте пісню Кузьми «Країна». Дайте відповідь на запитання: «Чому біблійний сюжет залишається актуальним і досі?» (За бажанням).

Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі, висловивши власну думку щодо того, чи актуальні проблеми, порушені в біблійній притчі, у малюнках Т. Шевченка, книжці Є. Сверстюка та пісні Кузьми Скрябіна, для українського народу.

Т. Шевченко.
Програвся в карти

Т. Шевченко.
Кара колодкою

§ 48. РОЗБІР УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

ПОВТОРЕННЯ

- Прочитайте текст. Укажіть відокремлені члени речення.

Історія людського суспільства поклала на батьків головну відповідальність — виховання дітей. Рідна мати — перший педагог. Любяча й разом із тим відповідальна, вона ніколи не залишить дитину в біді, не кине її напризволяще. Мати завжди зрозуміє дитину, завжди поспішить їй на допомогу. Не вагаючись, віддасть останній шматок хліба чи навіть життя. Народна педагогіка наголошує й на великому авторитеті батька, голови родини, у вихованні. За добрими народними традиціями активними вихователями дитини є також усі інші члени сім'ї — бабуся, дідусь, сестри та брати. Особливо вагомий вклад у виховання дітей роблять представники старшого покоління — бабуся та дідусь. У душах онуків на все життя залишається казка, розказана ними (За М. Стельмаховичем).

Зразок розбору простого речення з відокремленими другорядними членами

- Дати загальну характеристику простого речення:
  - розповідне, питальне чи спонукальне;
  - окличне чи неокличне;
  - односкладне чи двоскладне;
  - поширене чи непоширене;
  - повне чи неповне.
- Указати, чи ускладнене речення відокремленими членами, якими саме.
- Визначити спосіб вираження відокремленого члена речення.

Батьки завжди люблять своїх дітей, віддаючи їм тепло й ласку.

Зразок усного розбору

Речення розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, повне; ускладнене відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом *віддаючи їм тепло й ласку*.

Зразок письмового розбору

Речення розп., неокл., двоскл., пошир., повне; ускл. відокр. обст., вираж. дієприсл. звор.

ЗАУВАЖТЕ!

Просте речення може ускладнюватися не тільки відокремленими членами, а й звертаннями, вставними словами й однорідними членами. Визначте, чим ускладнені речення, виконавши тестове завдання (відповідь запишіть у робочий зошит).

Ускладнювальний компонент		Приклад (розділові знаки пропущено)	
1	звертання	А	Де соколи літають там ворони не пускають.
2	вставне слово	Б	Горе кажуть за горе чіпляється.
3	однорідні члени речення	В	Семене іди сядь коло мене.
4	відокремлений член речення	Г	Не зоравши не посієш.
		Д	Не перо пише а розум.

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

В Україні найпопулярнішими були іграшки, які відтворювали доросле життя, — предмети хатнього вжитку, знаряддя сільськогосподарської праці, транспортні засоби, свійські тварини.

Політ творчої фантазії дітей справді великий. У руках дитини кожна річ, зокрема паличка, черепок, тріска, камінь чи шишка, можуть стати іграшкою. Хлопчик, наприклад, може, «осідлавши» палицю, «скакати» наче на справжньому коні; листок, що впав із дерева й плаває по воді, у дитячій уяві перетворюється на корабель. Таких символічних іграшок дитина знаходить навколо себе безліч. Хлопчики здебільшого люблять майструвати, наслідуючи своїх батьків, прагнучи самостійно виготовляти спочатку лише іграшкові, а згодом хоч і дитячі, але вже знаряддя праці — возики, водяні млини, човни тощо.

Діти охоче роблять іграшки з різних матеріалів, наприклад із глини, воску, гарбузів, маку, трави, качанів капусти. Так, пізно восени, коли дорослі шаткують капусту, діти виготовляють із качанів різний посуд — діжечки та чашечки, миски й горщики (За М. Дмитренком).

Шаткувати — різати на тонкі довгі смужки (переважно капусту).

- А.** Визначте речення з відокремленими членами.
- Б.** Поясніть пунктограми.

2. Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

Наймилішою іграшкою для дівчат є лялька, яку оздоблюють, наслідуючи місцеві традиції, різними прикрасами: квітами, кольоровими стрічками, вишитими узорами. Найдавніша лялька, невелика скульптурка із сіро-жовтої глини, знайдена на території України, походить з Ольвії. Особливу роль відігравали ляльки-мотанки, традиційні для України. Якщо дитина хворіла, таку ляльку, символічно «зашивши» у неї недугу, спалювали. На Прикарпатті робили дивовижні іграшки із сиру, смачні та поживні, у вигляді кіз, овець, оленів чи коників. З маленьких гарбузів, із кульками всередині, виготовляли брязкальця, а для безпеки обмотували їх тканиною (Н. Гапоненко).

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У кожного народу свої звичаї, традиції та обряди. Так само і свої методи виховання та розвитку дітей.

У США всі турботи про дитину лежать на плечах молоді мами, яка не поспішає виходити з декрету. До дітей ставляться терпляче й демократично.

Англія відома своїм суворим вихованням. Дитинство маленького англійця сповнене безліччю вимог, спрямованих на формування англійських традиційних звичок, поглядів і особливостей характеру та поведінки в суспільстві. З маленького віку дітей навчають стримувати прояви своїх емоцій. Англійці постійно хвалять дітей і вважають, що це підвищує самооцінку та впевненість у собі.

«Діти повинні рости вільними» — таке основне правило жителів Нідерландів. Дітям дозволяють абсолютно все, аби тільки це не загрожувало їхньому здоров'ю. Навчання теж повинне бути радісним і приємним.

В Ірландії, навіть якщо малюк розбив щось у магазині, ніхто не стане його лаяти за це — швидше ввічливо поцікавляться, чи він не злякався. Незважаючи на те що жінки Ірландії зазвичай народжують у досить зрілому віці, дітей у сім'ях багато, найчастіше четверо чи п'ятеро.

Китайці не мають змоги завести більше однієї дитини, тому вони практично однаково виховують як хлопчиків, так і дівчаток. У звичайній китайській родині найчастіше немає поділу на чоловічі й жіночі обов'язки. До того ж більшість китайських дітей відрізняються ввічливістю та хорошими манерами (*За матеріалом starylev.com.ua*).

- А.** Знайдіть прості речення.
- Б.** Перебудуйте кілька простих речень, ускладнивши їх відокремленими членами. Запишіть їх.

4. Перегляньте експрес-урок «Чи українське слово *ждати*?» й виконайте завдання.

Чи українське слово *ждати*?

- А.** Дайте відповідь на заявлене в темі експрес-уроку питання (*усно*).
- Б.** Випишіть останнє речення переглянутого уроку й зробіть його синтаксичний розбір (*письмово*).

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Козацькою системою виховання, зокрема козацьким вишколом Запорозької Січі, здавна пишалися в Україні. Загальнонаціональним ідеалом на тривалі часи стає запорозький козак — лицар честі й мужній захисник незалежності нашої Батьківщини. У ньому народ утілює своє споконвічне прагнення до волі, своє розуміння національної гідності українця. Саме він, мужній, сильний і розумний, є уособленням народного розуміння фізичної вправності, чоловічої вроди, а також високих моральних якостей — поваги до старших, співчуття до скривджених, почуття справедливості, товариськості, душевної щедрості й тонкого гумору.

Не було й немає вищої оцінки для нашої молоді, ніж оцінка «козак». Цей ідеал, перевернений роками, і тепер допомагає молодому поколінню усвідомлювати державотворчі інтереси народу, спонукає до активної діяльності в ім'я України (*О. Власенко*).

- А.** Знайдіть і назвіть відокремлені члени речення.
- Б.** Поясніть уживання розділових знаків.
- В.** Зробіть синтаксичний розбір першого й останнього речення.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Син батька на лубку вивозить

Колись, кажуть, у сиву давнину, старих, німечних людей недобрі діти вивозили на лубку в провалля. В одного чоловіка був старий батько. Набридло йому й жінці коло старого панькатися та годувати, і надумали вони відвезти батька в провалля. Посадив син батька на лубок і потяг його за двір. Не просився старий у сина, бо знав, що нічого не допоможе. Слідом за ними побіг синів синок, дідів онучок.

— Вернися, вражий сину, куди ти йдеш? — крикнув до нього батько.

— Тату, я піду за вами, а то як трапиться й мені таке робити, то не знатиму, куди везти, — просився синок.

Батько, мабуть, гаразд не розчув або не розібрав, що сказав синок, бо нічого на це не сказав. Ідуть вони далі. От притяг син старого батька до провалля та й укинув його туди разом із лубком.

— Тату, навіщо ж ви й лубка з дідусем у провалля вкинули? — питає хлоп'я батька.

— Не питай, бо старий будеш, — одказує батько синові.

— А на чому ж я вас одвозитиму в провалля, як і ви будете такі, як дідусь? — знову питає хлоп'я.

Схаменувся тоді батько, що це він зробив недобре, що й з ним те ж учинять його діти. Шкода йому стало старого батька. Витяг він його з провалля, привіз додому та з того часу годував його й доглядав аж до самісінької смерті, а в провалля не тільки не думав ніколи відвозити, а й інших відмовляв це робити (*Українська народна казка*).

Лубок — виріб із лубу — кори листяного дерева (кузов воза, саней і т. ін.); віз, сани з таким кузовом.

- А. Визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Аргументуйте свою думку.
- Б. Запишіть речення з відокремленими членами.
- В. Зробіть синтаксичний розбір виписаних речень.

7. Розгляньте ілюстрації. Пригадайте, у яких українських народних казках дід і баба отримують дитину на старість як дарунок долі. Складіть про це невелику розповідь, використовуючи відокремлені члени речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як треба наголошувати слова.

Підлітковий, донька, дочка, вітчйм, навчання.

- Б. Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Запишіть їх у робочий зошит.

1	Який куц, така й хворостина,	А	а бажай йому розуму.
2	Шануй старших —	Б	як замісив, так і виростло.
3	Не бажай синові багатства,	В	а дитиною — коли росте.
4	Дитятко — що тісто:	Г	який батько, така й дитина.
5	Любуйтеся калиною, коли цвіте,	Д	молодші тебе пошанують.

- Перепишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

Цікавою словесною грою для дітей старшого віку весело й захопливою є скоромовки чудовий витвір народної логопедії. Вони складаються з жартівливих висловів скомпонованих із важких для швидкого вимовляння слів якими часто розважаються діти випробовуючи свої орфоепічні можливості та вдосконалюючи власне мовлення. В українській етнодидактиці скоромовок багато. Це підтверджує й сама скоромовка: «Усіх скоромовок не перескоромовиш, не перевискоговориш». Переймаючи їх від дорослих діти із задоволенням розважаються (За М. Стельмаховичем).

§ 49. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (повторення)

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Відомості про перші школи ми знаходимо в історії стародавнього Сходу. Шумери — давно зниклий народ. Про нього ми дізналися тільки в дев'ятнадцятому столітті. Шумери жили в низинах річок Тигру та Євфрату й створили високорозвинену культуру. Уміли дуже багато: зрошували поля, пряли й ткали, кували з міді та бронзи знаряддя праці, знали гончарне мистецтво. За 3000 років до нашої ери шумери вже мали писемність, володіли основними правилами алгебри й навіть уміли добувати квадратний корінь із будь-якого числа. Були в них і школи, які називалися «будинками табличок», тому що учні там писали на глиняних табличках. Археологи знайшли таблички, на яких записані імена богів, назви тварин і рослин, перераховані всі городові та храмові посади й звання, — словом, усе, що учень був зобов'язаний добре знати (*З енциклопедії*).

- A.** З кожного речення випишіть по одному словосполученню й побудуйте до кожного з них схему.
- B.** Пригадайте, які сполуки слів не є словосполученнями. Випишіть кілька таких сполук.

2. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Якою була єгипетська школа давніх часів? Уявіть двір при храмі бога Амона (Ра) — головного єгипетського божества. У тіні сидять дванадцятирічні хлопчики, перед ними — учитель. На ньому білий набедреник, голова на знак чистоти гладко виголена, на грудях підвіска, що зображає павіана. Ця мавпа вважалася священною твариною бога Тота, який був покровителем знань, магії та медицини. Біля ніг учителя лежить неодмінний атрибут навчання — трихвостий батіг. Учні сидять на плетених циновках, у кожного плетена сумка, у якій дощечка із заглибленнями для чорної та червоної фарби, пенал із китицями, посудина для води й глиняні таблички для письма (на папірусі дозволялося писати тільки старшокласникам). Учитель диктує, а учні пишуть на своїх табличках (*A. Рудик*).

- A.** Визначте вид кожного речення за метою висловлення.
- B.** Підкресліть граматичні основи.
- B.** Поясніть уживання розділових знаків.

3. Перепишіть речення й виконайте завдання.

1. Перші світські навчальні заклади стали з'являтися в одинадцятому столітті а ще через два століття в Європі найбільші єпископські та світські школи починають перетворюватися на університети. 2. Після прийняття християнства в Київській Русі князь Володимир наказав видавати «на книжкове навчання» дітей «кращих людей». 3. Ярослав Мудрий засновник школи в Новгороді для трьохсот дітей старост і духовних осіб. 4. Найдавнішою визначною пам'яткою педагогічної літератури в Україні вважається «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» (1117) у якому автор учить своїх дітей бути розумними правителями захищати інтереси Русі самим учитися та поширювати освіту. 5. Найдавнішим офіційним документом педагогічної думки в Україні є «Порядок шкільний» 1586 року.

6. При Андріївському монастирі в Києві онука Ярослава Мудрого Анна Всеволодівна відкрила школу де вчили не лише хлопців а й дівчат. У школі крім грамоти дівчата навчалися співу шиття іншого рукоділля що для середньовічної Європи було новизною (А. Москаленко).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Підкресліть граматичні основи.
- В. Надпишіть над кожним присудком його вид.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

У школах Стародавньої Греції вчилися лише хлопчики. Там існували свої правила: «Голосно не говори, не клади ногу на ногу, устань, коли входить старший». У програму навчання, крім письма й читання, входили сім вільних мистецтв. На першому етапі вивчали граматику, риторику, діалектику, а на другому — арифметику, геометрію, музику й астрономію. Велику увагу приділяли фізичним вправам. З дванадцяти років школярі другу половину дня проводили в палестрі — гімнастичній школі. Тут учні бігали, стриба-ли, навчалися верхової їзди, метали диски.

У Стародавньому Римі хлопчиків починали навчати із семи років. Діти бідняків відвідували початкову школу, де протягом п'яти років навчалися читати, писати та рахувати. Цим їхнє навчання й закінчувалося. Діти заможних батьків початкову школу не відвідували, освіту здобували вдома під керівництвом батька або спеціально найнятих учителів. Навчивши дітей читати й писати, їх віддавали до граматиків. Це були освічені люди, які займалися історією, літературою, критикою та іншими науками. Вони тлумачили тексти стародавніх авторів, складали довідники. Їхнє завдання полягало в тому, щоб навчити дітей правильно говорити й писати, ґрунтовно ознайомити з літературою, дати початкові поняття з різних галузей знань — від філософії до астрономії (З підручника).

Палестра — гімнастична школа для хлопчиків у Стародавній Греції.

- А. Визначте речення, ускладнені відокремленими членами (усно). Випишіть речення, ускладнені однорідними членами.
- Б. Підкресліть у них усі члени речення. Поясніть розділові знаки.

5. Перепишіть текст і виконайте завдання.

Традиція починати навчальний рік першого вересня прийшла до нас у п'ятнадцятому столітті з (В/в)ізантії де цього дня відзначали початок нового (не тільки навчального) року. Коли ж починають вчитися діти в інших країнах? Першого вересня відкриваються двері шкіл у Чехії Білорусі у країнах Прибалтики. А ось у дітей Німе(чч/ч)ини немає чіткого графіка початку навчального року: у кожній із ші(стн/сн)адцяти федеральних земель навчальні заклади починають працювати протягом серпня–вересня. В Іспанії також у різних провінціях навчальний рік починається по/різному залежно від строків збирання врожаю про/те не пізніше першого жовтня. У Франції немає чіткого терміну початку занять. В одних школах навчальний рік починається першого вересня а в інших п'ятнадцятого. Із середини серпня починають навчатися діти в Данії а в Англії Канаді та США навчальний рік завжди розпочинається в перший вівторок вересня (А. Москаленко).

- А. Розставте розділові знаки.
- Б. Зробіть синтаксичний розбір простих речень.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

— Ой, і нащо мені ота спеціалізована музична школа! — ридав Кося Вухань, ідучи з мамою додому. — Та ще й із ведмежою мовою викладання! Ой, я нещасний!

— Мовчи, синку! Мовчи, дурненький! — казала мама-зайчиха. — Нічого ти не розумієш. Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи.

Колько Колючка теж ридав, ідучи додому. І його мама-їжачиха казала, що він дурненький і нічого не розуміє, що без знання іноземних мов нікуди зараз не поткнешся...

Нарешті на ганок вийшов директор Бурмило Михайлович Ведмідь. За ним учителі — пантера, жирафа, лисиця, слон, мавпа й бегемот.

— Здрастуйте, діти! — урочисто сказав Ведмідь. — Вітаю вас із початком навчального року в нашій школі. Дозвольте представити вам ваших учителів. Класним керівником у вас буде Пантера Ягуарівна. Вона викладатиме лісову математику. Лісознавство викладатиме Лисавета Патрикіївна. Лісторію, тобто лісову історію, — Мамонт Африканович. Лісографію, тобто лісову географію, — Жирафа Жирафіївна. Фізкультуру — Макак Макакович. Спеціальний музичний предмет сольфеджіо — Бегемот Гіпототамович. А ведмежу мову викладатиму я сам... Сподіваюся, що всі ви будете вчитися старанно й сумлінно, не завдаватимете клопоту вчителям і мені не доведеться викликати в школу ваших батьків... А тепер — у клас! Починаються уроки (В. Нестайко).

- А.** Пригадайте, з якого твору цей уривок.
- Б.** Назвіть ускладнені речення.
- В.** Випишіть із тексту речення з прикладками та неповні речення. Поясніть розділові знаки в цих реченнях.

7. Виконайте тестові завдання (відповіді запишіть у робочі зошити).

1. Установіть відповідність.

Приклад		Вид словосполучення	
1	кілька підручників	А	іменникове
2	надзвичайно грамотно	Б	прикметникове
3	бажання творити	В	займенникове
4	багатий на білок	Г	числівникове
		Д	прислівникове

2. Установіть відповідність.

Приклад (виділене слово)		Член речення	
1	Свій розум май.	А	обставина
2	Хто знання має, той <i>мур</i> ламає.	Б	означення
3	Навчання і труд <i>поруч</i> ідуть.	В	присудок
4	Корінь науки гіркий, а плід <i>смачний</i> .	Г	додаток
		Д	підмет

3. Установіть відповідність.

Приклад (виділене слово)		Член речення	
1	Неуцтво — тяжкий <i>тягар</i> .	А	обставина
2	<i>Читати</i> — нові світи відкривати.	Б	означення
3	На світі все <i>колись</i> було вперше.	В	присудок
4	Немало треба знань, щоб приховати своє <i>незнання</i> .	Г	додаток
		Д	підмет

4. Установіть відповідність.

Приклад		Вид односкладного речення	
1	Після заголовка <i>крáпки</i> не ставлять.	А	узагальнено-особове
2	Знання за плечима не носити.	Б	неозначено-особове
3	Уперше складатиму іспити.	В	означено-особове
4	Вік живи — вік <i>учись</i> .	Г	безособове
		Д	називне

5. Установіть відповідність.

Приклад		Вид односкладного речення	
1	Прочитайте останній абзац тексту.	А	узагальнено-особове
2	Цього року карантину не було.	Б	неозначено-особове
3	Питай не старого, а бувалого.	В	означено-особове
4	Київський університет.	Г	безособове
		Д	називне

6. Установіть відповідність.

Відокремлений член речення		Приклад	
1	додаток	А	Орфографію й пунктуацію, або правопис, має знати кожна культурна людина.
2	обставина	Б	Крім знань, у житті знадобляться вміння й навички.
3	означення	В	На нашу думку, уже треба переходити на електронні підручники.
4	прикладка (різновид означення)	Г	Літературу, написану до виходу «Енеїди», називають давньою.
		Д	Не знаючи броду, не лізь у воду.

До речі...

Кожен учень Steve Jobs School (Амстердам, Нідерланди), замість того, щоб навчатися за класичною системою разом з усіма, іде власним шляхом і власними темпами. Учні починають навчання зі складання індивідуального плану розвитку, який оцінюється й коригується кожні шість тижнів дитиною, її батьками та тренером (школа не використовує слова *вчитель*). Користуючись цим планом, дитині пропонують нові схеми навчання та інструментарій, який вона може вибрати для цього самостійно.

Saunalahti (Еспоо, Фінляндія) цікава вже своєю архітектурою. Зовні вона подібна до музею, центру сучасного мистецтва, наукового або оздоровчого центру, — до будь-чого, тільки не до загальноосвітнього навчального закладу. Під час уроків діти можуть сидіти, стояти та навіть лежати там, де їм хочеться. Педагоги підтримують спілкування між учнями під час занять, а роль шкільної дошки виконує великий екран, підключений до спільної мережі.

КУЛЬТУРА СЛОВА

Прочитайте прислів'я та поясніть їх значення. За одним із них складіть роздум (*усно*).

- Здобудеш освіту — побачиш більше світу.
- З усіх скарбів знання — найцінніше.
- Не соромно не знати, соромно не вчитись.
- Хто багато питає, той багато знає.
- Учений іде, а невчений слідом спотикається.

Прочитайте матеріал рубрики «До речі...», розгляньте ілюстрації та напишіть твір-мініатюру «У якій школі я б хотів (хотіла) навчатися».

§ 50. ДІАЛОГ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ, ПОВ'ЯЗАНИЙ ІЗ ЖИТТЄВИМ ДОСВІДОМ

ПОВТОРЕННЯ

- Пригадайте, що таке *дискусія*.
- Поміркуйте, чим відрізняється діалог-дискусія від діалогу-обміну думками.
- Як ви вважаєте: сучасні засоби комунікації розширюють можливості ведення дискусій чи, навпаки, звужують?

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Людина з гарячим серцем

Вузенькою стежкою йшли два подорожні. З одного боку хлопотіли хвилі синього моря, з іншого — стояли сиві гори.

Подорожні йшли довго. Вони шукали Красу. Один із них — Людина з гарячим серцем, другий — Людина з холодним серцем.

Людина з гарячим серцем глянула на море — і очі її стали захоплені й ласкаві. Вона й каже:

— Яке воно сильне, могутнє й вічне — море.

А Людина з холодним серцем каже:

— Так, багато води.

Прийшли подорожні до сірого каменя. У Людини з гарячим серцем радісно засяяли очі.

— Глянь, яка гарна квітка. Це ж і є та Краса, що ми шукаємо.

— Де ти бачиш ту квітку? — дивується Людина з холодним серцем. — Це ж сірий камінь.

— Так, камінь, але в ньому квітка троянди, — каже Людина з гарячим серцем. — Треба тільки відкинути зайве — і квітка заграє.

Людина з гарячим серцем багато днів лупала й тесала сірий камінь. А Людина з холодним серцем сиділа на березі та із сумом в очах дивилася на море.

Нарешті з-під скалок каменя показала гарна-прегарна квітка. Світ затамував подих і вдивлявся в Красу, визволену з кам'яного полону. Навіть гори піднялися вище, навіть хвилі морські притихли, море стало, мов дзеркало.

Тільки Людина з холодним серцем була байдужа. Вона доторкнулася пальцем до квітки й сказала:

— Так, міцний камінчик... (За В. Сухомлинським).

А. Визначте в тексті діалог і прочитайте його за особами.

Б. Поясніть, які дві протилежні життєві позиції висловлено автором у цьому діалозі. Чи можна вважати цей діалог дискусійним?

2. Прочитайте прислів'я й виконайте завдання.

1. Він завжди правду каже, коли не бреше.
2. Кожна людина по справі впізнається.
3. Чуже бачить під лісом, а свого не бачить під носом.
4. Зробить з малого велике, а з чорного біле.
5. Гарно щєбече, та погано слухати.
6. Краще гірка правда, ніж солодка брехня.
7. Не все те золото, що блищить.
8. Сьогодні не празник, а ти нам не вказник.
9. Стук-грюк, аби з рук.
10. Косо, криво, аби живо.

- А.** Висловте свої міркування стосовно прочитаного. Як ви вважаєте, на чієму боці правда?
- Б.** Які з прислів'їв можна використати як епіграф до оповідання?

ЗАУВАЖТЕ!

Суть дискусії в тому, щоб дібрати переконливі аргументи на користь власної позиції.

- 3.** Складіть і запишіть діалог (*десять–дванадцять реплік*) дискусійного характеру на одну із запропонованих тем. Розіграйте складений діалог за особами.
1. Краще бути мудрим чи освіченим?
  2. Цигарка у твоїх руках: це солідно чи смішно?
  3. Сім'я та кар'єра: чи можливе гармонійне поєднання?
  4. Чи буває благородною брехня?

- 4.** Прочитайте текст і виконайте завдання.

Цирк!

Коли я був у другому класі, нас возили на екскурсію до Києва й повели осюди, на площу Перемоги, у цирк...

І дресировані ведмеді, і коні, і жонглери, і акробати, і повітряні гімнасти, і фокусник-ілюзіоніст — усе захопило мене страшенно. Але найбільше вразив мене клоун — Олег Попов.

Я закохався в нього до безтями.

Він був для мене най-, най- і ще раз най-, найталановитіший, найсимпатичніший, найвеселіший. Недосяжний, неперевершений.

Удома, у селі, я взяв нову татову кепку, розфарбував її білою олійною фарбою на квадрати, щоб вийшла знаменита поповська «шахматка», почепив, потім спіймав на сусідньому городі білого півника (у нас були тільки зозулясті) і в той же день на вигоні влаштував для хлопців циркову виставу. І хоча сусідський півник не хотів лягати на землю й засинати, як у Олега Попова, подзьобав мене й утік, а кепка прилипла до волосся — хлопці були дуже задоволені: оплески лунали на весь вигін. Значно менше були задоволені сусіди: оплесків не було (півник так і не знайшовся). І вже зовсім був незадоволений тато: кепку довелося викинути. Тато надавав мені таких оплесків нижче спини, що вистави на певний час довелося скасувати — з технічних причин.

Але ніщо вже не могло збити мене з пантелику — я вирішив раз і назавжди: буду клоуном. Як Олег Попов. Сонячним клоуном, який приносить людям радість і втіху, який примушує їх забувати свої неприємності та невдачі, свої двійки з математики, який викликає нестримний веселий сміх на всіх континентах, у всіх кутках земної кулі (*В. Нестайко*).

Вігін — простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю.

- А.** Визначте стиль і тип мовлення.
- Б.** Сформулюйте тему й основну думку тексту.
- В.** Складіть і розіграйте діалог дискусійного характеру, у якому висловте різні точки зору.
- Чи варто мріяти, якщо твої мрії не мають підтримки навіть серед найближчих тобі людей?
  - Професія клоуна — хіба це серйозно?

Відповіді до ключів:

с. 7 — пугач;
с. 16 — цукор;

с. 64 — прокладаю шлях;
с. 77 — узнаєш.

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 1. Мова — найважливіший засіб спілкування, пізнання і впливу	4
§ 2. Лексикологія	6
§ 3. Фразеологія	10
§ 4. Основні правила правопису	14
§ 5. <i>Розвиток мовлення. Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю</i>	18

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

§ 6. Словосполучення	20
§ 7. Види словосполучень	24
§ 8. Речення	28
§ 9. <i>Розвиток мовлення. Ділові папери. Протокол</i>	32
§ 10. Двоскладне речення. Підмет	34
§ 11. Присудок	38
§ 12. Означення	42
§ 13. <i>Розвиток мовлення. Письмовий твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)</i>	46
§ 14. Прикладка як різновид означення	48
§ 15. Додаток	52
§ 16. Обставина	56
§ 17. <i>Розвиток мовлення. Опис місцевості. Стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі</i>	60
§ 18. Односкладні речення. Означено-особові речення	62
§ 19. Неозначено-особові речення	66
§ 20. Узагальнено-особові речення	70
§ 21. <i>Розвиток мовлення. Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі</i>	74
§ 22. Безособові речення	76
§ 23. Називні речення	80
§ 24. Повні й неповні речення	84

§ 25. <i>Розвиток мовлення.</i> Письмовий твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	88
§ 26. Однорідні члени речення	90
§ 27. Однорідні й неоднорідні означення	94
§ 28. <i>Розвиток мовлення.</i> Опис пам'яток історії та культури. Усний вибіркового переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в науковому стилі	98
§ 29. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами	100
§ 30. Звертання непоширені й поширені. Розділові знаки в реченнях із звертанням	104
§ 31. <i>Розвиток мовлення.</i> Письмовий вибіркового переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії та культури в публіцистичному стилі	108
§ 32. Вставні слова (словосполучення, речення)	110
§ 33. Розділові знаки при вставних словах (словосполучення, речення)	114
§ 34. <i>Розвиток мовлення.</i> Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	118
§ 35. Поняття про відокремлення. Розділові знаки при відокремлених членах речення	120
§ 36. Відокремлення узгоджених означень	124
§ 37. Відокремлення неузгоджених означень	128
§ 38. <i>Розвиток мовлення.</i> Письмовий твір-опис пам'яток історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	132
§ 39. Відокремлення прикладок	134
§ 40. Відокремлення прикладок (<i>поглиблення знань</i>)	138
§ 41. <i>Розвиток мовлення.</i> Докладний переказ тексту художнього стилю з творчим завданням	142
§ 42. Відокремлення обставин	144
§ 43. Відокремлення обставин (<i>поглиблення знань</i>)	148
§ 44. <i>Розвиток мовлення.</i> Конспектування як різновид стислого переказу прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки	152
§ 45. Відокремлення додатків	154
§ 46. Уточнювальні члени речення	158
§ 47. <i>Розвиток мовлення.</i> Письмовий твір-роздум у публіцистичному стилі	162
§ 48. Розбір ускладненого речення	164
§ 49. Синтаксис простого речення (<i>повторення</i>)	168
§ 50. <i>Розвиток мовлення.</i> Діалог дискусійного характеру, пов'язаний із життєвим досвідом	172

Навчальне видання

*Авраменко Олександр Миколайович,
Борисюк Тамара Василівна,
Почтаренко Ольга Миколаївна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі; фрагменти картини І. Марчука «Зійшло сонце над Дніпром»; малюнки художників: В. Єрко, Д. Левіна, М. Приймаченко, А. Стефурак, О. Боман, А. Василенка, Й. Кроузена, Д. Тіссо, фото І. Мандрики, С. Крилиці.

Художники *Ю. Ясінська, В. Дунаєва*

Редактор *Н. Забаштанська*
Художнє оформлення, макет, обкладинка *Ю. Ясінської*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Бідненко*
Коректори *І. Барвінок, С. Бабич*

Підписано до друку 27.07.2016 р. Формат 60×90/8.
Папір офс. № 1. Гарнітура PeterbutG. Друк офс.
Ум. др. арк. 20,46. Обл.-вид. арк. 18,92.
Умовн. фарбовідб. 81,84.
Наклад 56 386 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Тел./факс: (044) 287-11-88, (067) 407-50-73. Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
на ПП «Юнісофт», 61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 Б.
Свідоцтво ДК № 3461 від 14.04.2009 р.

ТИПИ МОВЛЕННЯ

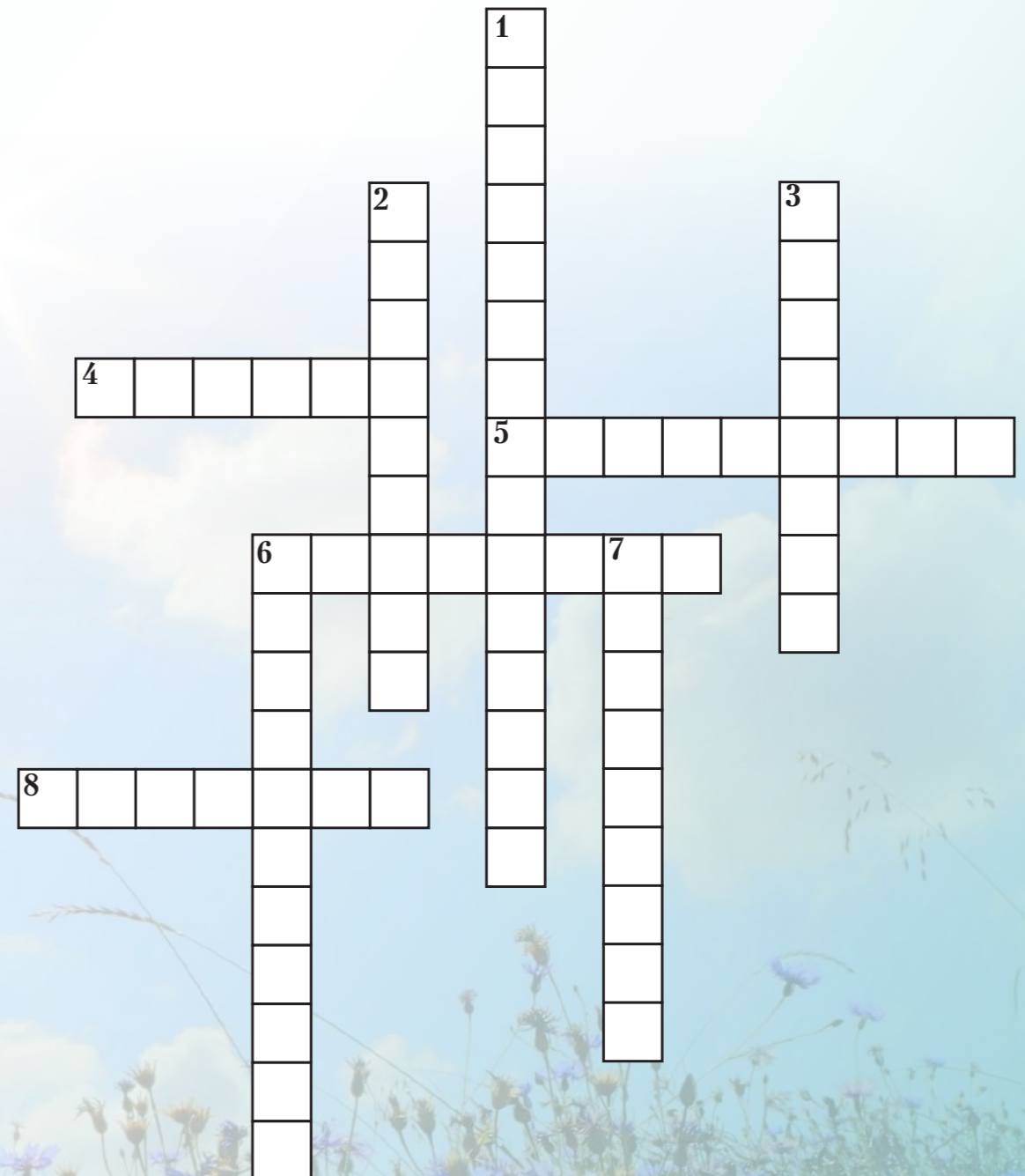
Ознаки тексту / Типи мовлення	Розповідь	Роздум	Опис
Питання	що робити?	чому?	який?
Зміст	події і вчинки персонажів	причини ознак і дій	ознаки особи, предмета
Будова	зав'язка — розвиток подій — кульмінація — розв'язка	теза — аргументи — висновок	загальне уявлення про предмет — окремі його ознаки — висновок

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Стиль мовлення / Ознаки стилю	Офіційно-діловий	Науковий	Публіцистичний	Розмовно-побутовий	Художній
Сфера використання	ділові стосунки	освіта, наука, техніка	громадсько-політичне життя	побут	художня література
Призначення	урегулювання службових стосунків	виклад наукового матеріалу	повідомлення, вплив	спілкування	естетична насолода
Форма	монолог (діалог)	монолог	монолог (діалог)	діалог	монолог
Мовні особливості	нейтральна лексика, кліше, стислість викладу, послідовність, реквізити, повні речення	нейтральна лексика, терміни, складні речення, точність, логічність	суспільно-політична лексика, емоційно-забарвлені слова, тропи, фразеологізми, риторичні запитання, усі види речень, тон мови пристрасний, оцінний	розмовна й просторічна лексика, фразеологізми, вигуки, висока емоційність, невимушеність, неповні речення	емоційно-забарвлені й нейтральні слова, тропи, вільний порядок слів у реченні, виразність, образність

Заповніть кросворд у робочому зошиті.

По вертикалі:

1. Найменша синтаксична одиниця.
2. Синтаксична роль виділеного слова в реченні: *Піду **почитаю**.*
3. Непрямий порядок слів.
6. Уживання розділового знака за певним правилом.
7. Член речення, який підкреслюють хвилястою.

По горизонталі:

4. Головний член речення, від якого не може залежати обставина.
5. Правильне написання виділених літер у словах: *весна, **зшити**, **маззю**.*
6. Синтаксична роль виділеного слова в реченні: *Усе **геніальне** **просто**.*
8. Відокремлений член речення з прийменниками *крім, зокрема, за винятком.*